

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

ОЛЕКСАНДРА ШКУРЕНКО

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ
ШКОЛИ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

МОНОГРАФІЯ

Умань – 2016

УДК 371.134:373.3

ББК 74.589.83

Ш 68

**Рекомендовано до друку Вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № від р.)**

Рецензенти:

Комар О. А. - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедру фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Пироженко Л. В. - доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу міжнародних зв'язків та наукової співпраці Інституту педагогіки НАПН України.

Довга Т. Я. - кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Ш 68 Шкуренко О. В. Формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи: теорія і практика : монографія / Олександра Вікторівна Шкуренко. - Умань : Жовтий О. О., 2016. - 166 с. - Бібліогр.: С. 126-151

ISBN

У монографії висвітлено теоретичні основи формування професійної педагогічної комунікації майбутнього учителя початкової школи та досліджено стану сформованості професійної педагогічної комунікації як важливий компонент фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи. Запропоновано шляхи оптимізації процесу формування професійної педагогічної комунікації майбутнього учителя початкової школи.

Монографія розрахована на фахівців у галузі педагогіки, викладачів вищих навчальних закладів, студентів педагогічних спеціальностей.

УДК 371.134:373.3

ББК 74.589.83

© Шкуренко О. В., 2016

© Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1.....	9
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	9
1.1. Генезис формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи.....	9
1.2. Сутність ключових понять дослідження.....	22
1.3. Професійна педагогічна комунікація як педагогічна проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи.....	36
РОЗДІЛ 2.....	53
ДІАГНОСТИКА СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	53
2.1. Критерії та рівні сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи.....	53
2.2. Організація експериментального дослідження та методика проведення констатувального експерименту.....	64
РОЗДІЛ 3.....	74
ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	74
3.1. Модель формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи.....	74
3.2. Педагогічні умови формування професійної педагогічної	

комунікації у майбутніх учителів початкової школи.....	87
3.3. Реалізація моделі формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи.....	102
ПІСЛЯМОВА.....	122
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	126
ДОДАТКИ.....	151

ПЕРЕДМОВА

Головна мета педагогічної освіти – підготовка кваліфікованого працівника відповідного рівня і профілю, конкурентоспроможного на ринку праці, компетентного, відповідального, що вільно володіє своїми знаннями, орієнтується в різних галузях освіти, здатний до ефективної праці за фахом на рівні світових стандартів та вимог, готовий до професійного росту, соціальної та професійної мобільності і відповідно до задоволення потреб людини в отриманні відповідної освіти. У зв'язку з переліченими вимогами велика увага в освіті приділяється підготовці вчителя початкової школи, адже саме він відіграє велику роль у підготовці підростаючого покоління.

Вихідні концептуальні положення щодо професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи закладено у нормативних освітніх документах: законах України «Про освіту» (2006), «Про вищу освіту» (2014), Концепції національного виховання студентської молоді (2009), Державній програмі «Вчитель», Концепції розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004), Національній стратегії розвитку освіти України на 2012 – 2021 роки (в якій передбачено розвиток інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі) тощо. У зв'язку з цим, актуалізуються проблеми якісної підготовки майбутніх учителів початкової школи, розвиток у них творчого, наукового та педагогічного мислення і вміння комунікувати з учнями, колегами, батьками та застосовувати інноваційні педагогічні технології у навчальному процесі тощо.

Швидкий розвиток світових технологій триває, невпинно змінюючи свідомість кожного громадянина сучасного суспільства. Майбутнє, ставить нагальним питання про підготовку спеціалістів, які б мали знання та відповідні уміння орієнтуватися у нових комунікаціях. У сучасному інформаційному суспільстві проблема комунікації є однією з найважливіших. Особливо це стосується освітньої сфери, покликаної забезпечити підготовку людини до життя

у світі різноманітних зв'язків, відносин, комунікативних можливостей. Одним із основних елементів розвитку особистості є професійно-педагогічна комунікація як особливий тип активного взаємообміну інформацією у професійній педагогічній діяльності.

Комунікативна педагогічна діяльність пов'язана з великим впливом, що його здійснює на учнів особистісний вплив учителя, його моральна культура, вміння встановлювати і підтримувати доброзичливі відносини з учнями, власним прикладом пробуджувати їх до активної навчально-пізнавальної, трудової та інших видів діяльності. Вона включає прояв любові до учнів, теплоту і турботу про них, що в поєднанні характеризує стиль гуманних взаємовідносин, та досить гостро ставить проблему професійного росту вчителя, його сумлінної роботи над собою з метою підвищення наукового рівня і набуття рівня моральної досконалості.

Провідним суб'єктом професійної педагогічної комунікації є учитель, професійна, а саме комунікативна, діяльність якого має бути спрямована на виконання соціального замовлення – формування гармонійно розвиненої особистості. Як учасник будь-якого акту комунікації, він повинен дбати про навчання, виховання, розвиток особистості. Комунікативним завданням учителя є не лише досягнення взаєморозуміння у спілкуванні, а й ініціювання всебічного, гармонійного розвитку інших. Цього він може досягти, усвідомлюючи унікальність і неповторність людини як індивідуальності, враховуючи динамічність змін, які відбуваються з нею, розуміючи складність і неоднозначність процесу розвитку, вміючи бачити віддалені перспективи взаємодії з об'єктами спілкування, з впевненістю в успішному оволодінні знаннями, правильному особистісному зростанню. Вчитель має усвідомлювати, що головна відповідальність за успіх в комунікації покладена на нього, як фахівця, який може і повинен знайти вихід із будь-якої комунікативної ситуації.

У процесі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури з'ясовано, що значна частина науковців приділяє увагу

проблемі професійної підготовки майбутнього вчителя (Ш. Амонашвілі, І. Бех, С. Вітвіцька, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, З. Курлянд, М. Євтух, О. Комар, В. Кононенко, В. Краєвський, І. Смолюк, Г. Тарасенко, В. Чайка, І. Якиманська та ін.)

Проблемами модернізації вищої освіти й обґрунтування сучасних вимог до підготовки майбутніх учителів початкової школи висвітлено в роботах В. Бондаря, В. Кременя, О. Савченко та ін.

Теоретико-методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи висвітлено у працях Н. Бібік, В. Бондар, Л. Коваль, О. Комар, А. Коломієць, О. Кучерявого, С. Литвиненко, С. Мартиненко, І. Пальшкової, О. Савченко, О. Хижної, Л. Хомич та ін.

Проблемі психолого-педагогічної підготовки вчителя початкової школи присвячені праці Н. Дем'янка, О. Добротвор, О. Пономарьова, О. Сергеєнкова, І. Шапошнікової та ін.

Проблемі підготовки майбутнього учителя до комунікативної професійної діяльності присвячені дослідження М. Васильєвої, І. Гапійчук, І. Глазкової, А. Годлевської, Т. Грітченко, М. Демидової, В. Каліш, О. Кіліченко, І. Комарової, О. Кузьменко, О. Макарової, С. Скворцової, В. Полторацької, В. Садової, О. Яковлівої та ін.

Питання професійної педагогічної підготовки студентів педагогічних ВНЗ до використання нових технологій Т. Алексеєнко, О. Березюк, М. Богданова, О. Горська, І. Зязюн, О. Кіяшко, Н. Клокар, В. Ковальчук, М. Лещенко, С. Логачевська, С. Максименко, Н. Нетребко, Л. Панченко, О. Пометун, О. Пехота, Е. Сарапулова, О. Янкович та ін.

Аналіз педагогічної наукової літератури свідчить, що проблемі формування комунікативної компетентності присвячені дослідження вчених: І. Зязюна, І. Ісаєва, О. Ломакіна, В. Нестерова, І. Підласого, В. Сластьоніна, В. Ягупова та ін.

Дослідженням проблеми умов формування комунікативних умінь займалися: С. Кисельгоф, Ю. Косенко, О. Орлова, С. Скворцова, В. Сластьонін, Г. Почепцов, М. Філоненко та ін. Теоретичні основи

розвитку комунікативних умінь розкриті в наукових працях В. Кан-Калика, О. Леонтєва, І. Страхова, Н. Кузьміної, Н. Волкова, М. Кларіна та ін. Психічних станів педагога під час професійного спілкування досліджено у працях І. Ашраф'ян, С. Борисенко, Т. Яценко та ін. Питання, пов'язані з істотними особливостями мовленнєвих здібностей педагогічної комунікації розглядаються Б. Бажноковим, І. Бехом та ін. Підходами до забезпечення контакту в ході професійної комунікації педагога займались С. Батракова, Т. Злобіна, Р. Кузьменко та ін.

Вагомий внесок у розробку інноваційного педагогічного навчання майбутніх учителів внесли вітчизняні вчені І. Гавриш, М. Кларін, Є. Крюкова, О. Мариновська, І. Мельникова, Л. Петухова, В. Петрук, В. Сластьонін; серед зарубіжних вчених – А. Осборн, К. Фопель, К. Херрейз та ін.

Підготовці майбутніх учителів за інтерактивними технологіями приділяли увагу Н. Журавська, О. Єльнікова, Н. Дівінська, О. Комар, Н. Коломієць, Є. Крюкова, Н. Павленко, О. Пометун, Л. Пироженко та ін.

Сучасні комунікаційні технології, спрямовані на соціальну адаптацію студентів, розробляли І. Авдєєва, Девід В. Джонсон, І. Мелинкова та ін.

Результати дослідження ступеня наукової розробки проблеми формування професійної педагогічної комунікації засвідчили необхідність її формування у майбутніх вчителів початкової школи у сучасних вищих педагогічних навчальних закладах.

Аналіз стану формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи на факультетах початкової освіти до використання професійної педагогічної комунікації дав змогу виявити низку суперечностей між:

- спрямованістю вітчизняної педагогічної освіти до європейського культурно-освітнього простору і недостатнім урахуванням при цьому досвіду формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової

- підготовки;
- потребою практики вищої педагогічної освіти в науково-методичному забезпеченні процесу формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи і недостатньою розробленістю у сучасній педагогічній науці;
 - великим потенціалом підготовки майбутніх учителів початкової школи при засвоєнні фахових дисциплін щодо формування професійної педагогічної комунікації і нерозробленістю педагогічних умов ефективного формування цієї якості особистості у навчально-виховному процесі на факультетах, що готують студентів за напрямом «Початкова освіта» у вищих педагогічних навчальних закладах.

Ефективність формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи суттєво підвищиться за рахунок розробки і поетапного впровадження структурно-функціональної моделі формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи, яка інтегрує цілі, інноваційні форми і методи навчання і забезпечує реалізацію науково обґрунтованих педагогічних умов: забезпечення мотиваційно-ціннісного відношення майбутніх учителів початкової школи до професійної педагогічної комунікації; запровадження у процес підготовки майбутніх учителів початкової школи організаційних форм, активних та інтерактивних методів професійної педагогічної комунікації; застосування інтерактивної технології при оволодінні знаннями з фахових методик, проведенні позааудиторних форм роботи та педагогічної практики.

Особливістю професійної діяльності педагога початкової школи є багатопредметне навчання та виховання. Ключовою проблемою педагогіки початкової освіти стає збагачення її новими теоретичними ідеями і ефективними навчальними технологіями. Педагогічна комунікація вимагає від педагога проникнення у внутрішній світ учня, співпереживання, сприяє розвитку особистості учня, його творчої індивідуальності.

Отже, актуальність означеної проблеми та відсутність цілісного педагогічного дослідження зумовили необхідність вивчення процесу формування професійної педагогічної комунікації майбутнього учителя початкової школи.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Генезис формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи

Сучасне становлення науки за глибиною пізнання і перетворення дійсності, за бажаними можливостями, наданими як окремій особистості, так і суспільству в цілому, із усвідомленням глобальної відповідальності за долю планети, участі у процесі змін країн, народів тощо, визначило факт існування нової онтологічної основи життя. Вона зумовила якісні зміни в усіх галузях науки, сприяла процесу нескінченних оновлень. Але синтез понять, категорій, методологій, принципів і теоретичних напрацювань, а отже, становлення сучасної науки не може обійтися без контексту філософії освіти, аналізу історичних етапів її становлення.

В інтересах нашого дослідження важливо проаналізувати історичні і сучасні питання проблеми педагогічної комунікації. Дослідження цієї проблеми можна прослідкувати у працях відомих учених, які нею займалися впродовж багатьох століть у різних галузях науки: філософів, психологів, лінгвістів, істориків, педагогів та ін.

Зокрема, це давньогрецькі філософи Демосфен, Сократ, Арістотель, Плутарх; римські філософи – Марк Аврелій, Цицерон, Квінтіліан (III – I ст. до н. е.); Мелетій Смотрицький, Я.-А. Коменський, Ж. Ж. Руссо, Рене Декарт, Г. Лейбніц (XVII ст.); Г. Сковорода, Г. Песталоцці (XVIII ст.); М. Остроградський, О. Духнович, М. Пирогов, Т. Шевченко, К. Ушинський (XIX ст.); Х. Алчевська, І. Франко, С. Русова, Б. Грінченко, Г. Ващенко, І. Огієнко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін. (на рубежі XIX–XX ст.) [6; 22; 53; 99; 135].

У XX столітті, коли відбулося становлення самостійних наук, проблема комунікації потребувала всебічного розгляду, а саме:

– М. Каган [82], З. Фрейд [223], Ю. Габермас [37], К. Ясперс [145], Дж. Гербнер та ін. досліджували цю проблему з точки зору

філософії;

– Л. Виготський [31], О. Леонт'єв [130], В. Кан-Калик [84] та ін. вивчали психологічні особливості комунікації;

– Дж. Остін та Дж. Сьорл [196], Н. Волкова [34], Г. Почепцов [184], Ф. Бацевич [12] та ін. досліджували лінгводидактичні проблеми комунікації;

– О. Жирун [65], І. Зязюн [76], В. Конецька [108], Ю. Косенко [112] та ін. досліджували проблему комунікації в контексті педагогічної науки.

З різних джерел [2; 7; 169; 151] дізнаємося про те, що у давнину на планеті налічувалось близько 5000 мов, сьогодні – лише 2500 тисячі. За даними газети «The Independent», кожних два тижні помирає ще одна мова. А разом із нею помирає цілий культурний пласт, окремий світогляд. Іноді мертва мова може відродитися, наприклад, сьогодні іврит став офіційною мовою Ізраїлю, хоча багато століть використовувався лише у культових обрядах іудаїзму і не був розмовною мовою.

Повіривши у можливість майбутнього об'єднання людства, філософи Нового часу Р. Декарт і Г. Лейбніц висунули ідею створення штучної мови як допоміжного засобу міжнародного спілкування. З матеріалу різних мов було створено штучну мову – есперанто [2; 12].

Мова – основний засіб спілкування між людьми для вираження і передавання думок, почуттів, волевиявлень. У цій ролі вона має певну універсальність, яка полягає у тому, що нею просто передавати все те, що виражається, наприклад, мімікою, жестами чи дорожніми знаками, тоді як кожен із цих засобів спілкування самостійно не може конкурувати з мовою. Комунікація між людьми в основному складається з мовної взаємодії. Мова – це інструмент комунікації.

Поняття «комунікація» зазнавало змін упродовж еволюції людства та розвитку наукової думки. Великим поштовхом в еволюції комунікації стали: винайдення друкарського верстату, одиницею інформації якого була – літера і аналогічний за значенням винахід ХХ століття – комп'ютер, одиниця інформації якого – біт. Ці винаходи зумовили стрімкий розвиток у першому випадку – писемності та книгодрукування, а отже, освіти, а в другому випадку – розвиток інформаційних технологій, які значно осучаснили всі сфери життя,

особливо освіту.

Ще за часів мислителів Давньої Греції і Риму: Демосфена («Промови»), Сократа (Скажи щось, щоб я тебе побачив) [53], Арістотеля («Риторика»); Марка Аврелія («Роздуми»), Цицерона («Тускуланські бесіди», «Про старість», «Про дружбу»), Квінтіліана (наукова праця «Виховання оратора») та ін., – було відомо про великий вплив ораторського мистецтва на слухачів. Надзвичайно високим рівнем розвитку відзначалася мовленнєва активність та культура мовлення у школах Стародавньої Індії. Саме тут історично сформувалася одна з найбільш значних у світовому масштабі науково-філологічних шкіл. Давньоіндійські вчені сформували теорію художньої літератури: існували і теоретичні посібники («Поетичні прикраси» Бхамахи, «Дхваньялока» Анандавардхани тощо.).

Висока культура шкільного мовного спілкування була притаманна й стародавній Іудеї. Тут було запроваджене систематичне навчання хлопчиків та дівчаток, починаючи з 6 років; основним об'єктом вивчення була Біблія та коментарі до неї. Дитина змалку навчалася дискутувати й розвивати інтелектуальні здібності у шкільних розумових змаганнях; вона вміла не лише прочитати текст Писання, а й дати йому власне тлумачення [2, с. 26].

Високо цінували вдало сказане слово стародавні єгиптяни. Один із фараонів повчав свого сина: «Будь вправний у мовленні – слово сильніше за зброю» [2, с. 27].

Формування цієї сфери мовленнєвої діяльності в Україні пов'язане в першу чергу з християнізацією Київської Русі, коли ченцями було запроваджено школи – спершу для дітей знатних осіб та вельмож, а потім і для більш широкого загалу. Пізніше, у гетьманську добу української історії, своїм високим рівнем підготовки та розвитком мовних здібностей учнів відзначаються Острозька школа-університет та Києво-Могилянський колегіум (потім – Академія). Згодом академічне красномовство розвивається у стінах кількох університетів (найдавніший – Львівський, потім – засновані у ХІХ ст. Харківський та Київський [2, с. 55, 78].

В Україні значний внесок у розвиток комунікації зробив відомий церковний діяч ХVІ ст. Мелетій Смотрицький, який є автором наукової праці «Грамматика слов'янська», що вплинула на розвиток

східнослов'янських мов та систематизувала церковнослов'янську мову.

У XVI–XIX ст. педагогіка виокремилася в самостійну науку, і стали відомими дидактичні принципи природовідповідності Я.–А. Коменського («Велика дидактика», «Материнська школа»), Ж.-Ж. Руссо («Еміль, або Про виховання»), культуровідповідності та самостійної активності А. Дістервега («Посібник для освіти німецьких учителів»), практичної корисності Дж. Локка («Розвідка про людське розуміння») та ін. [12].

Розвиток комунікації тісно пов'язаний із процесом навчання та виховання, тому виникає потреба у проведенні історичного аналізу поглядів педагогів – основоположників дидактики на процес навчання.

Г. Сковорода, відомий як український Сократ та прихильник етичного вчення Плутарха, у своїх судженнях про зміст освіти, методи навчання український просвітитель виходив із принципу народності виховання, високо цінував мову українського народу. Один із перших педагогів, котрі вимагали вивчення в школі усної народної творчості. Він вважав, що для виховання високорозвиненої особистості необхідно піклуватися про розвиток і гармонійну єдність її розуму, серця і волі [22; 41, с. 21, 29, 31–32].

Й. Песталоцці основною метою навчання вважав розвиток уміння логічно мислити й висловлюватися у різних видах діяльності; до основи пізнання освіти відносив три основні елементи – форму, число, слово [23, с. 7].

М. Остроградський вважав, що найвищим результатом освіти є формування мислення особистості. Він надавав великого значення особистості вчителя, його світогляду, спеціальним знанням. Педагог, на думку вченого, повинен володіти практичним застосуванням своєї дисципліни, для того щоб уміти цікаво демонструвати наукову теорію в дії [22, с. 52–66].

Олександр Духнович мету виховання убачав у формуванні громадянина і патріота, сина своєї батьківщини, людини освіченої, фізично і морально здорової. Він видав буквар – «Книжица читальная для начинающих», який мав 10 розділів; рекомендував практикувати на уроці різні групові форми роботи [256, с. 78, 82, 88].

О. Духнович розглядає навчання як складний, двосторонній процес, у якому дитина є не тільки об'єктом, але й суб'єктом виховання. За його словами, учитель – це не просто передавальний апарат, а роль учнів – не лише запам'ятовувати почуте; процес навчання вимагає творчої активності як учителя, так і учнів [256, с. 89–90].

Новаторськими для XIX століття були педагогічні ідеї М. Пирогова [22; с. 113–117]. На його думку, усі хто готується бути корисними громадянами, повинні спочатку навчитися бути людьми, а основою свідомого сприйняття є розвиток уваги дитини. Увага, вважав учений, – «це перша і головна умова будь-якої наукової і практичної самостійності». Вимоги до літературних бесід, розроблені педагогом, передбачали добровільність участі, відкрите висловлювання думок, відсутність регламентації, широкий простір самостійності.

М. Пирогов вважав, що ефективність навчання зросте, якщо буде реалізовуватися взаємодія учителя й учнів. Він радить застосовувати активні методи, що спонукають учня до дій, тобто пропонує перетворити учня з об'єкта навчально-пізнавальної діяльності на суб'єкт педагогічного процесу. Позиція вченого побудована на суб'єкт-суб'єктних відносинах, що, на його думку, значно сприятиме розвитку самостійності учнів, також автор вважає доцільним відмовитися від лекцій, замінивши їх «сократівським способом навчання у вигляді бесід». На підставі цього докорінно змінюється позиція студента: з пасивного слухача – на активного учасника полілогу. Активні методи навчання сприяють кращому засвоєнню теоретичних знань, розвивають мислення, самостійність і творчість ти, кого навчають. Головне завдання педагога – це організація навчально-пізнавальної діяльності учнів / студентів не на рівні механічного запам'ятовування фактів, а на рівні усвідомленого розуміння всього матеріалу [22, с. 116].

Уперше написав та видав українською мовою «Букварь Южнорусский», у кількості 10000 екземплярів, для недільних шкіл Т. Шевченко, що сприяло відродженню і пробудженню духовного життя України, піднесенню національної освіти, культивуванню рідної мови, мистецтва тощо.

Важливий внесок у розвиток наукової педагогіки, а саме: дослідження ролі принципу народності у вихованні й навчанні, значення рідної мови, практичного досвіду дитини, зробив К. Ушинський. Учений вважав, що «мова народу найкраща, ніколи не в'яне і вічно знову розквітає квітка його духовного життя... Мова є найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі та майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле». Методику викладання рідної мови він висвітлив у підручниках «Рідне слово», «Дитячий світ». За його словами, учитель має бути всебічно розвиненим, а також вміти писати, малювати, читати ясно і виразно, і якщо можливо – співати [22, с. 168].

П. Юркевич у своїй педагогічній праці «Курс загальної педагогіки» дав характеристику групової форми навчальної діяльності учнів на занятті, назвавши її «методом взаємного навчання». Наслідком застосування цієї форми організації навчання є прищеплення у дитячих серцях почуття любові, співчуття, формування навичок допомагати товаришам [256, с. 202].

Українська громадська діячка Х. Алчевська займалася проблемами методики навчання дорослих, розробила для цього відповідні програми; широко застосовувала звуковий метод навчання, започаткувала новий метод пояснювального читання і бесіди, який давав подвійний результат (крім прямої мети – перевірки прочитаного, – вивчення читача), позакласного читання, складання відгуків на прочитані книжки. Педагог-новатор створила критико-бібліографічний покажчик «Що читати народові», численні каталоги, списки рекомендованої літератури на позакласне читання [22, с. 225].

Письменник та громадський діяч І. Франко приділяв значну увагу формуванню інтересу до навчання, до науки, як за допомогою формування творчого наукового мислення студентів вищої школи, так і за допомогою застосування активних форм навчання. За його словами, – «Освіта і наука – фактори і засоби суспільного перетворення» [там само с. 314].

Створенню національної системи освіти в Україні присвятила своє життя С. Русова. Вона наголошувала на необхідності гуманізації та індивідуалізації різних видів діяльності; у працях «Український

буквар», «Нова школа», «Перша читанка для дорослих», «Національна школа» та ін. розкрила визначну роль рідної мови і природи в навчанні і вихованні дітей.

Цікаві педагогічні погляди Б. Грінченка висвітлені у працях: «На беспросветном пути. Об украинской школе», «Про початкову школу та вивчення в ній дисциплін», «Якої нам треба школи», «Народні вчителі і вкраїнська школа». У формуванні української літературної мови та українського правопису відіграли важливу роль його праці: «Три питання нашого правопису», «До питання про правопис української мови». На думку вченого, навчання та виховання учнів початкової школи повинне бути комплексним і реалізовувати гуманістичний та етнічний принципи [22, с. 349, 357].

М. Монтесорі, італійський педагог-новатор, розробила методи розвитку органів чуття в розумово відсталих дітей, методику індивідуального вивчення молодшими школярами граматики рідної мови [144]. Підтвердженням цього є праця «Метод наукової педагогіки».

Залишив помітний слід в історії методики української початкової школи Я. Чепіга. Він обґрунтував найважливіші принципи народної освіти. Автор праць «Читання і робота над книжкою у першому концентрі», «Увага і розумовий розвиток дитини», розробив підручники і методичні посібники з української мови, читання, арифметики [112, с. 11].

Праці Г. Ващенко вплинули на розвиток педагогічної думки. Серед них: «Загальні методи навчання», «Виховання волі і характеру», «Проект системи освіти в самостійній Україні», «Виховання статевої чистоти і стриманості». Він провів психолого-педагогічні дослідження, результати яких є актуальними і для сучасних науковців в умовах розбудови національної освіти, вивчав розвиток дітей і студентів, їхні навчальні та виховні можливості і результати у взаємодії з навколишнім середовищем. Що стосується розвитку комунікативних умінь, педагогом наголошено на необхідності стриманості, уміння володіти собою, не піддаватися випадковим емоціям тощо [22, с. 444].

Г. Ващенко у своїх поглядах велику увагу приділяє оновленій парадигмі виховання, в основі якої – розуміння дитини як суб'єкта і

мети виховання. Він вважав, що забезпечення суб'єкт-суб'єктних морально-естетичних взаємин на рівні співробітництва і співтворчості у навчально-виховних закладах поліпшить формування нової людини. Для цього в роботі з молоддю необхідно звертатися до народної моралі, культури, забезпечувати єдність навчання і виховання. Перед учителем, майбутнім педагогом постає вимога цілеспрямованої діяльності з метою виховання щасливої і потрібної суспільству особистості, утвердження правди і милосердя, формування суб'єкт-суб'єктних відносин з учнями, спільної з ними життєтворчості, вільного волевиявлення, самоосвіти впродовж усього життя для виховання повноцінного покоління, здатного побудувати нове, демократичне суспільство [22, с. 441, 455].

Педагогічні погляди І. Огієнка мають суттєве значення для теорії виховання. Серед визначних чинників виховання він виокремлює мову, особливо у вихованні дітей, оскільки вона є унікальним інструментом пізнання навколишнього світу. «Мова, – писав І. Огієнко, – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості...І поки живе мова – житиме і народ, як національність». Педагог залишив після себе значний доробок праць, присвячений мовним проблемам, основні з них: «Чистота і правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс з історичним освітленням», «Нарис з історії української мови», «Система українського правопису», «Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехизис» тощо [22, с. 497]. Видатний учений не тільки досліджував проблему історії української мови, її місця і ролі у житті нації, збереження і розвиток культури в контексті академічних позицій, а й широко популяризував мову, прагнув зробити її органічною частиною, основою виховання молоді через сім'ю, школу, церкву.

У своїх працях А. Макаренко висвітлив питання ролі спілкування у процесі становлення колективу, проблеми ділових та міжособистісних стосунків у колективі. Міжособистісна взаємодія стосується взаємин у дитячому колективі, стосунків між учнями та педагогами, педагогами та батьками. Педагог сформував положення про логіку педагогічної доцільності, розвиток самостійності і здібності вихованців, організацію колективу дітей на основі

самоврядування. Також створив методичну формулу організації сьогоденної і завтрашньої радості дітей, педагогіки паралельної дії, принцип мажорної життєдіяльності колективу, формування активу і здорової громадської думки. Щодо майстерності педагогів Антон Семенович казав: «Людина, яка не володіє мімікою, не вміє надавати своєму обличчю потрібного виразу, не володіє своїм настроєм, – не може бути гарним вихователем. Педагог має вміти ходити, жартувати, радіти та засмучуватися. Вихователь повинен так вміти вести себе, щоб кожна його дія була виховною» [135, с. 515, 517].

Педагог-методист В. Помагайбо працював та досліджував проблеми малокомплектної школи. Він є автором підручників із мови для початкової школи.

Значну увагу проблемі психічного формування та розвитку особистості приділяв Г. Костюк. За його словами, діяльність суб'єкта необхідно досліджувати всебічно, в єдності всіх його сторін, що дозволить визначити зміст такої діяльності, характеристики об'єктів, що відображає і перетворює суб'єкт, а також мотиви, спонукання до діяльності. Адже педагогічні впливи разом із впливами середовища формують психологічний склад особистості. Саме в вищезначеному вчений убачав тісний зв'язок педагогіки і психології [22, с. 534].

В. Сухомлинський, автор багатьох книг, на яких виросло не одне покоління вчителів: «Сто порад учителеві», «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» та ін., – присвячував нормам моральності спеціальні бесіди, через які намагався не лише передати дітям моральні знання, а й вплинути на їхні почуття, емоції. Цим самим спонукав їх до правильних, хороших вчинків. Особливо великого значення для розумового виховання В. Сухомлинський надавав розвитку у дітей мови і мовлення. Адже мова і мислення нерозривно взаємозв'язані: «Убогість слова, – пише педагог, – це убогість думки...». І тому, на думку педагога, кожен учитель, який би предмет він не викладав, повинен бути вчителем словесності [211; с. 548, 557].

Ш. Амонашвілі займається проблемою навчання шестилітніх дітей у школі, що висвітлено у праці «Добрідень, діти!». Його педагогічна система «Школа життя» ґрунтується на засадах гуманної педагогіки. За методикою Шалви Амонашвілі, педагог повинен дійсно

вірити в можливості кожної дитини і будь-які відхилення в її розвитку розглядати, в першу чергу, як результат недиференційованого методичного підходу до неї [4].

Отже, проведений історичний аналіз стану дослідження базису теорії комунікації на прикладі відомих учених та педагогів, доводить беззаперечну важливість та актуальність комунікації як ключової дефініції.

Поняття про масову, політичну та соціальну комунікацію з'явилося на початку ХХ століття. У першому десятиріччі минулого століття вченими теоретично пояснюється поняття «масова комунікація», а в період Першої світової війни виникає поняття «політична комунікація», як необхідний засіб аналізу військово-пропагандистських структур. У двадцятих роках ХХ століття П. Сорокін описав соціологічний аспект ролі комунікацій, але ретельні дослідження проблеми соціальної комунікації були здійснені лише через двадцять років, під час Другої світової війни. Найбільший розквіт наукового дослідження загальної теорії комунікації припав на 50-60 роки ХХ ст., причому цікавість науковців спрямована на форму засобів повідомлень, передачу інформації, кодування, декодування від адресанта до адресата у межах вивчення кібернетики та інформатики. Дещо пізніше проявився інтерес до комунікації з боку психологів та лінгвістів, а у 80-і роки ХХ ст. – соціологів та представників інших галузей науки.

Педагогіка співробітництва (кінець 80-х початок 90-х років ХХ ст.) бере свій початок із праць американських психологів К. Роджерса (Carl Ransom Rogers) та А. Маслоу (Abraham Maslow), які вважаються фундаторами «гуманістичної психології». Згодом ці ідеї набули розвитку у педагогіці завдяки учителям-новаторам (Ш. Амонашвілі, О. Захаренку, Є. Ільїну, В. Шаталову, С. Лисенковій та ін.). Представники цієї педагогічної течії виступали за оновлення школи на засадах демократії та гуманізму, об'єднували учителів-новаторів, на працях і дослідженнях яких і зараз базується сучасна школа початкової освіти [189, с. 6-17].

На сучасному етапі розвитку суспільства продовжується дослідження понять політичної та масової комунікації, тому що ці процеси поєдналися на основі прискорення розвитку світових

Мережевих систем в умовах інформаційно-технологічної революції. Інтерес до проблем комунікації значно зріс серед дослідників більшості наукових напрямків – від фундаментальних природничих до всіх гуманітарних дисциплін на початку другого десятиріччя ХХ ст. Найбільш широко в цей час були представлені роботи з теорії масових комунікацій. У наш час почалось осмислення глибинної сутності комунікацій у межах міждисциплінарних досліджень або меганаукових розробок [169].

У ХХ ст. поняття комунікації в глобальному розумінні – газета, радіо, телебачення чи Інтернет, – роблять доступною величезну за обсягом інформацію будь-якого характеру. Термін «комунікація» (лат. *communicatio*, укр. «роблю загальним, пов'язую») з'являється в науковій літературі на початку ХХ століття. У наш час він має такі інтерпретації:

- засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального та духовного світу;
- спілкування – передавання інформації від людини до людини;
- передача та обмін інформацією в суспільстві з метою взаємодії у ньому [76].

Сучасна теорія комунікації продовжує свій розвиток, як міждисциплінарна галузь. Цікавим фактом є дослідження сучасного американського дослідника Джеймса Андерсона («Комунікативна теорія: епідеміологічні основи», 1996 р.), який проаналізував та систематизував 249 різних теорій комунікації. Будемо дотримуватися думки американського дослідника Роберта Крейга щодо виокремлення семи основних традицій у теорії комунікації, які вплинули на її розвиток: риторична, семіотична, феноменологічна, кібернетична, соціопсихологічна, соціокультурна, критична [256, с. 11].

Філософами сучасності досліджувалося питання комунікації в різних аспектах, основні з яких: теорія спілкування (З. Фрейд), теорія комунікативної дії (Ю. Габермас), філософія комунікації (К. Ясперс), теорії мовленнєвих актів (Дж. Остін та Дж. Сьорл), ідея мови в традиції гуманізму від Данте до Віко (К. Апель), теорія культивування (Дж. Гербнер і Л. Гросс), теорія комунікації (Г. Почепцов), основи теорії мовної комунікації (Ю. Косенко) та ін.

Засновники теорії мовленнєвого спілкування (Л. Виготський,

О. Леонтьев, О. Лурія та ін.) вважають комунікацію різновидом людської діяльності загалом, мовленнєвою діяльністю поряд із пізнавальною, ігровою та трудовою [12, с. 31].

Відомий філософ М. Каган усебічно дослідив проблеми спілкування, спираючись на принципи системного підходу, і, використовуючи матеріали із соціальної практики, історії науки, літератури та мистецтва, розкрив особливості спілкування, розглянув його різноманітні форми (міжособистісні зв'язки, взаємини соціальних груп, спілкування культур, самоспілкування та ін.) [82, с. 3].

Дослідниця основ мовної комунікації О. В. Яшенкова [256, с. 39–40] виокремлює два основні підходи до визначення комунікації: механічний (односторонній процес передавання інформації) та діяльнісний (двосторонній процес обміну інформацією). Дослідниця розглядає комунікацію як цілеспрямований процес інформаційного обміну між двома і більше сутностями за допомогою певної семіотичної системи, а спілкування – як цілеспрямований, соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах їхньої пізнавально-трудої та творчої діяльності, що реалізується переважно за допомогою вербальних засобів комунікації. Виходячи з визначень понять «комунікація» та «спілкування», дослідниця обирає комунікацію як ширшу за спілкування, з огляду на різні підходи, дослідницькі цілі та інтереси.

З тих пір, як у нашу мову ввійшов термін «комунікація» (від латинської – зв'язок), його почали використовувати як синонім до «спілкування», але спочатку переважно у наукових колах. В останні роки, після появи різних засобів зв'язку між людьми, вчені запропонували розвести терміни «спілкування» та «комунікація», хоча до кінця не досліджено їх відмінності [2, с.189].

У широкому розумінні термін «спілкування» позначає всі форми безпосередніх контактів між людьми. За визначенням сучасного тлумачного словника, «спілкуватися» – означає «розмовляти, ділитися думками, підтримувати ділові та дружні стосунки, об'єднуватися до спільних дій» [60, с. 821].

За Ф. Бацевичем, поняття «спілкування» та «комунікація» різняться між собою, хоча часто в побутовому мовленні і в науковій

літературі їх ототожнюють. Поняття «спілкування» є більш загальним, а поняття «комунікація» – конкретним, що позначає лише один із типів спілкування. Спілкування – одна із необхідних і всезагальних умов формування і розвитку суспільства та особистості. Комунікація пов'язана лише з інформаційним зв'язком [12, с. 27].

Сучасний німецький лінгвіст Е. Гроссе розглядає два поняття так: «комунікація» є акцією спілкування за допомогою знаків (мовних і не мовних), з метою передавання інформації, незалежно від способів та намірів. Термін «комунікація» можна вживати як синонім слова спілкування з метою наголошення на процесах соціальної взаємодії, що розглядаються в їхньому знаковому втіленні [там само].

Н. Волкова розглядає комунікацію як специфічний процес взаємообміну інформацією у системах «людина – людина», «людина – комп'ютер», «людина – комп'ютер – людина»; процес самостійного пошуку інформації та її використання з метою самовдосконалення особистості, її збагачення за рахунок інформації. Комунікативна поведінка вчителя – організація мовного процесу й відповідної невербальної поведінки вчителя, що впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, взаємини між учителем та учнями, стиль їхньої діяльності. Комунікативність, на думку вченої, – це сукупність істотних, відносно стійких властивостей особистості, що сприяють успішному прийманню, розумінню, засвоєнню, використанню й передаванню інформації [34, с. 9–10].

Російські психолінгвісти Ю. Сорокін, Є. Тарасов, О. Шахнарович зазначають, що мовленнєве спілкування – це соціальна взаємодія, оскільки люди вступають в неї не для того, щоб обмінятися інформацією, а переважно використовують її як засіб досягнення немовленнєвої мети, що може і не усвідомлюватися комунікантами.

Отже, із проведеного історичного аналізу проблеми комунікації, поглядів педагогів на процес навчання, можемо зробити висновок: з давніх часів і до сьогодні комунікація займає важливе місце у житті суспільства різних епох та народів, вона зазнала змін упродовж еволюції людства та розвитку наукової думки. Науково-технічний прогрес на усіх етапах розвитку людської цивілізації завжди посилював роль комунікації в навчанні – від винайдення друкарського

верстата до сучасних комп'ютерних технологій. ХХ століття характерне появою нових видів комунікації (масової, політичної та соціальної). Після появи терміна «комунікація» його почали вживати як синонім до «спілкування». Спроби вчених розвести ці терміни не завжди успішні щодо з'ясування тотожності чи відмінності цих понять.

Дослідження історичного аспекту педагогічних комунікацій не є вичерпним і потребує подальшого розгляду, а саме, розрізнення інтерпретацій «педагогічна комунікація» та «педагогічне спілкування» на етапах становлення педагогічної науки.

1.2. Сутність ключових понять дослідження

У сучасному інформаційному суспільстві проблема комунікації є однією з найважливіших. Комунікація у сучасному житті відіграє величезну роль у всіх сферах діяльності людини. Європейські дослідження останніх років свідчать, що роботодавці цінують комунікативні навички потенційного працівника значно вище за фахові вміння. Означені факти легко побачити в освітній сфері, у контексті професійної педагогічної комунікації як особливого типу активного взаємообміну інформацією у професійній педагогічній діяльності, що покликана забезпечити підготовку людини до життя у світі різноманітних зв'язків, відносин, комунікативних можливостей особистості.

Друга половина ХХ століття характеризується підвищенням уваги до комунікативного навчання в освітніх процесах. Мають місце наукові обґрунтування не лише суб'єктивності, а й інтерсуб'єктивності навчання у процесі комунікації (С. Абрамович [2], Ф. Бацевич [12], Н. Бутенко [26], Н. Волкова [34], Г. Почепцов [184], В. Ширшов [241] та ін.). Серед учених, які займаються дослідженням проблеми розвитку комунікації в сучасних умовах розвитку національної освіти України, варто виділити: Л. Балакіну [8], В. Конецьку [108], Л. Мамчур [136], та ін.

Розглянемо термін «комунікація» в широкому розумінні. Американський тлумачний словник Webster's New World Dictionary

[272] розкриває декілька значень поняття «комунікація»:

1. Акт перекладу:

а) передача або обмін інформацією, сигналами або посиланнями усно, жестами або в письмовій формі;

б) інформація, сигнали, посилання;

2. Тісні дружні відносини, основані на взаємній симпатії:

а) система отримання та передачі посилань за допомогою телефону, телеграфу, радіо тощо;

б) система маршрутів пересування груп людей і матеріалів;

в) перехід або шлях переміщення з одного місця в інше;

3. Мистецтво вираження ідеї, особливо в мові або письмово;

4. Наука про передачу інформації, насамперед за допомогою символів.

У новому виданні Малого Оксфордського словника [267] бачимо такі означення терміна «комунікація»: бути комунікативним; лист, послання тощо; підхід, прохід, доступ; дружні відносини, соціальна поведінка; наука і практика передачі інформації [там само].

Тлумачний словник російської мови С. Ожегова і Н. Шведова визначає комунікацію як шлях повідомлення, лінію зв'язку; повідомлення, спілкування [30].

Філософський енциклопедичний словник містить такі визначення «комунікації»: спілкування, обмін думками, відомостями, ідеями тощо; передача того чи іншого змісту від однієї свідомості (колективного або індивідуального) до іншої за допомогою знаків, зафіксованих на матеріальних носіях [208]. Як наукова комунікація, так і комунікація в інших сферах (наприклад, у мистецтві, літературі, побутових або виробничих відносинах) являє собою соціальний процес, що представляє громадську структуру і виконує в ній сполучну функцію.

У словнику із соціальної педагогіки визначення комунікації представлено як процес, за допомогою якого будь-яка ідея передається від джерела до одержувача з метою зміни його знань, соціальних настанов, поведінки. За змістом – це обмін інформацією між людьми [137, с. 24–125]. У свою чергу, канал комунікації – це спосіб, яким передається повідомлення від особистості до особистості: письмово, електронним носієм або будь-яким іншим чином.

Три варіанти розуміння комунікації пропонує дослідниця В. Конецька: комунікація як засіб зв'язку, як синонім до поняття «спілкування» і як передача та обмін інформацією в суспільстві, з метою впливу на нього. Розшифровуючи механізм впливу, завдяки якому можливий перехід індивідуального процесу передачі і сприйняття інформації в соціально значущий процес персонального й масового впливу, В. Конецька справедливо вважає, що таким механізмом є мовленнєва діяльність людей [108].

Соціальна природа комунікації, особливості її проявів і функціонування в соціумі розкривають духовний світ людини, мотиви її поведінки, спрямованість взаємовідносин з іншими людьми.

Під поняттям «комунікація» Г. Почепцов розуміє процеси перекодування вербальної сфери в невербальну і невербальної у вербальну. Історично комунікацією була саме мотивація певного індивіда до виконання тієї або іншої дії. Тобто для комунікації істотний перехід від мовлення одного до дій іншого. Саме заради цього реалізується передача значень між двома різними автономними системами, якими є дві людини [184, с. 9]. На думку вченого, комунікація людини здійснюється в основному в рамках двох основних каналів: вербального та візуального. Саме в цій сфері почуттів найбільш досконаліми є здатність особистості уявляти і аналізувати [184, с. 32].

Вітчизняний мовознавець Ф. Бацевич [13, с. 26–27] лінгвістичний термін «комунікація» розуміє як «один із модусів існування явищ мови» (поряд із мовою і мовленням); смисловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії, спілкування; складники спілкування поряд із перцепцією та інтеракцією; складний, символічний, особистісний, трансакційний, часто неусвідомлюваний процес обміну знаками, під час якого транслюється певна інформація зовнішнього або внутрішнього характеру, а також демонструються статусні ролі, у яких перебувають учасники спілкування один відносно одного. У широкому розумінні, комунікація має місце завжди, коли певній поведінці або її результату приписується певне значення і вони сприймаються як знаки або символи. У вузькому розумінні – спілкування за допомогою мовних і / або

паралінгвістичних і невербальних засобів з метою передачі інформації [189, с. 79–80].

За С. Абрамовичем, мовленнєва комунікація – це словесний обмін інформацією у процесі спілкування, доповнений невербальними засобами (міміка, жести тощо) [2, с. 16]. Учений розглядає моделі (Дж. Гербнера, Т. Гобан-Класа, Дж. Карея, А. Молеса, С. Чакотіна та ін.), види комунікації (вербальна / невербальна, усна / письмова) та форми комунікації (монолог, діалог, полілог). На його думку, навчальна мовленнєва діяльність – це ораторська діяльність викладача (науковця), який доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки, а також виступи учнів, які демонструють засвоєні знання та вчаться висловлювати власну думку.

В освітньому процесі виділяємо традиційну мовну комунікацію і комунікацію, яку здійснюють за допомогою електронних засобів навчання.

Згідно із Законом України про НРК (Національна рамка кваліфікацій 2011 р.), метою якого є адаптація України до європейського освітнього простору та збалансування інтересів ринку освітніх послуг і ринку праці, термін «комунікація» розглядається як взаємозв'язок суб'єктів з метою передавання інформації, узгодження дій, спільної діяльності [69].

Сучасна дидактика тісно взаємодіє з медіаосвітою (за О. Савченко, медіаосвіта – це галузь освіти як частина навчального процесу, що має на меті формування медіакультури особистості, її підготовку до безпечної та ефективної взаємодії із сучасними засобами комунікації з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій) [191, с. 21]. Концепція медіаосвіти вперше з'явилась у США у 1960-х роках та отримала назву «візуальна грамотність». Проблема медіаосвіти була розкрита в матеріалах ЮНЕСКО у 1970-х роках: «Медіаосвіта – навчання теорії і практичних умінь для оволодіння сучасними засобами масової комунікації, які є частиною специфічної та автономної галузі знань у педагогічній теорії і практиці. Її слід розуміти як допоміжний засіб у викладанні інших галузей знань» [там само, с. 40].

Концепції, що в подальшому будуть розроблятися, братимуть за

основу ідеї розвитку імунітету психіки людей до маніпулювання з боку мас-медіа та формування захисту від неякісної інформації. Все це призвело до суттєвих змін цілей медіа-освіти та їх перетворення на обов'язковий компонент загальнокультурної складової розвитку суспільства, що, у свою чергу, вплинуло на розвиток педагогічної науки.

Щодня бачимо ситуацію, коли з преси й телебачення, а особливо мережі Інтернет, учні щодня дізнаються про те, що суперечить цінностям цивілізованого суспільства. Обсяг інформації постійно зростає, негативно впливаючи на загальний рівень культури, духовності людей [197, с. 27].

Застосування комп'ютерів як засобів комунікації створило новий вид комунікації – комп'ютерний, який є процесом взаємообміну інформацією між суб'єктами за допомогою вербальних і невербальних комунікативних систем, опосередкований комп'ютерними засобами комунікації [168, с. 175]. Запровадження у педагогіці комп'ютерних комунікацій підвищує вимоги до педагога у користуванні ПК, опрацюванні ресурсів мережі Інтернет та до розвитку і осучаснення усного та письмового мовлення. Використання комп'ютерної комунікації у навчанні призвело до того, що процес одержання знань із книги перетворився на процес отримання знань за допомогою використання пошукових систем Інтернет.

Виокремимо комунікативні можливості комуніканта, які йому надають комп'ютерні засоби:

- мультимедійний зв'язок;
- гіпермедіа-системи;
- хмарні технології;
- електронне навчання (e-Learning);
- телекомунікаційні технології.

За визначенням Ю. Машбиця, «Мультимедіа (англ. multimedia, від лат. multum – багато і medium – осередок засобів) – це багатоканальне середовище, що видає інформацію у різних модальностях» [140]. Тобто мультимедіа об'єднує чотири типи різнорідних даних (графіку, текст, звук і відео) в єдине ціле.

Термін «гіпертекст» був введений Тедом Нільсоном у 60-ті роки

[32]. Так називався текст, у який включено інтерактивні посилання на інші документи. За їх допомогою читач, вказавши на яке-небудь слово чи фразу, негайно отримує додаткову інформацію з відповідного предмета.

Гіпермедіа – більш широке поняття, яким позначають документи, які включають у себе мультимедіаінформацію, наприклад, звук чи відео.

Хмарні технології – це парадигма, що передбачає віддалену обробку та зберігання даних. Хмара – це деякий ЦОД (дата-центр, сервер) або їх мережа, де зберігаються дані та програми, що з'єднуються з користувачами через Інтернет. Такі технології дозволяють споживачам використовувати програми без установки і доступу до особистих файлів з будь-якого комп'ютера, що має доступ до мережі Інтернет. Ця технологія дозволяє вести значно ефективніше управління підприємством (CRM, ERP) за рахунок централізації управлінської та облікової інформації, обробки, пропускнуої здатності та надійності зберігання даних.

Електронне навчання (англ. e-learning, скорочення від англійської Electronic Learning) – система навчання за допомогою інформаційних, електронних технологій. Часто тлумачиться як синонім до таких понять: дистанційне навчання, навчання із застосуванням комп'ютерів, мережеве навчання, віртуальне навчання, мультимедійне навчання, мобільне навчання. За визначенням фахівців ЮНЕСКО, «e-Learning – навчання за допомогою мережі Інтернет та мультимедіа» [32].

Телекомунікаційні технології – це сукупність методів та алгоритмів передачі інформації. Технології телекомунікацій – це принципи організації сучасних аналогових і цифрових систем, мереж зв'язку, включаючи комп'ютерні та Інтернет-мережі. Сучасні телекомунікаційні технології засновані на використанні телекомунікаційних мереж. Телекомунікаційні мережі – це система, що складається з об'єктів, які здійснюють функції генерації, перетворення, збереження продукту і мають назву пункти (вузли) мережі, та ліній передач (зв'язку, комунікацій, з'єднань), що здійснюють передачу. До останніх можна віднести: телефонні мережі; радіомережу; телевізійні мережі; комп'ютерні мережі (Ethernet,

Internet). Засоби телекомунікацій – це сукупність технічних пристроїв, алгоритмів і програмного забезпечення, що дозволяють передавати дані каналами зв'язку [32].

Для повноцінної професійної педагогічної комунікації вчитель повинен уміти використовувати інформаційні ресурси комп'ютерних технологій, працювати з різними носіями інформації, електронними банками інформації, кваліфіковано здійснювати пошук матеріалу, працювати з текстовими та графічними файлами, виконувати управлінську функцію у навчально-виховному процесі за допомогою комп'ютерних технологій, встановлювати комунікативні зв'язки в різних режимах, володіти культурою е-діалогу (сетікетом) тощо [168, с. 178].

Використовуючи мережу Інтернет, майбутні вчителі початкової школи розширюють комунікативні зв'язки, мають можливість дізнатися про особливості викладання відповідних предметів в інших навчальних закладах, ознайомитися з різними навчальними програмами, електронними підручниками, паралельно із цим, – підвищувати свою кваліфікацію шляхом дистанційного навчання та засвоювати е-курси з будь-якого предмета.

У сучасній національній освіті досить перспективним є дистанційне навчання, яке зараз починає набувати все більшого поширення і є процесом взаємодії між людьми, що віддалені у просторі.

Суттєвою особливістю сучасних навчальних систем є їх інтерактивність, що забезпечує діалогічний характер навчання. Процес комунікації з дидактичною метою буде зацікавлювати студента, підвищувати його бажання продовжувати діалог навчання із комп'ютером, стимулювати пізнавальну активність та сприятиме досягненню цілей навчання.

Комп'ютерно-опосередкована комунікація обумовлює серйозні зміни у використанні мовних засобів, породжує невміння розрізняти жанрову і стилістичну доцільність мовленнєвих засобів, збіднює словниковий запас, позбавляє різноманітності і варіативності висловлень, що, у свою чергу, призводить до комунікативних та психологічних бар'єрів [168, с. 209].

У нашому дослідженні приділятимемо увагу мовній комунікації,

оскільки вона надзвичайно важлива для початкової школи. Це пов'язано із тим, що:

- учні мало спілкуються;
- не вміють висловлювати свої думки і судження;
- мова бідна, засмічена русизмами, кальками і суржилом.

Це все може виправити учитель, оскільки один учитель упродовж 4 років навчає дітей різних предметів, і, незважаючи на те, чи це математика, чи суспільствознавство, чи мова, основним його завданням є розвинути в учнів зв'язне мовлення, навчити їх не просто писати чи читати, а добре володіти рідною мовою та вміти висловлювати свої думки.

У педагогіці комунікацію вчені та педагоги розглядають як суто технологічний засіб передачі інформації – технологічний, інформаційний, мовленнєвий аспект означення комунікації. З іншого боку, комунікацію сприймають як поняття, що не може бути визначальним у педагогічному процесі, або як матерію, яка є нейтральною відносно сутності, змісту, цінностей педагогіки.

У дослідженнях проблеми педагогічної комунікації передача інформації визначається не як одна із форм комунікації, а як визначальна комунікативна дія, яка опосередковано визначає інші складники комунікації. У такій ситуації нівелюється і виноситься на периферію «мета інформації». У понятті «педагогічна комунікація» важливим є її смисловий аспект.

У психологічній та педагогічній площині «комунікативний» означає духовне приєднання, процес психологічного контакту, взаємообмін думками, намірами, ідеями, мотивами, вчинками тощо. Педагогічна комунікація – не засіб, а реальна сутнісна основа навчально-виховного процесу.

Н. Волкова окреслює комунікативність учителя як сукупність істотних, стійких властивостей особистості, що сприяють прийманню, розумінню, засвоєнню, використанню і передаванню педагогічної інформації, тобто інформації, спрямованої на навчання й виховання учнів [34, с. 23].

Важливим концептуальним положенням нашого дослідження є визначення комунікації як системного явища. Це, в першу чергу, впливає з її педагогічної мети – актуалізації цілісної особистості на

основі розвитку й синтезу її духовності, соціальної та професійної компетентностей.

Поняття «педагогічне спілкування», «професійно-педагогічне спілкування» стали предметом спеціальних науково-педагогічних досліджень на межі 70–80-х років ХХ століття. Питання вивчення закономірностей формування в учителя комунікативних навичок та умінь досліджено у працях О. Леонтьєва [130], В. Кан-Калика [84], Н. Кузьміної [123], А. Добровича [57] та ін. Суттєве значення для теоретичного і практичного розвитку психології педагогічного спілкування мали науково-практичні дослідження й розробки в галузі педагогічної майстерності Н. Тарасевич [194], І. Кривоноса [122], І. Зязюна [76], В. Моргуна [145] та ін.

Сучасні дослідження питання педагогічної комунікації висвітлено у працях О. Жирун [65], С. Абрамовича [2], Н. Волкової [34], С. Братченка [25], Н. Бутенко [26], Л. Гойхман [45], І. Зязюна [76], О. Ященко [256] та ін.

Дж. Гербнер, а за ним Г. Почепцов називають три головні етапи у розвитку комунікації: доіндустріальний, друкований, телевізійний [184].

Аналіз наукових досліджень професійної підготовки учителя початкової школи дає змогу виокремити три етапи розвитку сучасної комунікації: докомунікативний (1960–1980 рр.), комунікативний (1980–2000 рр.) і комунікативно-компетентнісний (2000–2014 рр.) [83].

У розглянутих наукових дослідженнях [2; 27; 112; 256] простежується проблема підготовки майбутнього вчителя початкової школи від простої поінформованості чи навіть просвітництва, до більш високого рівня – формування комунікативних компетентностей майбутніх фахівців. Сьогодення вимагає організувати таку педагогічну професійну освіту, яка матиме високу якість, розвиватиме в учителя вміння адекватно сприймати педагогічні новації, створювати власну систему діяльності, адаптуватися до змін, уміти самоудосконалюватися у своїй діяльності. Підготовлений до професійної діяльності, майбутній учитель початкової школи має змогу ефективно спілкуватися в соціальному і професійному середовищі, вміє ретельно аналізувати та розв'язувати різні

професійні ситуації засобами комунікації, мобільно реагувати на зміни в соціальному й економічному житті суспільства. На часі постає реалізація державного та соціального замовлення – професійної підготовки комунікативно компетентного майбутнього вчителя початкової школи, який зможе ефективно і якісно навчити наше майбутнє покоління.

Педагогічне спілкування вимагає від учителя спеціальної підготовки, педагогічної мудрості в організації взаємин з учнями, батьками, колегами в різних сферах навчально-виховного процесу. Майбутній педагог повинен обрати за основний пріоритет розвиток умінь реалізовувати власні можливості у спілкуванні з іншими людьми, здатність сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі навчання і виховання [27]. Уміння педагога оперативного, правильно орієнтуватися у мінливих умовах спілкування, знаходити відповідні комунікативні засоби, які відповідали б його індивідуальності, ситуації спілкування та індивідуальним особливостям учня, постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні допоможуть йому навчати учнів.

Спілкування є найважливішим професійним інструментом педагогічної діяльності. Усе починається з учителя, а саме: з його вміння налагодити ефективні педагогічні стосунки з учнями, що є основою творчого спілкування.

Основні якості педагога – умілого комунікатора не обмежуються лише знанням свого предмета. Його комунікативна поведінка ґрунтується на педагогічному такті, коректності, вимогливості до себе й учнів, стимулює пізнавальний інтерес, мотивацію учнів до навчання. Продуктивна комунікативна поведінка учителя сприяє створенню у процесі навчання ділової, полілогової атмосфери, налаштовує на взаємодію, ритмічність у роботі.

Через безпосереднє спілкування педагога з учнем здійснюється найголовніше в педагогічній діяльності – вплив особистості на особистість. У зв'язку з цим комунікативні здібності та вміння педагога набувають ролі професійно значущих. Ефективність професійного педагогічного спілкування викладача залежить від рівня сформованості його комунікативної культури [33].

У контексті нашого дослідження комунікація – інформаційно-технічний процес обміну інформацією між суб'єктами навчання, а спілкування – соціально-психологічний процес взаємодії суб'єктів навчання, при якому вони не просто передають інформацію, а емоційно уточнюють її, формують, розвивають зі зміною свого емоційного стану. Вони нерозривно пов'язані між собою, а в деяких випадках отожднюються.

За визначенням В. Кременя [116], педагогічне спілкування – це встановлення контакту з учнями, професійний вплив педагога на учнів, спрямований на оптимізацію навчально-виховної діяльності й особистісних стосунків між ними.

Розглянемо детальніше умови здійснення професійної педагогічної комунікації. Першою з таких умов є наявність спільного комунікативного простору для суб'єктів комунікації. Друга умова полягає в оптимальному поєднанні вербальних і невербальних засобів комунікації у процесі взаємообміну інформацією. Суть третьої умови полягає у попередженні та подоланні можливих комунікативних та мовних бар'єрів, що мають соціальний або психологічний характер. Четвертою необхідною умовою здійснення професійної педагогічної комунікації є виокремлення унікальних особливостей суб'єктів комунікації та різновекторність комунікативної позиції педагога.

Поняття «професійна ідентичність педагога» як система дій полягає у поєднанні теоретичних і практичних компетенцій, необхідних для його ефективної професійної діяльності. На основі цього виникає потреба виділити компоненти професійної ідентичності, тому, поділяючи думку російського вченого В. Ширшова, виокремлюємо такі компоненти:

- суб'єктний, що характеризує рівень застосування, актуалізації і реалізації професійної компетентності;
- об'єктний, що містить структуру і здійснення педагогічної діяльності;
- предметний, який демонструє результати педагогічної діяльності.
- Визначимо складники педагогічної комунікації:
- інформаційно-технологічна – передача інформації з метою отримання знань;
- індивідуально-монологічна – монологічна комунікативна дія з

метою здійснення впливу на учня;

- діалогічна – взаємодія суб'єктів комунікації з метою самовизначення, розвитку та самоактуалізації особистості;
- полілогічна – взаємовплив суб'єктів комунікації з метою саморозвитку та самонавчання [241].

Отже, розглядаючи педагогічну комунікацію як умову формування професійної ідентичності, треба звернути увагу на її смисловий аспект, що містить онтологічну, педагогічну та комунікативну складові. Система педагогічної комунікації, на нашу думку, складається з ціннісного досвіду, досвіду рефлексії, професійно-операційного досвіду і досвіду співпраці. Вважаємо, що педагогічна комунікація активізує процес становлення професійної ідентичності педагога.

Один із видів комунікації, який розглядаємо, це інтерактивна, що передбачає активність усіх учасників спілкування. Обов'язковим елементом такої комунікації є зворотний зв'язок. Запропонували цю модель учені – М. Бахтін, Р. Барт, Г. Шпет [178, с. 50].

Російський дослідник В. Ширшов під педагогічною комунікацією розуміє «організацію навчально-виховної діяльності на основі прийому, засвоєння, використання та передачі інформації з різноманітних джерел» [241, с. 9]. Успіх у педагогічній комунікації, на думку автора, «залежить від консолідації педагогічної теорії, методики і технології, від інтеграції комунікативної діяльності вчителя та учнів, поглибленого використання новітніх досягнень в інформатиці та обчислювальній техніці». Учений вважає, що в педагогічній комунікації діють такі закономірності:

- передача будь-якої інформації можлива лише за допомогою знаків і знакових систем;
- взаємодія об'єктів і суб'єктів педагогічного процесу на основі інформаційно-комунікаційного підходу;
- у навчально-виховному процесі інформація, що передається викладачем і засвоюється учнями, постійно видозмінюється, трансформується під впливом особистісних і навколишніх факторів;
- обмін інформацією суб'єктів педагогічної комунікації на основі активного управлінського підходу;

- зв'язок успіху в педагогічній комунікації з постійними вимірами кількісної та якісної інформації, динаміки розвитку комунікативності і суб'єкт-суб'єктних зв'язків учителя та учнів;
- позитивне ставлення учнівського колективу до формування комунікативності у кожного члена колективу [241, с. 16].

Також є цікавим те, що автор у своїх дослідженнях розглядає поняття «фасцинація», яке нині відроджується в педагогічній науці як один із шляхів масової комунікації, у вигляді символів, знаків і знакових систем. Таким чином, поява нової науки – «фасцинології» – відкриває нові перспективи теоретичного осмислення та практичного використання прийомів маніпулювання свідомістю, підсвідомістю, надсвідомістю і поведінкою учнів. У педагогічній комунікації знаки, символи, елементи фасцинаційного впливу на учнів набули широкого застосування, однак використовуються вони, як правило, на інтуїтивному рівні і залежать від майстерності конкретного вчителя чи викладача, як правило, його мовної діяльності й емоційної сфери.

Під терміном «професійно-педагогічна комунікація» Н. Волкова розуміє «систему безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації, з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання професійно-педагогічних відносин». Під писемною комунікацією автор розуміє систему соціально-психологічної взаємодії між учителем та учнем, що спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов для спільної діяльності. Невербальна комунікація – процес взаємообміну інформацією шляхом використання для передавання повідомлень немовних засобів. Педагогічне спілкування автор означає як систему соціально-психологічної взаємодії між учителем та учнем, що спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов для спільної діяльності [34, с. 249–250].

За словами О. Леонт'єва, педагогічне спілкування стає ефективним тоді, коли «створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності, для правильного формування особистості школярів, забезпечує сприятливий емоційний клімат навчання, а також керування

соціально-психологічними процесами в дитячому колективі й дозволяє максимально використати в навчальному процесі особистісні особливості вчителя» [130].

Отже, комунікація – це інформаційно-технічний процес обміну інформацією між суб'єктами навчання. Педагогічне спілкування – це соціально-психологічний процес взаємодії суб'єктів навчання, при якому вони не просто передають інформацію, а емоційно уточнюють її, формують, розвивають зі зміною свого емоційного стану.

Педагогічна комунікація – це сукупність компетентностей, якими володіє педагог у своїй діяльності у процесі передачі інформації та навчальної взаємодії з учнями, результатом якої є позитивний вплив на суб'єкта комунікації [34, с. 203].

У свою чергу, формування професійної комунікації – це процес вироблення у майбутніх працівників професійних комунікативних якостей, компетенцій та рис характеру, які сприятимуть у подальшій професійній комунікативній діяльності.

На нашу думку, професійна педагогічна комунікація – це уміння людини (професіонала) орієнтуватися та використовувати особливості професійного (педагогічного) спілкування, які ґрунтуються на відповідних компетентностях у певній професійній галузі.

Під терміном «професійна педагогічна комунікація» розуміємо процес взаємодії педагога з учнями, який реалізується за допомогою різних каналів комунікації та застосування різних форм і методів спілкування з метою навчання, виховання та регулювання професійно-педагогічних відносин (учитель – учень, учитель – учитель, учитель – комп'ютер – учень та ін.).

На основі попереднього означення, сформулюємо визначення поняття «професійна комунікація учителя початкової школи»: – це процес інформаційної взаємодії педагога й учнів, який реалізується за допомогою різних форм, методів спілкування, каналів комунікації з метою навчання та виховання останніх, із урахуванням психолого-педагогічних особливостей дітей молодшого шкільного віку.

Під формуванням професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи розуміємо процес вироблення у майбутніх учителів початкової школи професійних комунікативних якостей та рис характеру, які вдосконалюватимуться у подальшій

професійній комунікативній діяльності.

Отже, формування педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи є необхідною передумовою для створення успішного та ефективного навчального процесу.

1.3. Професійна педагогічна комунікація як педагогічна проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи

Особливою умовою здійснення професійної педагогічної комунікації є компетентний педагог, який здатний адекватно сприймати педагогічні новації, створювати власну систему діяльності, адаптуватися до змін, уміти самовдосконалюватися у своїй діяльності, вміє аналізувати та розв'язувати різні професійні ситуації засобами комунікації, швидко реагувати на зміни в соціальному й економічному житті суспільства. Виникає потреба у розгляді компетентнісного підходу в аспекті підготовки майбутнього вчителя початкової школи.

У навчальній системі підготовки майбутніх учителів початкової школи використовується значна кількість наукових підходів, які широко представлені в науково-педагогічній літературі. Серед них найбільш перспективним у контексті організації вищої освіти є компетентнісний підхід, основою якого стали праці Ж. Делора [51] та матеріали Інституту освіти Ради Європи.

Виявленню сутності та змісту формування професійної компетентності майбутніх учителів присвячено наукові праці таких провідних європейських науковців: Х. Біманс (H. Biemans) [258], К. Вебер (K. Weber) [271], Т. Гіланд (T. Hyland) [259], Д. МакКліленд (D. McClelland) [263], М. Малдер (M. Mulder) [258], А. Хорнбі (A. Hornby) [261], Т. Хоффманн (T. Hoffmann) [260] та ін.

У сучасній науці розробкою компетентнісного підходу займалися науковці: Н. Бібік [16], С. Бондар [24], І. Єрмаков [64], І. Зимня [76; 77], І. Міщук [147], О. Огієнко [161], О. Пометун [184], О. Савченко [191], С. Скворцова [206], І. Хом'як [234], А. Хуторський [237] та ін.

Аналіз педагогічної наукової літератури свідчить, що проблемі формування комунікативної компетентності присвячені дослідження

вчених: І. Зязюна [80], І. Ісаєва [85], О. Ломакіна [139], В. Нестерова [158], І. Підласого [179], В. Сластьоніна [213], В. Ягупова [251] та ін.

Спрямування підготовки майбутніх учителів початкової школи на компетентнісний підхід висвітлено у нормативних документах, на які орієнтується вища освіта України; серед яких: Національна доктрина розвитку освіти, Постанова Кабінету Міністрів України «Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства», «Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи». Закон України «Про вищу освіту» 2014 року визначає у першому розділі термін «компетентність» як динамічну комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [72]. Для підготовки майбутнього фахівця він є важливим, через те що спрямовує викладача та навчально-пізнавальну діяльність студента на формування професійних компетенцій.

О. Пометун пояснює компетентнісний підхід як основу формування загальних компетентностей людини, які вони отримують у процесі навчання і містять знання, вміння, ставлення, досвід особистості [184, с. 8].

У сучасній науково-педагогічній думці трактування понять «компетенція» та «компетентність» відрізняється, хоча у західноєвропейській науці ці два поняття не мають чіткого розмежування. Вчені визначають латинське походження поняття «компетентність» («competentes», «competentis», що означає «відповідний», «здатний»).

Російський учений А. Хуторський виокремив відмінності між компетентністю та компетенцією. На його думку компетенція – відчужена, заздалегідь задана соціальна вимога (норма) до освітньої підготовки учня, необхідна для його ефективної та продуктивної діяльності в певній сфері. Компетентність – це оволодіння учнем відповідною компетенцією, що включає його особистісне ставлення до неї та предмета діяльності; сформована якість особистості

(сукупність якостей) учня і мінімальний досвід діяльності в заданій сфері [237, с. 19].

Н. Бібік обґрунтовує компетентнісний підхід на розмежованих поняттях «компетенція» – питання, у яких людина добре обізнана, володіє досвідом та «компетентність» – володіння відповідними знаннями і здібностями, які дають людині змогу опрацювати певну сферу й ефективно у ній взаємодіяти [17, с. 48].

І. Єрмаков вважає, що основною складовою компетентності є вміння педагога, які застосовуються в життєвій діяльності, а також професійні вміння вдалого застосування знань, отримання інформації, самоосвіта, соціальні та комунікативні вміння, уміння розв'язувати проблемні питання, конфліктні ситуації, відчувати відповідальність [64, с. 3-4].

А. Дербеньова пояснює комунікацію як процес обміну інформацією, результатом якого є взаєморозуміння, причому якщо взаєморозуміння не досягнуто – комунікація не відбулася, отже, важливий зворотний зв'язок комунікації. Комунікативна компетентність, на її думку, є здатністю встановлювати та підтримувати необхідні контакти з людьми»[52, с. 35].

Педагогічне спілкування, як складова професійної педагогічної комунікації, повинно бути не важким обов'язком, а природним і навіть радісним процесом взаємодії. На думку Н. Бутенко [27], складниками оптимального педагогічного спілкування є:

- по-перше, високий авторитет педагога. Прояв і критерій авторитетності педагога в учнів – їхня повага і любов до нього. Деякі педагоги міркують таким чином: люблять мене – добре, не люблять – теж нічого: пізніше зрозуміють, що я роблю для них. Це докорінно неправильний погляд. Любов вихованців до свого вихователя – не одне з добрих побажань, а могутній позитивний чинник педагогічного процесу. Усіх відомих педагогів – дуже різних людей і фахівців – поєднує та обставина, що всіх їх дуже люблять їхні учні, які, як правило, несуть цю любов через усе своє життя. Ця любов – могутній засіб і найважливіша умова успіху педагогічного спілкування, усього педагогічного процесу;
- по-друге, знання психіки та прийомів спілкування, тобто педагог повинен бути добре підготовлений як практичний психолог;

- по-третє, це накопичений досвід, який у повсякденній практиці називається «спочатку уміння, а потім і майстерність» [там само].

При формуванні особистості майбутнього вчителя початкової школи в аспекті професійної педагогічної комунікації виникає ряд завдань, провідним із яких є комунікативність як необхідна передумова успішної й активної роботи з педагогічною інформацією, спрямованою на навчання і виховання учнів.

До вимог професійної педагогічної комунікативності майбутнього вчителя відносять:

- стійку потребу в систематичній різноманітній комунікації з учнями;
- емоційне задоволення на всіх етапах процесу комунікації;
- наявність здібностей до здійснення комунікації;
- набуття комунікативної компетентності, особливо це стосується майбутніх учителів.

Одним із шляхів вирішення проблеми низького рівня вербальної і невербальної комунікації майбутніх учителів початкової школи, на нашу думку, є набуття практичних умінь у діловому, педагогічному спілкуванні, зокрема, таких:

- успішно виступати перед аудиторією;
- переконувати співрозмовника;
- ефективно говорити і слухати співрозмовника;
- правильно подати себе;
- вибрати правильний стиль спілкування;
- захищатися від маніпуляцій співрозмовника;
- орієнтуватися в особливостях партнера за допомогою невербальних засобів спілкування;
- вести дискусію, переговори;
- вирішувати конфліктні ситуації тощо.

Серед чинників, що впливають на особливості комунікації вчителя й учнів, Н. Волкова [34] виокремлює такі: соціальний (зумовлений перевагою соціальної ролі учителя над соціальною роллю учня), психологічний (розбіжність інтересів партнерів спілкування; боязнь класу; поганий контакт; звуження функцій спілкування, наприклад, тільки інформаційна; наслідування; боязнь педагогічних помилок; негативна установка на клас тощо), фізичний

(неправильно організований простір, ізолюваність учителя) і смисловий, або когнітивний (несприйняття учнями мовлення учителя, наприклад, перенасиченість науковими термінами) тощо.

О. Пехота наголошує, що «майбутнього учителя краще навчити професійній майстерності у груповій роботі» [168, с. 68-70], за допомогою сучасних освітніх технологій, таких, як: тренінг, коучінг, тьюторіал, кооперативне навчання, організаційно-діяльнісна гра.

Розглянемо докладніше кожен із цих видів та їх вплив на розвиток професійної педагогічної комунікації. Роль тренінгу – оволодіння майбутнім педагогом соціально-психологічними знаннями, соціальними установками, комунікативними вміннями та навичками. Тренінг, на якому використовують активні методи навчання, спрямований на організацію діяльності у групі, а особливо оволодіння навичками спілкування.

Коучінг (coaching – тренування, наставництво) використовують у освітньому процесі ВНЗ для корекції і підвищення майстерності у майбутніх учителів. Коучінг допомагає посилити дію тренінгу та дозволяє подолати бар'єр між навчанням та використанням здобутих навичок у майбутній професійній діяльності. Заняття за технологією коучінгу надають студенту можливість будувати власні життєві позиції в реальній педагогічній практиці, а отже, і свого особистого життя.

Тьюторіал – є необхідною технологією та складовою кредитно-трансферної системи освіти та при очно-дистанційному навчанні, яке за останні десятиліття особливо популярне в Україні. Основна мета викладача-тьютора – допомогти студентам засвоїти навички дослідної роботи. На групових заняттях, так званих тьюторіалах, студенти розвивають навички активного слухання, публічного виступу, роботи у команді, що є важливим для розвитку професійної педагогічної комунікації. Важливе місце при організації цього виду роботи із студентами займає технологічний підхід до викладання, навчання спілкування, що допомагає майбутньому педагогові стати суб'єктом освіти.

Організаційно-діяльнісна гра є технологією зміни діяльності у навчальному процесі, при якій комунікативна форма мислення виражається як зміст мисленево-діяльнісні суб'єктивні процеси, які

люди використовують у колективній роботі [168, с. 143-145]. Проблемна форма організації такої діяльності, комунікації, рефлексії, процесу розвитку мислення учасників цієї гри в тому, що гравці перебувають в умовах, коли не знають, як діяти, які способи діяльності, комунікації, мислення, рефлексії вони повинні застосувати (наприклад, вибір місця майбутньої педагогічної практики, працевлаштування, вибір індивідуального плану студентами початкових курсів тощо).

Кооперативне навчання являє собою технологію, що спирається на малі групи студентів, які мають різні навчальні можливості, для підвищення якості навчальної діяльності. Таке навчання підвищує роль комунікації з метою взаємозалежності членів груп та призводить до її розвитку.

У своєму досвіді, під час процесу формування професійної педагогічної комунікації, використовуємо інноваційну методику, яка включає в себе інтерактивні технології навчання, інформаційно-комунікативну технологію навчання та ін. Найбільш ефективною серед сучасних технологій навчання в аспекті підготовки вчителів початкової школи є інтерактивна, яка передбачає полілогічність, діяльнісно-творчий характер, підтримку індивідуального розвитку особистості, надання їй самостійності у прийнятті рішень, творчості, вибору змісту і способу навчання та поведінки. Прикладом вправ цієї технології є «Активне слухання», «Мікрофон», «Знайомство», «Незакінчені речення», «Комплімент». Саме інтерактивна технологія навчання здатна забезпечити особистісно зорієнтовану освіту.

Інтерактивне навчання – це співнавчання, взаємонавчання, де учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами [103, с. 36]. Педагог виступає лише в ролі організатора навчального процесу, лідера групи. Він не бере на себе розв'язання проблем, які неминуче з'являються у школярів під час самостійного опрацювання теми, а лише допомагає учням повноцінно засвоїти матеріал. У зв'язку з цим логічно говорити про застосування інтерактивних форм та методів навчання.

Головна риса інтерактивного навчання – використання учнями власного досвіду під час розв'язання проблемних питань. Їм надається максимальна свобода розумової діяльності при побудові логічних

елементів.

Головна мета інтерактивного навчання – системний вплив на освіту, на підвищення її якості; на розвиток незалежного критичного мислення учнів, підвищення кваліфікації вчителів та досягнення позитивних змін у навчальному процесі.

Інтерактивна діяльність розпочинається із забезпечення такої важливої для формування повноцінного внутрішнього «Я» «ситуації успіху», коли кожна дитина може стверджувати: «Я знаю, я можу!» Така заява є тільки початком роботи, бо вчитель одразу ж створює ситуацію «дефіциту знань». За таких умов спілкування учень відчуває, що попереднього обсягу знань йому замало і потрібно поповнити свої знання, щоб розв'язати поставлену педагогом проблему. Відповідно виникає ще одна ситуація – «інтелектуальний конфлікт». Вона виражається словами: «Я цього ще не знаю, і мені про це треба довідатись». Через брак інформації учень змушений здійснювати пошукову діяльність. У системі інтерактивної роботи педагог виконує роль учасника пошукової діяльності, а не керівника, що нав'язує свій єдино правильний шлях розв'язання того чи іншого завдання.

Отже, одним із основних завдань педагогічної освіти є навчання студента спілкуванню, і воно може бути реалізоване тільки за умови його особистої зацікавленості у процесі спілкування, реалізації вищезазначених вимог, набуття практичних умінь, опанування норм поведінки, навичок і прийомів спілкування. Ефективним інструментом у руках викладача є інноваційна, інтерактивна технологія навчання. Комунікація і компетентність у сучасному суспільстві взагалі і в підготовці фахівців, зокрема, стає рушійною силою розвитку суспільства й особистості майбутнього педагога початкової школи.

Професійна педагогічна комунікація є основною формою педагогічного процесу, продуктивність якого обумовлюється цілями й цінностями спілкування, прийнятими всіма його суб'єктами за норму індивідуальної поведінки [34, с. 7–9]. Професійно-педагогічна комунікація реалізується як система різних безпосередніх та опосередкованих зв'язків суб'єктів комунікації. Провідним суб'єктом професійної педагогічної комунікації є учитель, діяльність якого

спрямована на виконання соціального замовлення – формування гармонійно розвиненої особистості.

До безпосередніх зв'язків суб'єктів комунікації відносять прямі контакти, тобто: «учитель – учитель», «учитель – група вчителів», «учитель – учень», «учитель – представник адміністрації» та ін.

До опосередкованих зв'язків, що формуються через комп'ютерні канали комунікації, – «учитель – комп'ютер – учитель», «учитель – комп'ютер – учень», та ін.

Одним із яскравих прикладів опосередкованої комунікації є дистанційне навчання, яке передбачає комунікацію між викладачем та студентами за допомогою комп'ютерних засобів (Skype, chat, текстові та графічні редактори, відео,- аудіо та інші програми).

Проведений аналіз науково-методичних джерел дає підстави вважати, що вчитель початкової школи має бути фахівцем-ентузіастом, сподвижником науки, мистецтва, народної педагогіки, ідей національного виховання, який уміє розв'язати комплекс найрізноманітніших завдань, має загальнонаукову, педагогічну і спеціальну підготовку, здатний вирішувати не лише педагогічні завдання, а й володіти мистецтвом слова як засобом розкриття сил і здібностей особистості.

Комунікативні вміння вчителя початкової школи (з педагогічного погляду) є компонентами педагогічної культури, які визначають ставлення педагога до навколишньої педагогічної дійсності, сприяють удосконаленню професійної педагогічної діяльності.

Міністерство освіти і науки України в контексті «національної рамки кваліфікацій вищої освіти» пропонує розглядати компетенції як знання і вміння, що характеризують здатність студента виконувати, розуміти, відобразити і пізнавати те, що окреслено освітньо-кваліфікаційною характеристикою фахівця [69; с. 47–50].

Професійна компетентність є мірою і головним критерієм професійної підготовленості та здатності суб'єкта праці виконувати завдання й обов'язки відповідно до посади, яку він займає [16, с. 94]. Професійна компетентність дає змогу фахівцю виконувати успішно різні види професійної діяльності та синтезує в собі спектр знань та практичних дій, відображає ступінь сформованості професійної культури спеціаліста і визначає результати його роботи.

На думку Г. Ларіонової, професійна компетентність – системне поняття, що об'єднує коло повноважень у сфері діяльності, коло питань, з яких суб'єкт володіє знаннями, досвідом, сукупність яких відображає статус і кваліфікацію, а також індивідуальні особливості, що забезпечують можливість реалізації певної діяльності [128].

У ході аналізу досліджень вітчизняних науковців потрібно відзначити, що майже кожен дослідник розподіляє компетенції на види, які різняться між собою:

- ключові види компетенцій (Н. Бібик [18] та О. Пошетун [178]);
- компетенції пізнавальної діяльності, діяльності, інформаційних технологій (І. Зимня [73]);
- ціннісно-сміслові, загальнокультурні, інформаційні, навчально-пізнавальні, комунікативні, соціально-трудова, особистісного вдосконалення (А. Хуторський [231]);
- компетенції у сфері самостійної діяльності, соціально-трудова, побутова, культурно-дозвіллеві (С. Ширшов, В. Кальней [241]);
- предметні, соціальні, особистісні (С. Трубачова [220]);
- інформаційні, громадянські, соціально-психологічні, рефлексивні, комунікативні, методологічні, життєві, професійні (І. Єрмаков [64]).

Модернізація змісту професійної освіти передбачає відбір і структурування компетенції з одночасним визначенням результативної складової освітнього процесу, а отже, набуття студентами компетентностей [124, с. 91–97].

Компетентність є інтегральною характеристикою особистості фахівця, що утворюється сукупністю компетенцій, які інтегруються у процесі діяльності. Під іншим кутом, компетентність – це прояв компетенцій у діяльності. Компетенція – накопичення сукупності знань, умінь, навичок, способів діяльності, соціальних комунікацій. Компетентнісний підхід в освіті забезпечує формування компетенцій як сукупності окремих складових – знань, умінь, навичок, способів діяльності. Соціальну комунікацію як складову компетенцій трактують як обмін між людьми або іншими соціальними суб'єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких демонструють інформацію, знання, ідеї, емоції у конкретних ситуаціях, комунікативних сферах і нормах спілкування [23].

Поняття «професійна компетентність» учителя у словниках та енциклопедіях пояснюється як набута особистісна якість фахівця, що формується у процесі інтеграції знань, умінь, навичок, способів діяльності, практичного досвіду, індивідуальних, емоційно-вольових і моральних якостей та здібностей. Компетентність свідчить про готовність фахівця до творчого виконання професійної діяльності [17; 27; 35; 89; 112; 207; 213; 217; 239; 261 та ін.].

Поняття «комунікативна компетенція» увів у наукову термінологію Д. Хаймс, під яким розумів притаманні людині знання та вміння успішного й ефективного спілкування [13, с. 5].

За словником Л. Мардахаєва, комунікативна компетентність – це орієнтованість людини в різних ситуаціях спілкування, які ґрунтуються на знаннях і чуттєвому досвіді індивіда; здатність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе та інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища [142, с. 124].

В. Сластьонін професійну компетентність розглядає як поняття, яке відображає основні вимоги до підготовки вчителя [207, с. 203].

З. Курлянд визначає, що професійна компетентність педагога – це складний комплекс професійних знань зі свого предмета в галузі філософії, педагогіки, психології, соціології, методологічних, теоретичних, технологічних, методичних та інших наук; професійних умінь моделювати, проектувати, програмувати, продукувати результат, рефлексувати як власну викладацьку діяльність, так і навчальну діяльність учнів; професійно важливих особистісних якостей: креативності, прагнення до самопізнання, саморозвитку і самореалізації, комунікабельності, толерантності, урівноваженості, педагогічного оптимізму, почуття гумору тощо [215, с. 48–49].

О. Савченко у «Дидактиці початкової школи» зазначає, що компетентність – це інтегрована здатність особистості, набута в процесі навчання, що охоплює знання, вміння, навички, досвід, цінності, ставлення, які можуть цілісно реалізуватися на практиці, тому компетентність не може бути зведена до фактичних знань. Компетенція – коло питань, щодо яких особистість має бути обізнана, або певна сфера діяльності, у якій людина повинна володіти компетентністю [191, с.137].

На думку Л. Мамчур, – «комунікативна компетентність є ключовою в розвитку мовної особистості, яка характеризується знанням мовних одиниць, умілим їх використанням у практичній мовленнєвій взаємодії, розвиненим мовленням і мисленням, свідомим ставленням до вивчення й використання української мови в культурному середовищі». Дослідник Убачає, що у кожному формулюванні дефініції «комунікація» засвідчено, що вона здійснюється через вербальну систему знаків, зокрема, через мову та містить змістову інформацію. Вербальна комунікація між людьми може реалізовуватися тільки в суспільному середовищі, а інші семіотичні системи можна розглядати лише як підсилювальний, додатковий засіб до системи мови» [136, с. 291–298].

На думку Н. Калюжки, комунікативна компетенція – це сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і обставинах з різними комунікантами, а також знання вербальних і невербальних засад взаємодії, умінь і навичок, їх ефективного застосування у конкретній ситуації спілкування в ролі адресанта і адресата. Комунікативна компетенція, на думку лінгвістів (Ф. Бацевич та ін.), містить мовну, дискурсивну, соціолінгвістичну, стратегічну, соціокультурну компетенції. Комунікативна компетентність особистості є основою вищезазначених компетенцій, перебуває на найвищому щаблі в ієрархії типів компетенцій людини, оскільки поєднує в собі всі інші. Формування комунікативної компетентності особистості є основною метою мовного навчання [83].

Комунікативна компетенція Вчителя визначається трьома основними компонентами:

- когнітивним (професійні знання фахівця);
- операційним (реалізація професійних знань на практиці);
- мотиваційним (ставлення фахівця до своєї професії).

Після аналізу структурних компонентів професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи варто звернути увагу на певну особливість, суть якої полягає у тому, що вчитель початкової школи повинен оволодіти теоретичними знаннями, практичними вміннями та навичками, мати сформовані особистісні та професійні здібності, які спрямовані на реалізацію педагогічної діяльності. Для майбутніх учителів початкової школи важливими є

комунікативні знання, наявність яких визначає інформаційну готовність до взаємодії.

На нашу думку, комунікативна компетентність – це система знань і вмінь тактовно, правильно використовувати засоби комунікації (вербальні, невербальні, інформаційні) у різних соціальних ситуаціях спілкування, ефективно співвідносити мовні засоби із цілями й умовами спілкування, побудови власного мовлення і поведінки, уміння використовувати інформаційні засоби комунікації з урахуванням соціальних норм поведінки та системи культурних уявлень і цінностей певної спільноти.

Для шкільної освітньої практики І. Іванов виділив ключові суперкомпетентності, серед яких чільне місце займає комунікативна (мовна) компетентність – уміння вступати в комунікацію з метою бути зрозумілим, оволодіння навичками спілкування [77, с. 10-13].

Ключові компетенції, з урахуванням цілей загальної освіти у структурному відношенні, соціального досвіду та досвіду особистості, а також видів діяльності учнів включають 7 основних ключових компетенцій, серед яких чільне місце займає комунікативна компетенція. За А. Хуторським, комунікативні компетенції – знання мов, способів взаємодії з навколишніми і віддаленими подіями і людьми; навички роботи в групі, колективі, володіння різними соціальними ролями. Учень повинен уміти представити себе, написати лист, анкету, заяву, поставити запитання, брати участь у дискусії та ін. Для формування цих компетенцій у навчальному процесі фіксується необхідна і достатня кількість реальних об'єктів комунікації і способів роботи з ними для учня кожного ступеня навчання у рамках кожного предмета, що вивчається, або освітньої галузі [231].

Відповідно до структури комунікативної компетенції, дослідник виокремлює уміння учня, які є складовими основи загальних компетенцій:

- уміння представити себе усно та письмово, написати анкету, заяву, резюме, лист, привітання тощо;
- уміння представити свій клас, школу, країну у ситуаціях міжнародного спілкування, у режимі діалогу культур, використовувати для цього знання іноземної мови;

- володіти засобами (способами) взаємодії з людьми на відстані і навколишніми подіями, виступати з усним повідомленням, уміти поставити запитання, коректно вести навчальний діалог;
- мати навички з різних видів мовної діяльності (монолог, діалог, читання, письмо), володіти лінгвістичною та мовною компетенціями;
- володіти способами спільної діяльності у групі, знати прийоми дій у ситуаціях спілкування, вміти шукати компроміс;
- мати позитивні навички спілкування у багатонаціональному суспільстві, знати традиції різних національностей і соціальних груп [2].

Структуру комунікативної компетенції учня за А. Хуторским представлено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Структура комунікативної компетенції учня

Ключова компетенція	Загальномовні компетенції	Фахові компетенції		
		Математика	Українська мова	Інформатика
Комунікативна компетенція	Усний діалог	Методичне застосування усної лічби (математичний диктант, вправи інтерактивних технологій («Мікрофон», «Незакінчене речення»))	Формулювання питань співрозмовнику; Складання відповіді на питання	ІКТ – дистанційне навчання, прес-реліз
	Письмовий діалог	Використання символів та знаків	Презентації у формі резюме	Використання e-mail для листування

	Полілог (колективна дискусія (інтерактивні технології навчання))	Колективна робота при розв'язанні математични х завдань (проектів)	Рольова форма представленн я тексту твору	Робота за допомогою ІКТ (режим реального часу)
--	---	---	--	--

На основі компетенцій, якими має оволодіти учень, під час навчання в початковій школі, пропонуємо перелік якостей, необхідних для вчителя початкової школи:

- інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до створення нових цінностей і прийняття творчих рішень;
- любов до предмета, який викладається, потреба в саморозвитку, у систематичній самоосвіті;
- здатність до міжособистісного спілкування, ведення діалогу, переговорів; наявність педагогічного такту, що визначає стиль поведінки учителя, спричиняє впевненість учнів у доброзичливості вчителя, його чуйності, доброті, толерантності (навички спілкування у багатонаціональному суспільстві);
- високий рівень інтелектуального розвитку, логічність мислення, творча уява;
- схильність до аналізу подій та явищ, самоаналізу;
- ініціативність, вимогливість до себе та оточення, товариськість.

Окреслимо значущі вимоги, які формуватимуть професійну комунікативну компетентність майбутнього педагога в інноваційному освітньому просторі:

- орієнтація на закономірності розвитку сучасних процесів у різних сферах суспільного життя, у тому числі в освіті, що формується як інноваційна; на закономірності розвитку особистості майбутнього педагога в інноваційному освітньому просторі;
- реалістичність і досяжність в умовах інноваційних перетворень у суспільстві в цілому, і у сфері освіти зокрема. Врахування того, що виведені теоретичним шляхом моделі і конструкції не можуть бути повністю перенесені в емпіричний простір;
- розвиток професійної комунікативної компетентності майбутнього педагога являє собою системну, дослідницьку діяльність,

зумовлену концептуальними положеннями, які забезпечують його.

Необхідно відзначити, що наявні документи та дослідження, що визначають основи організації процесу розвитку професійної комунікативної компетентності майбутнього педагога, характеризуються слабкою реалістичністю змісту, термінів реалізації, очікуваних результатів, незавершеністю вивчення питань розвитку професійної комунікативної компетентності майбутнього педагога в інноваційному освітньому просторі, невизначеністю формулювання значущості суспільного, особистісного запиту державних вимог у галузі розвитку особистості педагога.

Отже, здійснивши аналіз поняття «професійна компетентність» учителя ми дійшли висновку, що це поняття є психічним новоутворенням, яке проявляється у педагогічній діяльності. Структурні компоненти цього поняття є основними ознаками підготовки майбутнього вчителя. Наявність цих компонент буде свідчити про практичну і психологічну готовність учителя до майбутньої педагогічної діяльності. Все це підтверджує той факт, що професійна компетентність є ключовою проблемою підготовки фахівця і нерозривно пов'язана із поняттям готовності до його професійної діяльності.

На думку А. Хом'як, «Ефективність формування комунікативної компетентності учнів значною мірою залежить від комунікативних умінь учителя» [228].

У нашому трактуванні компетентнісний підхід до формування професійної педагогічної комунікації передбачає підготовку фахівця як процес формування компетентностей, що дозволяє реалізувати його професійні функції.

Оскільки поняття компетентність історично сформувалося як ознака, що вказує на рівень професійної підготовки спеціаліста, а компетентнісний підхід є домінуючим у європейській освіті, постає потреба дослідити поняття професійної компетентності як готовності до професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи.

Комунікативна компетентність належить до групи ключових компетентностей, які особливо впливають на формування особистості людини, тому педагогам слід звертати особливу увагу на процес її формування.

Успішність формування конструктивних моделей поведінки визначається здатністю педагога знаходити і реалізовувати ефективний спосіб комунікативного вирішення педагогічних ситуацій.

Формування комунікативної компетентності педагогів в аспекті початкової освіти буде ефективним, якщо визначено суть змістових компонентів комунікативної компетентності і реалізується комплекс організаційно-педагогічних умов, які включають у себе:

Моделювання комунікативного середовища початкового навчання, що дозволяє розвивати та поглиблювати комунікативні компетентності педагогів;

Допомогу педагогам під час формування професійної самосвідомості, що обумовлює стійку мотивацію до встановлення і підтримки соціальних контактів у взаємовідносинах із будь-якими реальними та віртуальними партнерами.

Розробку і реалізацію технологій, які допомагають педагогам оволодіти різними психолого-педагогічними стилями і техніками спілкування.

Для дотримання наступності під час формування професійної педагогічної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи доцільно використовувати такі форми роботи:

- педагогічні диспути та дискурси;
- семінари-практикуми;
- майстер-класи;
- психологічні та комунікативні тренінги;
- педагогічну практику у школах;
- аналіз відеоуроків;
- педагогічні та психологічні спостереження тощо.

Отже, системне використання різноманітних форм методичної роботи забезпечить підвищення рівня компетентності майбутніх учителів початкової школи. Процес формування комунікативної компетентності передбачає узгодженість технологій, форм та методів організації освітнього процесу в педагогічному закладі.

До вимог професійної педагогічної комунікативності майбутнього вчителя відносять: стійку потребу в систематичній різноманітній комунікації з учнями; емоційне задоволення на всіх етапах процесу комунікації; наявність здібностей до здійснення

комунікації; набуття комунікативної компетентності, особливо це стосується майбутніх вчителів.

Одним із шляхів вирішення проблеми низького рівня професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи, на нашу думку, є набуття практичних умінь у діловому, педагогічному спілкуванні, застосуванням сучасних освітніх технологій: тренінгу, коучінгу, тьюторіалу, організаційно-діяльній гри, інтерактивну технологію, ІКТ та ін.

РОЗДІЛ 2.

ДІАГНОСТИКА СТАНУ СФОРМОВАНOSTI ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.

2.1. Критерії та рівні сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи

Проблема підготовки компетентного вчителя початкової школи є однією з найбільш актуальних у сучасній вищій школі України. Не випадково велика кількість дослідників називає XXI століття – століттям комунікацій. Сучасна школа потребує спеціалістів, які вміють самостійно опрацьовувати великий обсяг інформації, удосконалювати свої знання у різних сферах педагогіки, приймати самостійно рішення в динамічних умовах сьогодення. Однією з провідних якостей професійних компетентностей майбутнього учителя є професійна комунікація, тому що від уміння правильно застосовувати засоби педагогічної комунікації залежить компетентність та професійна успішність молодого спеціаліста. Основою якісної освіти майбутнього учителя є формування професійної комунікативної компетентності. Завдання університету – сформулювати її у процесі навчання, професійної підготовки.

З метою виявлення стану підготовки майбутніх учителів початкової школи до здійснення професійної педагогічної комунікації, нами проведено анкетування серед студентів II курсу факультету початкової освіти та аналіз пробних уроків під час проходження ними педагогічної практики в школі. Результати анкетування та аналіз уроків показали, що стан підготовки студентів до роботи в початковій школі вимагає удосконалення. Студенти, на жаль, не вміють педагогічно комунікувати з учнями (хвилюються, не впевнені у своїх силах, не знають, як поводитися у класі, не вміють чітко сформулювати запитання та завдання, логічно висловлювати думки). Тому виникає потреба у визначенні умов, які дозволили б ефективно формувати готовність до педагогічної діяльності майбутніх учителів початкової школи.

Існує низка досліджень із цієї проблеми, у яких розроблено й теоретично обґрунтовано систему підготовки майбутніх педагогів до педагогічного спілкування (В. Кан-Калик [88], А. Капська [89], О. Леонтьєв [134], Л. Савенкова [189]). Психологічні аспекти готовності до педагогічної діяльності студентів розглянуто у працях М. Дяченко [66], Є. Іванова [81], Л. Кандилович [66], Л. Кондрашова [111] та ін. Питанням готовності до педагогічної діяльності займалися О. Абдуліна [1], О. Дубасенюк [62; 63], О. Мороз [151], В. Сластьонін [212] та ін.

Проблемі готовності до педагогічної діяльності учителів початкової школи присвячено дослідження Н. Бібік [18], К. Дурай-Новакової [65], В. Кременя [117], М. Кларіна [96], А. Ліненко [136], О. Савченко [196], Л. Спіріна, Л. Хомич [233] та ін. Ученими розкрито зміст, технології організації підготовки до педагогічного спілкування (І. Зимня [77], О. Пометун [182], В. Русецький [194], Г. Сагач [198], В. Сериков [201], А. Хуторський [237], Д. Чернилевський [244], Т. Яценко [265] та ін.).

Аналіз вітчизняної та зарубіжної науково-педагогічної літератури свідчить, що питання педагогічної комунікації вивчали за такими напрямками: теорія і методологія організації педагогічного спілкування, його зміст і функції в навчально-виховному процесі (Н. Волкова [35], Н. Бутенко [28], А. Нісімчук та О. Падалка [154] та ін.).

У педагогічній науці останніх років комунікативні вміння учителя визначають як одну з об'єктивних ознак його готовності до професійної діяльності – комплекс дій на основі теоретичної та практичної підготовки, що передбачає наявність таких умінь як вербальне спілкування, навичок педагогічної техніки, які дають можливість використовувати комунікативні знання у своїй діяльності.

Виникає необхідність дослідити готовність студентів до професійної педагогічної комунікації під кутом деталізації сутності цього терміна. Розглянемо сутність, зміст та компоненти формування готовності студентів факультету початкової освіти до професійної педагогічної комунікації.

Поняття «готовність» у словникових статтях вказує на те, що за основу слід брати особистісну психічну якість людини і наявність у

неї необхідних знань, умінь, навичок та стан їх застосування у процесі професійної діяльності.

Готовність є однією з умов виконання людиною своїх професійних обов'язків. Професійна готовність дає можливість молодому спеціалісту успішно виконувати професійні обов'язки, правильно використовувати набуті знання, вміння та навички на практиці.

М. Дяченко, Л. Кандибович розглядають поняття «готовність» як цілеспрямоване вираження особистості, що включає переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички та вміння, установки, налаштованість на певну поведінку [62].

Л. Безкоровайна розуміє поняття «готовність» як сукупність психологічних властивостей особистості, але без додавання знань, умінь та навичок. На думку вченої, «людина може бути технічно підготовленою та освіченою, але не готовою до певного виду діяльності» [14, с. 12–14].

На думку О. Пехоти, поняття «готовність» – це сформованість особистості до здійснення професійної діяльності учителя, визначена як складноструктуроване утворення, що забезпечує необхідні внутрішні умови для успішного професійного саморозвитку майбутнього вчителя [171].

В. Сластьонін трактує готовність до діяльності як особливий психічний стан людини. Готовність включає в себе різного роду установки на усвідомлення педагогічної і навчально-пізнавальної завдання, моделі можливої поведінки, визначення спеціальних способів діяльності, оцінку своїх можливостей щодо досягнення певного результату. Із психологічної точки зору, готовність – це особистісний стан людини, який включає в себе певний алгоритм педагогічної дії, мотивацію її здійснення, способи діяльності, вміння оцінювання [204].

На думку О. Комар, професійна придатність є якістю особистості, що формується в результаті комплексного підходу до підготовки фахівців у вищій школі [104; 109].

Науковці мають різні підходи до трактування поняття «готовність до професійної діяльності».

В Енциклопедії педагогічної освіти під поняттям «готовність до діяльності» розуміють стан мобілізації психологічних і психофізіологічних систем людини, які забезпечують виконання певної діяльності. У психології виокремлюють кілька аспектів готовності до діяльності: операційний, мотиваційний, соціально-психологічний, психофізіологічний. Кожний стан готовності до діяльності визначається сполученням різних факторів, що визначають різні рівні, аспекти готовності; залежно від змісту діяльності й умов її здійснення провідним може стати один із таких аспектів [116, с. 137].

Готовність – це стан особистості, який дозволяє їй успішно увійти в професійне середовище, швидко розвиватися у професійному відношенні [9, с. 20].

В означенні поняття «готовність до трудової діяльності» [164] звертають увагу на два аспекти:

- інтегральне особистісне утворення, що включає стійке прагнення до праці в цій галузі, наявність адекватних знань, умінь, навичок, а також комплекс індивідуально-типологічних, соціально-психологічних особливостей, що обумовлюють високу ефективність її професійного функціонування саме в цій галузі;
- цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, уміння, установки тощо [там само].

Психологічна готовність – суттєва передумова цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності. Психологічна готовність допомагає людині успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, особистісні якості, зберігати самоконтроль і перебудувати свій спосіб дій із появою непередбачених перешкод [22, с. 20].

Готовність до інноваційної педагогічної діяльності – це особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатністю до творчості і рефлексії [176].

Проведений аналіз підходів до трактування поняття «готовність» дає підстави вважати, що кожна наука надає цій дефініції деякі

індивідуальні характеристики, проте слід звернути увагу на те, що філософи, педагоги, психологи дають споріднені означення.

У понятті виділяють основу, яка включає в себе психологічну готовність, що є базою для педагогічної діяльності, та професійну готовність для застосування набутих компетентностей.

У структурі психологічної готовності до педагогічної діяльності виділяють такі компоненти: мотиваційний; орієнтаційний; пізнавально-оперативний; емоційно-вольовий; психофізіологічний; оцінюючий [105, с. 50-51]. Отже, стан психологічної готовності має складну динамічну структуру і становить сукупність інтелектуальних, емоційних, мотиваційних, вольових сторін психіки людини, відповідно до зовнішніх умов і майбутніх завдань.

Важливим компонентом структури психологічної готовності до педагогічної діяльності є професійна педагогічна комунікація. Основою професійної педагогічної комунікації є спільна діяльність суб'єктів комунікації, опосередкована взаємообміном інформацією, у процесі якої кожен суб'єкт засвоює загальнолюдський досвід, історично сформовані суспільні, педагогічні, комунікативні, моральні та інші цінності, знання і способи комунікативної діяльності, а також виявляє, розкриває і розвиває власні психічні якості, формуючи себе як особистість і як суб'єкта комунікації [31, с. 23].

Під поняттям «готовність до професійної педагогічної комунікації» розуміємо складне психолого-педагогічне утворення, що містить у собі комплекс особистісних, психологічних і професійних особливостей майбутнього учителя початкової школи; передбачає всебічне знання ним психічного і фізичного розвитку молодших школярів; професійну здатність діяти і здійснювати суб'єкт-суб'єктне навчання молодших школярів, а також професійні уміння кваліфіковано, успішно організовувати загальну педагогічну комунікацію у навчальному процесі початкової школи. Готовність включає в себе пізнавальні, мотиваційні та вольові компоненти.

Розглянувши різні погляди науковців на проблему готовності майбутніх учителів, ми дійшли висновку, що професійна компетентність – готовність та спроможність майбутнього учителя початкової школи здійснювати професійну діяльність, яка передбачає сформованість в учителя відповідної компетенції, що містить в собі

особистісне ставлення до педагогічної діяльності. Сформованість усіх необхідних компетенцій на психологічному рівні свідчить про професійну готовність випускника, майбутнього учителя початкової школи, здійснювати педагогічну та наукову діяльність.

Варто звернути увагу на те, що готовність – це не вроджена якість особистості, а формується і розвивається внаслідок досвіду людини, спрямованості її професійної педагогічної діяльності.

Тому готовність і компетентність є інтегрованим, багаторівневим, особистісним, психологічним новоутворенням, яке характеризує ступінь підготовки випускника до діяльності.

Сучасне розуміння професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи передбачає наявність у фахівця певного набору компетенцій і багатоаспектної готовності до їх реалізації у професійній діяльності.

У вищій освіті України у процесі переходу від традиційного навчання до компетентісно-комунікаційного виникають певні труднощі під час фахової підготовки вчителів початкової школи.

Професійна компетентність є основою, на якій базується професіоналізм, набутий педагогом за умови постійного вдосконалення та саморозвитку, у поєднанні з досвідом роботи.

Отже, у контексті європейського вектора розвитку вищої освіти України термін «готовність до професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи» розуміємо як комплекс заходів, спрямований на формування готовності до реалізації збалансованої професійної діяльності, ефективної комунікаційної взаємодії, розв'язання нестандартних завдань і саморегуляції на основі компетентного використання фахівцем власного індивідуального стилю діяльності. Формування комунікації у майбутнього педагога вбачаємо як інтегровану властивість його професійної компетентності.

Визначимо компетентності, набуті педагогом, які свідчать про його готовність до комунікативної діяльності:

- поєднання раціональності із емоційністю;
- оволодіння оптимальним стилем спілкування;
- уміння слухати, розуміти, сприймати іншу людину і впливати на неї методами переконання;

– забезпечення психологічної безпеки, вміння підтримувати сприятливий клімат і творчу атмосферу в навчальному процесі.

Комунікативна компетентність учителя формується під впливом багатьох чинників. Переважають при цьому особистісні, що визначають модель комунікативності вчителя:

1. Загальні універсальні якості особистості вчителя: педагогічна спрямованість, психологічна підготовленість, доброзичливість, активність у суспільній і педагогічній діяльності, дисциплінованість, організованість.

2. Спеціальні якості вчителя (характеризують внутрішню структуру його комунікативності): пізнавальні якості (дають змогу особистості сприймати, розуміти й вивчати навколишній світ, реалізують інтерес до пізнання оточення, прагнення розвивати «дар пізнання людей», до співчуття, ідентифікації з іншими людьми тощо); експресивні якості (створюють виразність особистості, через яку вона стає зрозумілою іншим людям, допомагають «утримувати увагу інших людей», підтримують прагнення до правдивості й щирості у стосунках, а також емоційна виразність); управлінські властивості (допомагають впливати на інших людей і здійснювати самоконтроль).

Повноцінна педагогічна комунікація, на нашу думку, здійснюється у насиченому інформаційно-освітньому середовищі та при активній взаємодії інформаційного поля та студентів, де інформаційне поле розглядається як суб'єктивне відображення інформаційного середовища у свідомості індивіда що містить у собі: усвідомлені факти, події, знання про соціальну інформацію та інформаційні процеси, чуттєвий комунікаційний досвід про інформаційні потреби.

Продуктивність комунікації буде тим вищою, чим більша кількість джерел і засобів сприйняття інформації використовуються в конкретній педагогічній ситуації. Це пояснюється тим, що інформація надходить різними каналами всередині освітнього середовища:

Основний канал – рух змісту, передача інформації від джерела (викладача) до приймача (студента) (її пред'явлення, управління навчально-пізнавальною діяльністю, процедура сприйняття, засвоєння, закріплення знань). Істотною обставиною при цьому є

наявність додаткових керованих джерел інформації – книг, ТЗН, комп'ютера і самостійного її сприйняття студентом.

Канал керованих впливів, що включає в себе планування (стратегічне і тактичне), корекцію основного технологічного руху навчальної інформації.

Канал передачі інформації від студента до викладача про результати процесу навчання (зворотний зв'язок, контроль, оцінювання та канал додаткової інформації) [216, с. 140].

Для формування професійної педагогічної комунікації необхідні організаційні умови (наявність робочих програм, змістова розробка модулів, введення тренінгових форм, діагностика та контроль знань) та педагогічні умови (змістовий рівень, навчально-методичний рівень, інтердисциплінарність, самостійність і творчість студентів). Наявність означених умов, на нашу думку, допоможе ефективно формувати професійну педагогічну комунікацію у майбутніх учителів початкової школи.

Серед професійно важливих якостей педагога чільне місце займають готовність до спонтанної комунікації, вербальних здібностей: розвинене мовлення, великий за обсягом словниковий запас. Досконало володіючи комунікативними вміннями і активно застосовуючи їх на практиці, викладач викликає захоплення у студентів, виводячи їх на більш високий рівень комунікації.

Наявність у молодого спеціаліста сформованих комунікативних якостей суттєво впливає на його професійну готовність до педагогічної діяльності.

Дослідження проблеми сформованості професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи потребує розробки критеріїв та рівнів, які є мірилом виявлення рівня їх сформованості.

Критерій (від лат. *critērium*, яке зводиться до грец. *κρίτήριον* – здатність розрізнення; засіб судження, мірило, пов'язаного з грец. *κρίνω* – розділяю, розрізняю) – мірило, вимоги, випробування для визначення або оцінки людини, предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації [33].

За словником С. Гончаренка, критерій – це показники, які поєднують у собі методи розрахунку, теоретичну модель розподілу і правила прийняття рішення про правдоподібність нульової або однієї

з альтернативних гіпотез [44].

За енциклопедією В. Кременя, критерії якості педагогічної діяльності – це ознаки, за якими визначається ступінь відповідності педагогічної діяльності встановленим цілям, стандартам, нормам. Критерії призначені для якісної характеристики педагогічної діяльності через кількісну міру досягнення проектованої мети. Критерії педагогічної діяльності визначаються відповідно до етапів (мотиваційного, операційно-пізнавального, контрольньо-оцінювального тощо) [116].

Отже, під поняттям «критерій» розуміємо ознаку, на підставі якої здійснюється оцінювання, означення або класифікація певних об'єктів. Показник – це зовнішній прояв властивостей, за якими її можна впізнати, визначити або описати.

У нашому дослідженні визначено такі критерії сформованості умінь педагогічної комунікації майбутнього учителя початкової школи мотиваційний, когнітивний, процесуальний.

Показниками мотиваційного критерію є розвиненість, спрямованість та мотивація до організації і здійснення професійної педагогічної комунікації у початковій школі; наявність бажання комунікувати з молодшими школярами; інтерес до опанування теоретичними і методичними знаннями із професійної педагогічної комунікації; розуміння важливості і необхідності здійснення професійної педагогічної комунікації на належному рівні у практичній діяльності.

Показниками когнітивного критерію є сформованість системи знань для здійснення професійної педагогічної комунікації майбутніми учителями початкової школи при навчанні молодших школярів; розуміння вікових особливостей поведінки суб'єктів комунікації; знання правил вербальної та невербальної комунікації; наявність знань із педагогіки, психології, фахових методик; розуміння професійної педагогічної комунікації як цілісної педагогічної діяльності учителя; використання інтерактивної технології, методів, прийомів суб'єкт-суб'єктної комунікації.

Показниками процесуального критерію є вміння, навички, досвід, спрямовані на здійснення професійної педагогічної комунікації у професійній діяльності; здатність успішно реалізувати

професійну педагогічну комунікацію майбутніми учителями початкової школи на високому рівні доцільності і продуктивності; наявність умінь проектувати та організовувати комунікативну діяльність молодших школярів через застосування інтерактивної технології навчання; доцільне використання у навчально-виховному процесі інтерактивних методів із урахуванням вікових особливостей учнів початкової школи; сформованість необхідного рівня професіоналізму, здатності до самоосвіти і подальшого професійного зростання.

У відповідності до того, як проявляються ознаки зазначених критеріїв у студента – майбутнього вчителя початкової школи, у своєму дослідженні виявляємо сформованість певного рівня професійної педагогічної комунікації в цілому.

На нашу думку, доцільно за основу взяти чотири рівні сформованості професійної педагогічної комунікації, оскільки вони є відносними величинами (високий і низький ілюструють крайні межі вираження професійної педагогічної комунікації), тому є потреба у визначенні середнього та достатнього рівнів сформованості цього процесу, які повинні виражати проміжні ознаки вищезазначених нами критеріїв. Розглянемо характеристику кожного рівня.

Високий рівень характеризується спрямованістю та мотивацією до організації і здійснення професійної педагогічної комунікації у початковій школі; наявністю бажання комунікувати з молодшими школярами; інтересом до опанування теоретичними і методичними знаннями професійної педагогічної комунікації, сформованістю системи знань для здійснення професійної педагогічної комунікації; розумінням вікових особливостей поведінки суб'єктів комунікації; знанням правил вербальної та невербальної комунікації, наявністю знань із педагогіки, психології фахових методик; розумінням професійної педагогічної комунікації як цілісної педагогічної діяльності учителя; використанням інтерактивної технології, методів, прийомів суб'єкт-суб'єктної комунікації; здатністю успішно реалізувати професійну педагогічну комунікацію майбутніми вчителями початкової школи на високому рівні доцільності і продуктивності; умінням проектувати та організовувати комунікативну діяльність молодших школярів із застосуванням

інтерактивної технології навчання, урахуваючи вікові особливості учнів початкової школи; сформованістю необхідного рівня професіоналізму, здатності до самоосвіти і подальшого професійного зростання.

Достатній рівень характеризується ознаками свідомого осмислення студентами мотивів і цілей педагогічної комунікації, що дозволяє визначити її важливість у майбутній педагогічній діяльності; опануванням базовими знаннями професійної педагогічної комунікації; розумінням вікових особливостей поведінки суб'єктів комунікації; знанням правил вербальної та невербальної комунікації, наявністю знань із педагогіки, психології, фахових методик; знанням та використанням вправ інтерактивної технології; здійсненням самоконтролю та самооцінки, які не завжди враховуються; активним проявом власної ініціативи, самостійністю.

Середній рівень характеризується не повним усвідомленням мотивів і цілей професійної комунікації, розумінням їх вагомості для майбутньої педагогічної діяльності; знанням правил вербальної комунікації та невмінням застосовувати невербальну комунікацію; усвідомленням труднощів при використанні вправ інтерактивної технології; недостатніми знаннями щодо вікових, психологічних особливостей суб'єктів комунікації; недостатньою впевненістю у власних комунікаційних можливостях, заниженою самооцінкою.

Низький рівень характеризується низькою мотивацією до організації і здійснення професійної педагогічної комунікації у початковій школі; низьким інтересом до опанування теоретичними та методичними знаннями із професійної педагогічної комунікації; недостатньо сформованими знаннями для здійснення професійної педагогічної комунікації; незнанням правил вербальної та невербальної комунікації, нерозумінням професійної педагогічної комунікації як цілісної системи.

Рівні сформованості професійної педагогічної комунікації перевіряли за ознаками визначених критеріїв (мотиваційного, когнітивного, процесуального) у студентів з орієнтацією на повноту досягнення ними всієї сукупності елементів комунікаційної компетентності, на основі аналізу структури та змісту відповідного навчального матеріалу.

Отже, охарактеризовані рівні сформованості професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи в комплексі із критеріями сформованості умінь педагогічних комунікацій, що слугують своєрідним еталоном для визначення ефективності впровадження моделі, стануть інструментом для корекції процесу формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи.

2.2. Організація експериментального дослідження та методика проведення констатувального експерименту

Комунікативні вимоги до особистості є підґрунтям цілей освіти, а особливо у вищих педагогічних навчальних закладах. Саме в цих закладах в освітньому середовищі відбувається формування системи ставлень студента до оточення, самого себе, здатності до самовизначення в педагогічних та життєвих ситуаціях.

В умовах європейської інтеграції сучасна система освіти повинна досягти формування професійної педагогічної комунікації кожного студента, майбутнього вчителя, який передасть свої знання і вміння своїм учням.

Професійна педагогічна комунікація ставить специфічні вимоги до якостей особистості вчителя, найважливішою серед яких є комунікативність як необхідна передумова успішної й активної роботи з педагогічною інформацією – інформацією, спрямованою на навчання і виховання учнів [35, с. 23].

Комунікативна педагогічна діяльність учителя – це діяльність за допомогою якої учитель через спілкування передає знання, організує обмін інформацією, керує пізнавально-практичною діяльністю учнів, регулює взаємовідносини між тими, хто навчається. Вона є різноманітною та насиченою, частіше за все учителю потрібно вступати в мовне спілкування з учнями; не менш різносторонні і такі мовні ситуації, коли адресатами вчителя виступають його колеги, батьки учнів. Різним може бути «канал спілкування»: найчастіше у мовній практиці вчитель вступає в контакт, використовуючи вербальне спілкування, але активно проходить і письмова комунікація

(написання характеристик учнів, звітів, рецензій, ведення записних книжок). Перед майбутнім учителем постає необхідність розв'язання різних комунікативних завдань, використання певного комунікативного наміру (інтенції): «інформувати», «впливати», «спонукати» [151].

Продуктивність комунікації буде тим вища, чим більшу кількість джерел і засобів сприйняття інформації задіяно в конкретній педагогічній ситуації це пояснюється тим, що інформація надходить різними каналами сприйняття: зоровим, слуховим, тактильним. Ефективна комунікація (та, яка продуктивна у педагогічному спілкуванні) – це рівноправна, міжособистісна взаємодія, яка ґрунтується на діалозі та співробітництві, спрямована на узгодження і об'єднання загальних зусиль суб'єктів з метою підвищення рівня їх активності у спільній колективній діяльності та для індивідуального задоволення кожного [166].

Дослідження виконувалось у три етапи.

I етап (2008–2010 р.р.) – аналіз психолого-педагогічної літератури з означеної проблеми, проведення діагностики сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи, з метою визначення її рівня;

II етап (2010–2013 р.р.) – дослідження, розробка і впровадження педагогічних умов, розробка структурно-функціональної моделі «Формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи», що містить систему вправ, тренінгів, різних прийомів використання інтерактивної технології;

III етап (2013–2015 р.р.) – апробація структурно-функціональної моделі «Формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи» при викладанні фахових дисциплін для майбутніх учителів початкової школи.

Вибір бази для проведення експерименту повинен відповідати вимозі, згідно з якою у всіх елементів сукупності повинні бути однакові можливості потрапити в сукупність вибірки [127].

Педагогічний експеримент проводився на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, комунального закладу «Харківська гуманітарно-

педагогічна академія» Харківської обласної ради, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Він містив аналіз практики майбутніх учителів молодших класів; анкетування та опитування проводили серед студентів III і IV курсів освітніх ступенів «бакалавр» та V курсу освітнього рівня «спеціаліст»; бесіди з учителями, наставниками тощо. Проведена робота засвідчила, що у майбутніх педагогів недостатньо розвинені навички професійної педагогічної комунікації, уміння формулювати мету майбутньої діяльності та обґрунтовувати її доцільність; вони не вміють результативно організувати навчальний процес з учнями, формувати різні комунікативні ситуації.

Мета констатувального експерименту полягала у тому, щоб з'ясувати наявний рівень сформованості професійної педагогічної комунікації у студентів; означити суть проблеми та виокремити типові недоліки у формуванні професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи; визначити мету і гіпотезу та сформулювати завдання дослідження.

Педагогічним експериментом було охоплено 382 студенти, 70 учителів початкової школи, 62 викладачі вищих навчальних закладів. Контрольна і експериментальна групи були сформовані із студентів I–V курсів напряму «Початкова освіта» таким чином, що рівень навчальних досягнень студентів, обох груп (КГ і ЕГ) значно не відрізнявся. До контрольної групи віднесли студентів, які навчалися за стандартними програмами.

Необхідні для експерименту групи обирались так, щоб із погляду цілей експерименту вони були достатньо репрезентативні.

Для виявлення рівня сформованості професійної педагогічної комунікації студентів проводилися спостереження під час практичних занять, тестування, індивідуальні бесіди, під час яких з'ясовували ознаки критеріїв сформованості умінь педагогічної комунікації. Результати експерименту за результатами тестування та індивідуальних бесід (Додаток № 3).

У процесі проведення дослідження з метою виявлення рівня розвитку професійної педагогічної комунікації використано опитувальник (за А. Орловим; див. Додаток № 6), що дозволяє діагностувати потреби у спілкуванні [158], анкетування «Який я

співрозмовник?» (див. Додаток № 4), «Вплив на результат комунікації» за моделлю М. Севіл – Тройк (див. Додаток № 5), а також тестування, спостереження, бесіди зі студентами.

Одне з перших опитувань містило в собі декілька питань:

- 1). Що таке комунікація?
- 2). У чому полягає сутність педагогічної комунікації?
- 3). Назвіть види комунікації, які ви використовуєте у спільній діяльності?
- 4). Як знання теоретичних основ комунікації вплинуть на розвиток педагогічної майстерності?

Проаналізувавши результати опитування, ми зробили висновки:

- визначити термін «комунікація», «педагогічна комунікація» змогла незначна кількість студентів: ЕГ – 18 %; КГ – 16 %;
- сутність педагогічної комунікації виявили: ЕГ – 23 %, КГ – 25 % респондентів;
- назвати види комунікації, які застосовують у спільній діяльності змогли 17 % опитуваних, причому майже всі студенти погодилися з думкою, що знання теоретичних основ комунікації значно вплине на розвиток педагогічної майстерності вчителя (ЕГ – 27 %; КГ – 29 %).

Процес формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи відбувався у процесі імітації майбутньої професійної діяльності із застосуванням інтерактивних технологій навчання на заняттях із фахових методик. При проведенні таких занять виявлено:

- більшість студентів не володіли засобами педагогічної комунікації та відчували проблеми при проведенні імітаційних та тренувальних уроків (ЕГ – 32 %; КГ – 30 %);
- лише 18 % студентів показали гарні вміння та навички комунікації, але в них виникали проблеми через малий словниковий запас;
- велика кількість студентів використовує у своїй лексиці русизми, сленгізми, діалекти та ін. (ЕГ – 32 %; КГ – 30 %).

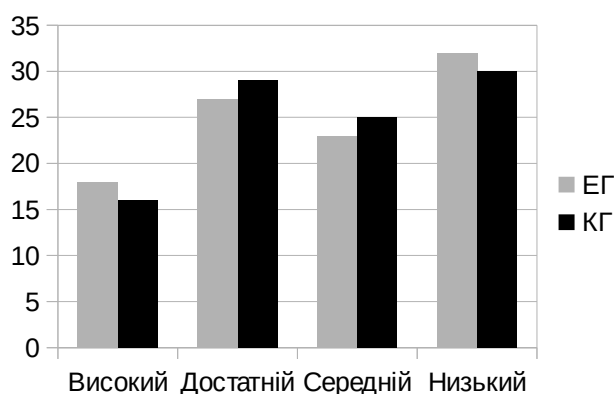
Таблиця 2.1.

Стан сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи на етапі констатувального

експерименту

Рівні сформованості	ЕГ	КГ
	Констатувальний етап, %	Констатувальний етап, %
високий	18	16
достатній	27	29
середній	23	25
низький	32	30

На основі проведеного анкетування майбутніх учителів початкової школи числові дані було інтерпретовано у діаграму, подану нижче (Діаграма 2.1.).

Діаграма 2.1. Стан сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи за результатами проведеного анкетування

Основними факторами, що впливають на недостатній розвиток педагогічної комунікації, за результатами анкетування визначено:

- замалу кількість літератури щодо оволодіння практичними навичками комунікації для студентів;
- недостатність теоретичних знань із проблем комунікації;
- низький рівень практичних навичок та досвіду взагалі у застосуванні педагогічної комунікації на пробних уроках у школі.

Означивши основні фактори та недоліки, що впливають на недостатній розвиток педагогічної комунікації, пропонуємо шляхи подолання цієї проблеми.

Навчаючи майбутніх учителів, слід акцентувати увагу на розвиток умінь співпрацювати в колективно-інформаційному середовищі, створювати умови для взаємодії і заохочувати студентів-

педагогів до колективної роботи там, де це доцільно. Цей шлях сприяє навчанню співпрацювати у подальшій професійній діяльності в умовах використання засобів комунікації для різного роду педагогічної діяльності.

З метою вивчення стану розуміння учителями початкової школи проблеми формування професійної педагогічної комунікації та для проведення констатувального експерименту серед учителів початкової школи, викладачів ВНЗ на базі Центру інноваційних технологій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини систематично проводяться семінари-тренінги з оволодіння ними інноваційними технологіями, зокрема інтерактивними. Разом з тим на цих семінарах передбачено з'ясування стану використання інноваційних технологій навчання та підготовки до проведення уроків за інтерактивною технологією навчання учителями початкової школи, до яких у майбутньому потрапляють студенти для проходження педагогічної практики.

Так, серед інших було проведено семінар «Інформаційно-комунікаційні технології у початковій школі». Учасники заходу: голови методичних об'єднань, вчителі початкової школи шкіл м. Умані та Уманського району Черкаської області, м. Гайсина, та Гайсинського району Вінницької області, м. Біла Церква та Білоцерківського району Київської області. У рамках семінару проведено тренінг «Критичне мислення», на секції «Інтерактивних технологій у початковій школі» обговорено низку проблемних питань з професійної педагогічної комунікації та використання інноваційних технологій навчання. По завершенні семінару-тренінгу відбувається спільне підсумкове засідання, на якому проводиться анкетування серед його учасників.

Анкета (див. Додаток 1) складалася із двох частин. Перша частина містить загальні питання щодо рівня проведення семінару, актуальності його тематики, отримання нових знань та навичок; друга містить у собі конкретні питання.

Серед відповідей учасників семінару варто виокремити найбільш актуальні: на запитання № 8 (Чи приділяєте Ви увагу у навчально-виховному процесі спілкуванню учнів?) – отримали знання про критичне мислення; нові підходи у практиці використання

інноваційних технологій у навчальному процесі початкової школи; ознайомились із новими веб-ресурсами, принципами роботи з мультимедійною дошкою; вивчили нові методи використання ІТН. Аналіз результатів проведеного анкетування № 1 красномовно свідчить, що семінар-тренінг пройшов на високопродуктивному рівні, охоплено велику кількість цікавої тематичної інформації, проведено професійний обмін думками.

Метою проведення анкетування № 2 (Додаток № 2) є визначення проблем удосконалення професійної педагогічної комунікації у навчально-виховному процесі початкової школи. Питання анкети дозволяють виявити зв'язок між стажем роботи, методичним досвідом та умінням використовувати інноваційні технології для формування комунікативних умінь.

Після аналізу результатів проведеного анкетування № 2 доцільно звернути увагу на таке:

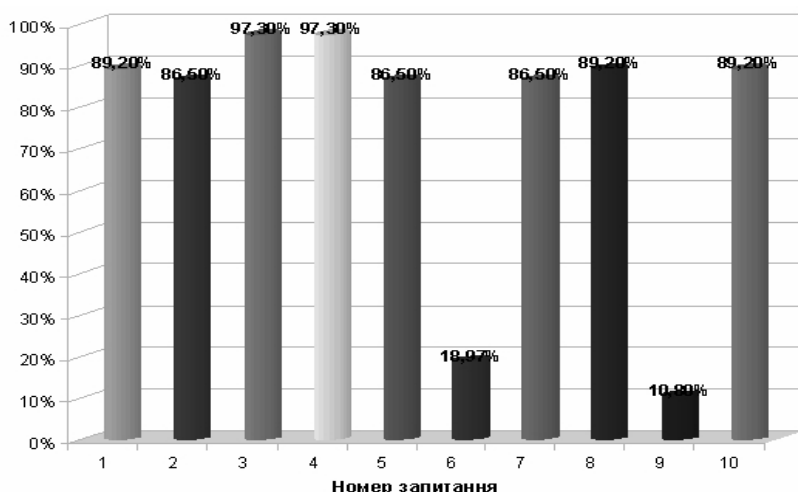
- розуміють сутність і дали визначення терміна «педагогічна комунікація» усі респонденти, проте 10 % опитаних допустили неточності при формулюванні визначення;
- 20 % опитаних учасників не побачили відмінності між професійно-педагогічною комунікацією учителя початкової школи та професійно-педагогічною комунікацією учителя середньої чи старшої школи;
- цікавим є те, що учителі використовують методи та засоби, але не називають саму технологію, плутають технологію та методи навчання;
- варто відзначити, що інтерактивні технології навчання застосовують 95 % респондентів, але тільки 37 % із них застосовують методи інтерактивного навчання при розвитку комунікативних умінь;
- 72 % педагогів вважає, що розвивати комунікаційні здібності в учнів 1–4 класів при навчанні «потрібно». А 25 % респондентів відповіли – «потрібно, але вибірково»;
- що стосується використання вчителями невербальних засобів комунікації, 29 % опитаних відповіли – «жести та міміка», 67 % – комплексно.

З відповідей на запитання щодо можливостей використання комп'ютерних засобів професійної педагогічної комунікації видно, що учителі не мають достатньої змоги використовувати ці засоби у своїй педагогічній діяльності (97 % використовують для пошуку матеріалу при підготовці до занять та при проведенні уроку, 3 % – для наукової діяльності, 0 % – для дистанційного навчання).

Серед пропозицій варто відзначити побажання учителів щодо впровадження більшої кількості джерел інформації, які були б безкоштовними та доступними для широкого використання освітянами, розробок нових тематичних сайтів, блогів освітнього змісту, систематичного проведення регіональних семінарів, круглих столів, практичних занять із метою обміну педагогічним досвідом та розвитку професійної грамотності.

У діаграмі (рис. 2.2.) по вертикалі відображено у відсотках кількість респондентів (100 % – 78 учасників анкетування), які оцінили за найвищим критерієм кожне з десяти питань. По горизонталі зліва направо кожен стовпець відповідає номеру запитання. Серед 10 питань 8 і 9 питання вимагали індивідуальної текстової відповіді.

За результатами анкетування № 1 складено діаграму 2.2.

Діаграма 2.2. З'ясування стану використання інтерактивних технологій навчання, як засобу реалізації педагогічної комунікації у навчальному процесі початкової школи

Здійснивши аналіз результатів анкетування, дійшли висновку, що педагоги, стаж роботи яких 8–10 років, цікавляться інноваційними

технологіями та знають, для чого і коли їх використовувати, застосовують їх на практиці; молоді педагоги із стажем роботи 1–5 років мають бажання освоювати нові технології, але не мають методичних навичок для їх упровадження; вчителі пенсійного віку мають методичний досвід, але не цікавляться новаціями, вважаючи інноваційні технології зайвими та не потрібними.

Результати першого та другого анкетування показали наявність ознак, характерних для визначеного нами мотиваційного критерію сформованості умінь професійної педагогічної комунікації майбутнього учителя початкової школи.

Аналіз результатів опитування, бесід, тренінгів та результатами педагогічної практики студентів упродовж 2013–2015 рр. дозволив нам зробити припущення про стан формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи. Це стало підставою розпочати третій етап – формувальний експеримент на репрезентативній вибірці генеральної сукупності респондентів.

Орієнтація на означений вище досвід дозволила окреслити можливості, як модернізувати освіту у початковій школі. Використання інтерактивних технологій навчання як засобу реалізації педагогічно-професійної комунікації учителями початкової школи має місце у їх діяльності, але потребує розробки конкретної методики впровадження. Вирішення цих завдань і є перспективою нашої подальшої роботи у цьому напрямку.

Одним з основних компонентів педагогічної діяльності є комунікативна складова. Правильно організована комунікація впливає на ефективність як педагогічної діяльності в цілому, так і окремих її компонентів. В умовах постійної інформатизації суспільства ускладнюється характер комунікації, яка в педагогічній діяльності останнім часом все частіше реалізуються з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Процес формування комунікативної готовності студентів напряму підготовки «Початкове навчання» є складним, цілеспрямованим процесом, який планує та організовує викладач, що володіє методикою формування комунікативної готовності. Саме тому в основі нашого дослідження для формування професійної

педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи було покладено спеціальну структурно-функціональну модель.

Проведена на констатувальному етапі діагностика засвідчила переважно низький (32 % в ЕГ; 30 % у КГ) та середній (23 % в ЕГ; 25 % у КГ) рівні сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи.

Причиною таких результатів визначено слабку мотивацію майбутніх учителів початкової школи, незнання ними теорії і методики інтерактивного навчання та невміння організації суб'єкт-суб'єктного навчання молодших школярів.

РОЗДІЛ 3. ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

3.1. Модель формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи

Швидкість появи відкриттів, новинок у науці та техніці постійно зростає. Збільшення міжнародних політичних зв'язків, інтеграція української економіки у світову, революція у сфері засобів масової інформації, широке розповсюдження мережі Інтернет призводять до глобалізації світової спільноти. Все це сприяє різкому зростанню важливості ролі комунікації між людьми. Виник новий вид безконтактної комунікації, коли представники спілкування знаходяться на великих відстанях і мають можливість у реальному часі вільно комунікувати, вирішувати нагальні життєві проблеми. Прикладом комунікації на відстані є дистанційна форма навчання, яка стрімко впроваджується навчальними закладами нашої держави.

В освітньому процесі педагогічних навчальних закладів постала необхідність формування комунікаційних компетентностей майбутнього учителя початкової школи, здатного йти в ногу з часом, використовувати комунікаційні засоби у педагогічній діяльності засобами інтерактивних технологій.

Вимоги сучасної освіти до майбутнього учителя початкової школи, які ставить перед нами суспільство, передбачають наявність професійної, спеціальної і гуманітарної підготовки, яка б зумовила високий рівень соціальної зрілості учителя, його культури. Саме високий рівень професійної компетентності учителя є базовим елементом у модернізації сучасної національної освіти. Виконавши зазначені вимоги, вчитель зможе реалізувати один із найважливіших педагогічних принципів: єдності навчання і виховання.

Від уміння молодих спеціалістів оперувати засобами педагогічної комунікації залежить якість та спрямованість, повнота та осмислення нових навчальних методик та ефективність навчально-

виховного процесу.

Останнім часом збільшилась кількість напрямів досліджень у галузі початкової педагогічної освіти, зокрема, і тих що стосуються розвитку комунікативних умінь.

Теорію мовних комунікацій у різних аспектах досліджували такі вчені: В. Кан-Калик [84], Л. Виготський [32], О. Леонт'єв [134], Г. Почепцов [190], М. Філоненко [220], Ю. Косенко [116].

Питаннями підготовки майбутніх учителів займалися: С. Абрамович [2], С. Батракова [11], Н. Бутенко [27], Н. Волкова [35], І. Зязюн [80], І. Підласий [179], О. Савченко [197] та ін.

Інноваційні технології в початковій школі вивчали: Н. Бібік [18], І. Дичківська [56], М. Кларін [100], М. Кірик і В. Хименець [226] та ін.

Використання інтерактивних технологій навчання при підготовці студентів-педагогів висвітлено у працях О. Падалки [154], О. Пехоти [172], О. Пометун [177], Л. Пироженко [180], О. Комар [182] та ін.

Розвиток та формування комунікативних умінь майбутніх учителів розглядають учені Т. Грітченко [51], Н. Кузьміна [127], О. Макарова, О. Яковлев [253], В. Полторацька, В. Садова та ін.

Засадничими у сфері комунікації є праці вчених М. Овчіннікової [160], В. Сластьоніна [213], Л. Хомич [233] та ін.

Для того, щоб перевірити гіпотезу нашого дослідження, необхідно змоделювати навчальний процес із застосуванням інноваційних форм і методів навчання та впровадити модель «Формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи».

Змодельовавши навчальний процес таким чином, буде можливо перевірити ефективність формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи.

З метою експериментальної перевірки педагогічних умов формування професійної педагогічної комунікації у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи, нами визначено такі завдання:

1. Розробити структурно-функціональну модель формування професійної педагогічної комунікації майбутнього вчителя початкової школи.

2. Проаналізувати структурні компоненти цієї структурно-функціональної моделі.

3. Визначити та охарактеризувати етапи реалізації моделі формування професійної педагогічної комунікації майбутнього вчителя початкової школи.

Для реалізації означених завдань виникає потреба у детальному розгляді суті поняття «модель».

Модель (франц. *modele* – зразок) – це уявний чи умовний образ, аналог якогось об'єкта, процес або явище, що відтворює в символічній формі їх основні типові риси; формалізована теорія, на основі якої може бути зроблено ряд припущень; символічне зображення структури, типу поведінки і зразків взаємодії в соціальних процесах; стандарт для вимірювання відхилень реальних процесів від передбачуваних [120; с. 189].

Науковець З. Курлянд під терміном «модель» розуміє систему знаків, що відтворює певні істотні властивості системи-оригіналу; це схематичне зображення якогось процесу чи явища, що використовується як спрощена його заміна [215].

С. Харбатович під моделлю розуміє «еквівалент» об'єкта, який відображає в математичній формі його основні властивості – закони, яким він підпорядковується, зв'язки, які характерні його складовим компонентам. Моделювання він трактує як спосіб дослідження будь-яких явищ, процесів або об'єктів шляхом побудови та аналізу їх моделей, що і є однією з основних категорій теорії пізнання [225].

За визначенням Є. Лодатко, педагогічна модель – це мислена система, що імітує або відображає певні властивості, ознаки, характеристики об'єкта дослідження, принципи його внутрішньої організації або функціонування і представлена у вигляді культурної форми, що притаманна певній соціокультурній практиці [138]. Поряд із поняттям «педагогічної моделі» у педагогічних дослідженнях використовується і похідне поняття «педагогічне моделювання», трактування якого відрізняється варіативністю. З одного боку, моделювання трактується як особливий метод дослідження, а з іншого – як процес.

У загальнонавчальному розумінні поняття «моделі» інтерпретується як деякий матеріальний чи уявний об'єкт, але,

говорячи про педагогічну модель, маємо мислити її як виключно мислену систему, що орієнтується на інтерпретацію в педагогічному просторі. Така система має вибудовуватися з метою імітування чи відображення якихось конкретних властивостей, ознак або характеристик досліджуваного педагогічного об'єкта (явища). Однак допускається також і те, що можуть досліджуватися принципи внутрішньої організації чи функціонування педагогічного об'єкта [114].

Педагогічне моделювання – це дослідження педагогічних об'єктів (явищ) за допомоги моделювання понятійних, процесуальних, структурних або концептуальних характеристик навчально-виховного процесу, показників або окремих його сторін у рамках певного соціокультурного кластера на загальноосвітньому, професійно-орієнтованому або інших рівнях [143].

Американський вчений М. Тален класифікував типи комунікативної поведінки вчителя, визначаючи такі ролі: «Сократ» (учитель, який часто використовує дискусії, сперечання), «Керівник групової дискусії» (головний принцип учителя – досягнення згоди, співпраця), «Майстер» (учитель – взірць для наслідування), «Генерал» (учитель вимогливий, жорстко вимагає слухняності), «Менеджер» (має індивідуальний підхід до учнів, заохочує їхню ініціативу), «Тренер» (клас утворює одну команду, учитель – керівник, тренер, суддя), «Гід» (учитель – «ходяча енциклопедія», володіє точністю, витримкою, технічно бездоганний, але нудний) [35, с. 49].

В. Кан-Калик та І. Юсупов називають такі психокommунікативні моделі спілкування: «Монблан» (диктаторська), «Китайська стіна» (неконтактна), «Локатор» (диференційована увага), «Робот» (негнучке реагування), «Я сам» (авторитарна), «Гамлет» (гіперрефлексивна), «Друг» (активна взаємодія), «Тетерук» (гіпорerefлексивна) [35, с. 50].

Одна з основних вимог, що висуваються до моделі, – вимога адекватності, тобто її відповідність реальній дійсності. За основними, суттєвими властивостями, параметрами моделі спеціаліст відображає об'єктивні закономірності розвитку галузі, процесу діяльності, місце і роль спеціаліста в ній, перелік посад і професійних функцій, до виконання яких він готується у процесі навчання в системі професійної підготовки, основні вимоги до змісту знань та вмінь,

необхідних для успішного виконання професійних обов'язків, а також для подальшого розвитку професійно важливих і особистісних якостей [120; с. 515].

Моделювання як метод наукового пізнання являє собою відтворення характеристик певного об'єкта на інші об'єктні (моделі), спеціально створеному для його вивчення. Між моделлю й оригіналом повинна існувати відома схожість (відношення подібності) різних характеристик, функцій, поведінки об'єкта, який вивчається, і його математичного опису, структури тощо. Саме ця схожість дозволяє переносити інформацію, одержану в результаті дослідження моделі, на оригінал [там само; с. 491].

Особливим видом моделювання, що ґрунтується на абстрагуванні, можна вважати мислений експеримент. У такому експерименті дослідник на основі теоретичних знань про об'єктивний світ і емпіричних даних створює ідеальні об'єкти, співвідносить їх у певній динамічній моделі, імітуючи осмислено той рух і ті ситуації, які могли б мати місце в реальному експериментуванні.

Основним нормативним документом, що регулює процес підготовки майбутніх учителів початкової школи, є Галузевий стандарт вищої освіти (Напрямок підготовки – 0101. Педагогічна освіта. Спеціальність 6.010100. «Початкове навчання»). Галузевий стандарт, ґрунтуючись на системі державних стандартів, включає освітньо-кваліфікаційну характеристику та освітньо-професійну програму [41].

Фахова підготовка майбутніх учителів початкової школи визначається навчальним планом, у якому визначено курс кожного предмета, тому моделювання навчально-виховного процесу для формування професійної педагогічної комунікації складалося із трьох основних етапів роботи:

I етап – являв собою вивчення предметів дидактико-методичного циклу, до яких належать дисципліни «Історія педагогіки», «Дидактика», «Педагогічна майстерність», предмети з педагогіки та психології;

II етап – вивчення фахових методик через застосування інтерактивних технологій навчання;

III етап – проведення різних видів педагогічної практики з метою оволодіння студентами основними засадами професійної педагогічної комунікації.

Зміст моделі базується на Державному стандарті вищої школи, згідно чинних навчальних планів, програмах підготовки фахівця за напрямом «Початкова освіта» за освітніми ступенями бакалавр та спеціаліст. Застосовано інтеграційний критерій комплексного поєднання педагогічної майстерності, мистецтва комунікації та нових технологій.

У нашому дослідженні використано структурно-функціональну модель на основі структурно-функціональних взаємозв'язків між елементами моделі та побудовано її за структурою і реалізовано у дієвий спосіб.

Програма розробки структурно-функціональної моделі формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи передбачає:

виявлення ключових положень та особливостей досліджуваної проблеми;

- розробку системи базових компонентів;
- вибір форм, методів і засобів навчання;
- діагностику результатів навчання;
- формулювання висновків щодо проектування змісту основ професійної педагогічної комунікації учителя початкової школи.

Комплекс завдань для обґрунтування ефективності впровадження у навчальний процес вищого педагогічного закладу структурно-функціональної моделі формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи передбачає:

- досягнення цілей формування якісних знань, умінь і навичок, розвиток комунікативних умінь студента;
- пошук шляхів реалізації психолого-педагогічних умов формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи;

- дидактичне забезпечення форм, методів та засобів навчання майбутнього вчителя початкової школи у вищому педагогічному навчальному закладі;
- діагностику результатів навчання за структурно-функціональною моделлю;
- забезпечення критеріїв та рівнів сформованості професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи.

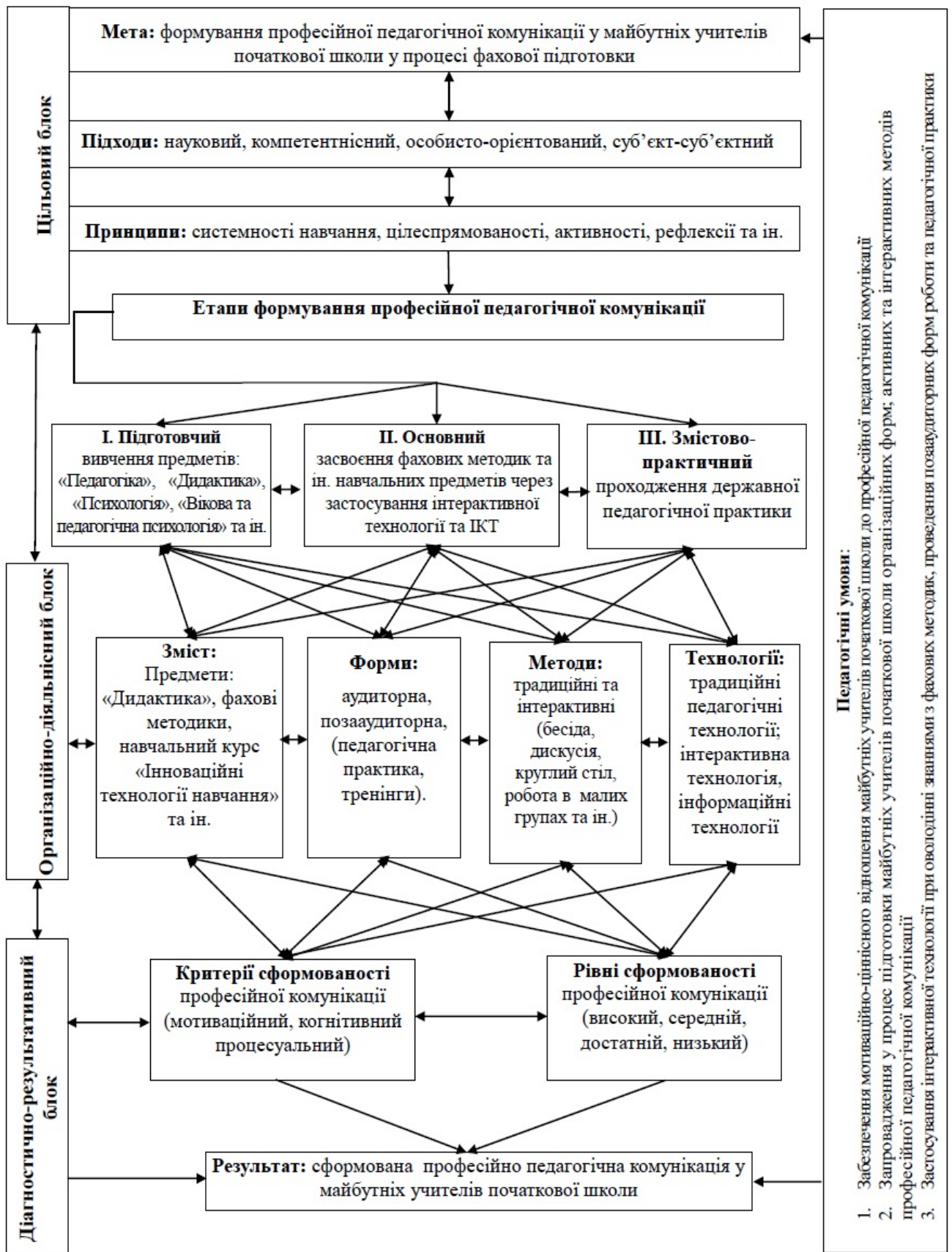

Рис.3.1. Структурно-функціональна модель формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи

Розроблена структурно-функціональна модель формування професійної педагогічної комунікації майбутнього вчителя початкової школи (рис. 3.1.) містить три блоки:

- цільовий;
- організаційно-діяльнісний;
- діагностично-результативний.

У названих блоках структурно-функціональної моделі формування професійної педагогічної комунікації означено цілі навчання, зміст, методи, форми, засоби і прийоми роботи.

Цільовий блок містить мету (обґрунтування важливості формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи), завдання, підходи та принципи формування професійної педагогічної комунікації. Зміст цільового блоку відображає потребу майбутнього учителя початкової школи у розв'язанні проблем, пов'язаних із професійною педагогічною комунікацією і передбачає формування якісних знань, умінь і навичок, розвиток комунікативних умінь студента. Реалізація цілей орієнтується на позитивну динаміку оцінювання результатів навчання – підвищення рівня сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи. Завданнями передбачено вибір і перевірку умов формування педагогічної комунікації та перевірку ефективності підготовки студентів до проведення уроків, усвідомлення ними важливості застосування інтерактивної технології. Принципи цільового блоку передбачають системність та цілеспрямованість навчання, активність учасників педагогічного процесу. Цільовий блок є провідним і системно-утворювальним, навколо нього концентруються організаційно-діяльнісний і діагностично-результативний блоки структурно-функціональної моделі. Реалізувати усі складові моделі можливо на основі навчального процесу, який містить у собі, окрім традиційних методик навчання майбутніх учителів початкової школи з фахових дисциплін, використання інноваційних способів навчання, а саме: інтерактивної та інформаційної освітніх технологій навчання.

У цільовому блоці виокремлено такі підходи: науковий (реалізований у поєднанні системного і ситуативного підходу, що забезпечує найбільш глибоке і адекватне уявлення про суб'єктів і

ситуації спілкування), компетентнісний (формування якісних знань, умінь і навичок, розвиток комунікативних умінь студента), особистісно-зорієнтований (навчальний процес орієнтований на розвиток особистості майбутнього фахівця, особлива увага приділяється розвитку комунікативності майбутнього спеціаліста, студент стає суб'єктом освітнього процесу, активним його учасником), суб'єкт-суб'єктний (кожен учасник навчального процесу є рівноправним партнером у процесі опанування знаннями).

Організаційно-діяльнісний блок моделі охоплює три етапи формування професійної педагогічної комунікації: підготовчий, основний, змістово-практичний, на яких передбачено вивчення предметів «Педагогічні технології», «Інноваційні технології навчання», «Театральне мистецтво», «Інформаційна культура» та проведення педагогічної практики (виробничої), де студенти мають можливість застосовувати інтерактивну технологію на уроках у початковій школі.

Важливим є те, що зміст організаційно-діялісного блоку представлено не тільки теоретичними знаннями фахових дисциплін, а й методичними особливостями практичного впровадження цих знань у педагогічну практику початкової школи. Означений блок у своїй структурі має нормативні освітні документи, відповідно до яких будується освітній процес у юридичній площині, та тісно поєднується з педагогічною майстерністю, удосконалення якої відбуватиметься протягом навчання в університеті та подальшої педагогічної діяльності; з мистецтвом комунікації, яким оволодіють молоді спеціалісти після закінчення університету; та новими технологіями як засобами ефективного досягнення педагогічної майстерності і комунікації.

Діагностично-результативний блок моделі вміщував критерії (мотиваційний, когнітивний та процесуальний), показники та рівні (високий, достатній, середній, низький) сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи, а також очікуваний результат – сформованість професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи, яка передбачає їхнє стійке мотиваційно-ціннісне ставлення до професійної педагогічної комунікації, ґрунтовні теоретичні, методичні та

спеціальні знання, сформовані уміння і навички, практичний досвід роботи.

Педагогічними умовами ефективного формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи визначено такі: забезпечення мотиваційно-ціннісного ставлення майбутніх учителів початкової школи до професійної педагогічної комунікації; запровадження у процес підготовки майбутніх учителів початкової школи організаційних форм, активних та інтерактивних методів професійної педагогічної комунікації; застосування інтерактивної технології при оволодінні знаннями з фахових методик, проведенні позааудиторних форм роботи та педагогічної практики.

Реалізація структурно-функціональної моделі формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи здійснювалася відповідно до організаційних етапів: підготовчого, основного, змістово-практичного.

Достатня сформованість складових блоків та їх цілісна єдність – показник необхідного рівня сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи.

Реалізація структурно-функціональної моделі передбачає такі етапи формування професійної педагогічної комунікації:

- вивчення предметів дидактико-методичного циклу («Педагогіка», «Дидактика», «Психологія», «Вікова і педагогічна психологія» та ін.);
- вивчення фахових методик через застосування інтерактивних технологій навчання («Методика навчання української мови», «Методика навчання освітньої галузі «Математика», «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство», «Методика навчання літературного читання», «Методика навчання інформатики»);
- проходження державної педагогічної практики (для випускних курсів освітніх рівнів «бакалавр» та «спеціаліст», на якій майбутні учителі закріплюють здобуті навички професійної педагогічної комунікації).

Педагогічними умовами ефективного формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи визначено такі:

- знання правил спілкування та уміння їх застосовувати на практиці;
- володіння педагогічним тактом; наявність позитивної мотивації у студентів до удосконалення власної комунікативної компетенції;
- застосування інтерактивної технології при оволодінні знаннями з фахових методик, проведення позааудиторних форм роботи та педагогічної практики.

У період експериментального етапу нашого дослідження для отримання даних стосовно цільового, організаційно-діяльнісного та діагностично-результативного блоків формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи використовували такі методи: анкетування учителів та студентів; аналіз проведених у період практики «пробних уроків» безпосередньо перед упровадженням інтерактивних технологій на заняттях із фахових методик і після проходження державної педагогічної практики.

Реалізація структурно-функціональної моделі формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи полягає у створенні особистісно зорієнтованого навчального середовища засобами традиційних й інноваційних освітніх технологій. У цьому середовищі поєднано індивідуальні види діяльності студентів та інноваційні технології навчання. Крім переліченого, на нашу думку, ефективного впровадження моделі не можливе без урізноманітнення навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів шляхом використання інтерактивних технологій навчання при організації навчальної діяльності. Прикладом такої організації навчального процесу є:

- застосування на лекційних заняттях методу «зміна ролей» (коли студент стає лектором) та використання інформаційних освітніх технологій (освітнього контенту навчальної дисципліни, хмарних технологій тощо); інтерактивних технологій – «Лекція за допомогою студентів», «Лекція з паузами», «Керована лекція», «Ажурна пилка», «Навчаючи – вчуся». Цікавим є такий вид проведення лекційних занять, коли студенти отримали тему і текст лекції на сайті викладача напередодні і мають можливість вивчити її, а під час самого заняття обговорюють із викладачем, звернувши увагу на складні та незрозумілі поняття;

- використання під час проведення лабораторно-практичних занять інтерактивних методів, зокрема, таких, як: «Бліц-дискусія», «Займи позицію», «засідання експертної групи», «Акваріум», «Карусель», робота в малих групах, робота в парах, розігрування педагогічної ситуації за ролями, чотири погляди, написання есе та ін.;
- на семінарських заняттях доцільно застосовувати інтерактивні методи «Ротаційні трійки», «Симпозіум», «Інтерв'ю», «Торнадо», публічний форум, письмові дебати, дискусії.

При всіх формах організації навчального процесу результативним, на нашу думку, буде поєднання індивідуальної і групової форм роботи, використання дидактичного матеріалу, зорієнтованого на розвиток та формування комунікативних умінь суб'єкта навчального процесу, організація самостійної діяльності студентів, що охоплює всі етапи їхньої роботи з навчальним матеріалом.

Діагностування результатів навчання складається із поелементного аналізу результатів діяльності студента за матеріалами поточного і підсумкового контролю. Діагностика знань передбачає визначення рівня сформованості комунікативних компетентностей студентів, що відповідають сучасному стандарту вищої освіти та навчальним планам спеціальностей.

Діагностика відбувалася шляхом письмового анкетування на бланках та картках у ході поточного контролю. Підсумковий контроль здійснювався із використанням тестових завдань в електронному вигляді, розміщених на сайті дистанційної освіти університету. Використання цього виду тестування є зручним для викладача та студентів, тому що викладач не витрачає час на перевірку відповідей (вона відбувається автоматично), студент має можливість пройти підсумковий контроль, отримавши кодове слово доступу до тесту, у зручний для нього час і в зручному для нього місці.

Таким чином, структурно-функціональна модель формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи, на наш погляд, повинна містити:

- діагностику знань і вмінь;

- вивчення комунікативних здібностей студентів;
- вибір або розробку оптимальних технологій навчання, їх упровадження, оцінку їх ефективності, яка виражається в підвищенні якості початкової освіти і веде до розвитку комунікативних здібностей студента.

Виходячи з того, що структурно-функціональна модель навчання включає цілі навчання, зміст, методи, форми, засоби і прийоми роботи, пропонувану нами методика формування професійної педагогічної комунікації можна розглядати як певну структурно-функціональну модель, яка містить відповідні компоненти.

Вважаємо, що формування професійної педагогічної комунікації здійснюватиметься в особистісно зорієнтованому навчальному середовищі, при активній взаємодії інформаційного поля та студентів, де інформаційне поле розглядається як суб'єктивне відображення інформаційного середовища у свідомості індивіда.

Продуктивність комунікації буде тим вищою, чим більша кількість джерел і засобів сприйняття інформації задіяна в конкретній педагогічній ситуації. Це пояснюється тим, що інформація надходить різними каналами сприйняття: зоровим, слуховим, тактильним, а отже, і формується більша кількість стилів спілкування вербального, невербального, візуального.

3.2. Педагогічні умови формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи

В умовах європейської інтеграції вищої освіти України перед педагогічними університетами постає проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи, які відповідали б інтеграційному критерію «педагогічна майстерність + мистецтво комунікації + нові технології» [105, с. 94]. Розвиток науки сьогодення ввійшов у нове тисячоліття з низкою невизначеностей; сучасний світ, охоплений різноманітними і широкомасштабними процесами, стрімко змінюється. Найважливішим, на нашу думку, є вирішення питання інформатизованості суспільства та педагогічної науки, а саме, використання всіх засобів комунікації освітянами у навчальному

процесі в умовах динамічного розвитку, оновлення технологій. Постає проблема використання комунікацій: молодше покоління учителів уміє та застосовує навчальні технології, але не має достатнього рівня методичних знань, педагоги старшого покоління мають досвід та методичні знання, але у представників цього покоління не вистачає технічних навичок до використання комунікаційних технологій.

Необхідність створення структурно-функціональної моделі формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи зумовлена не лише завданням нашого дослідження, а й вимогами сучасної педагогічної освіти. У зв'язку з цим розглянемо психолого-педагогічні умови формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи.

Дослідженням проблеми умов формування комунікативних умінь займалися вчені: О. Кіліченко [98], Ю. Косенко [116], О. Орлов [163], С. Скворцова [200], В. Сластьонін [210], Г. Почепцов [190], М. Філоненко [226]. Теоретичні основи розвитку комунікативних умінь педагога розкрито в наукових працях В. Кан-Калика [88], О. Леонтьєва [134], Н. Кузьміної [127], Н. Волкової [35], М. Кларіна [100] розвиток інших психічних станів педагога під час професійного спілкування досліджували І. Ашраф'ян, С. Борисенко, Т. Яценко [255]; авторами праць, у яких розглядаються питання, пов'язані з істотними особливостями мовленнєвих здібностей педагогічної комунікації, є Б. Бажноков [13], І. Бех [15]; підходами до забезпечення контакту в ході професійної комунікації педагога займалися С. Батракова [11], Е. Злобін [79], І. Кузьменко [126].

Перед тим, як розглядати умови формування комунікативних умінь майбутніх учителів початкової школи, охарактеризуємо поняття «умова» та «педагогічна умова».

Проблема вивчення педагогічних умов розглядалася у наукових роботах багатьох дослідників, а саме: Л. Волкової [35], М. Дяченко [66], А. Капської [89], К. Касярум [92], В. Курило [130], Л. Мітіної [146], Л. Савенкової [195] та ін.

За визначенням філософського енциклопедичного словника, «умова – це компонент, що існує як комплекс об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), із наявності якого з необхідністю впливає

існування певного явища». Весь цей комплекс у цілому називають достатніми умовами явища. Поняття «умова» означено як філософську категорію, у якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. Завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять з можливості в дійсність [124].

Л. Карпенко під терміном «педагогічна умова» розуміє певні обставини, які впливають (прискорюють чи гальмують) на формування та розвиток педагогічних явищ, процесів, систем, якостей особистості [87, с. 97].

О. Бражнич вважає, що педагогічні умови є сукупністю об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечить успішне досягнення поставленої мети [25].

Під поняттям «педагогічна умова» розуміємо певну сукупність компонентів освітнього середовища – факторів, що сприяють ефективній оптимізації процесу навчання, успішній реалізації поставленої мети. Це необхідна обставина (комплекс засобів), від якої у подальшому залежатиме ефективність та результативність процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до професійної педагогічної комунікації.

На думку В. Кременя [121], умовою ефективності педагогічної комунікації є психологічна компетентність учителя, а також володіння ним мовленнєвою і мовною культурою. Остання виявляється, зокрема, в дотриманні сучасних мовних норм. Велике значення у педагогічній комунікації має також комунікативна компетентність учителя як володіння системою соціально-психологічних умінь і навичок.

Дослідник вважає, що ефективність педагогічної комунікації великою мірою зумовлена очікуваннями вчителя щодо учнів. Ці очікування, з одного боку, полегшують працю вчителя на уроці, а з іншого – нерідко сприяють його упередженому ставленню до учнів.

Упередженість у педагогічній комунікації виявляється у вибірковості ставлення до учнів. Так, ті учні, до яких учитель ставиться байдуже, рідко потрапляють у поле його зору, і навпаки, – до тих, яких учитель вважає інтелектуалами (дисциплінованих, старанних, конформних), він ставиться добре, частіше опитує, частіше

посміхається їм, готовий довше чекати відповіді на поставлене запитання. Учитель також схильний до скорочення дистанції у спілкуванні з такими учнями. На другому місці за обсягом учительської уваги – пасивно залежні та неухажні учні. Що ж до незалежних, активних, самовпевнених, то такі учні дуже часто не користуються популярністю, їхньої відповіді на запитання вчитель не схильний довго очікувати, дистанція у спілкуванні тут значно довша. Такі учні рідше за інших отримують привітні погляди вчителя і майже ніколи не отримують такесичних (невербальних засобів комунікації) підтримок [190, с.651].

Розглянемо умови формування комунікативної педагогічної комунікації при підготовці майбутнього учителя.

А. Кузьмінський [128] зазначає, що у процесі педагогічного спілкування та оптимального психологічного контакту особистість учителя-вихователя повинна мати в собі велику кількість «вільних валентностей», тобто здатність «приворожувати» значну кількість дитячих сердець. Наявність такої здатності залежить передусім від гуманістичної спрямованості педагога, його любові до дітей.

Дослідник наголошує, що у процесі спілкування потрібно дотримуватися внутрішньої психологічної схеми протікання цього процесу: посилення думки; стеження за її сприйняттям партнером (цікавлячись його оцінкою); сприймання зворотної думки партнера; її оцінка; відсилання у відповідь нової думки.

Умови, що сприяють ефективності педагогічного спілкування, за А. Кузьмінським [128], такі:

1. Володіння психолого-педагогічними якостями та уміннями.
2. Володіння педагогічним тактом.
3. Уміння «подати» себе.
4. Мовленнєва культура.
5. Гуманістична спрямованість.
6. Знання правил спілкування.

Педагогу доцільно дотримуватися таких правил педагогічного спілкування, що дасть змогу уникнути багатьох помилок [128]:

- пам'ятайте: успіх педагогічної діяльності насамперед залежить від культури спілкування;

- моделюйте спілкування не «від себе», а від вихованців, від їхніх потреб та інтересів;
- орієнтуйте своє педагогічне мовлення на конкретного учня, а не на абстрактну групу;
- використовуйте різні види спілкування;
- вступаєте у спілкування з вихованцями, організовуйте його не «вертикально», зверху вниз, а на взаємних інтересах;
- постійно враховуйте психологічний стан окремих вихованців і колективу в цілому;
- вчіться дивитися на себе ніби збоку, постійно аналізуйте свої вчинки та дії;
- умійте слухати дітей, зважайте на їхню думку;
- організовуючи спілкування, намагайтесь зрозуміти настрій вихованців і на цій основі моделюйте спілкування з ними;
- спілкування має приводити не до конфліктів, а попереджувати їх;
- не принижуйте людську гідність вихованців;
- спілкування має бути систематичним; не залишайте «незручних» для вас вихованців поза увагою;
- ініціативу спілкування з учнями тримайте у власних руках;
- у процесі спілкування враховуйте стать вихованців;
- уникайте штампів у спілкуванні, постійно шукайте нові форми, засоби, методи та прийоми;
- долайте негативні установки стосовно конкретного учня;
- у процесі спілкування уникайте абстрактної критики вихованця, оскільки це породжує опір у ставленні до вихователя;
- якомога частіше посміхайтесь до вихованців: це породжує позитивні емоції, спонукає до продуктивного спілкування;
- прагніть, щоб у процесі вашого спілкування з дітьми частіше було чути схвалення, заохочення;
- відкрито виявляйте в дитячому колективі своє ставлення до вихованців;
- постійно розвивайте свою комунікативну пам'ять, тримайте в голові педагогічні ситуації, їх хід;
- якщо назріває потреба в індивідуальній бесіді з вихованцями, завчасно розробіть план і хід бесіди;

- у процесі спілкування в центрі уваги має бути особистість вихованця, його гідність;
- враховуйте соціально-психологічне зростання вихованців за період їхнього навчання у школі;
- систематично аналізуйте процес спілкування;
- технологія і тактика спілкування мають бути спрямовані на упередження психологічних бар'єрів між вихователем і вихованцем;
- враховуйте у процесі спілкування індивідуальні особливості прояву темпераменту, характеру;
- особливо уважно продумуйте хід і особливості спілкування з важковиховуваними учнями;
- у процесі спілкування з учнями не зловживайте владою, яка належить вам як учителеві;
- постійно удосконалюйте інструмент спілкування – власне мовлення.

Діагностика є важливою складовою процесу формування у структурі навчання у ВНЗ. Викладач, завчасно поінформований про рівень підготовленості студентів, отримує можливість ефективно організувати навчальний процес (як індивідуальну, так і фронтальну роботу), спираючись на знання та вміння студентів, а також звертаючи більшу увагу на невідомий матеріал.

Формування професійної педагогічної комунікації – процес тривалий, і його неможливо реалізувати в рамках однієї дисципліни. Комунікація є інтегрованим явищем, яке потребує знань та умінь дисциплін лінгвістичного та психолого-педагогічного циклів.

І. Міщук [142] виділяє такі умови формування комунікації:

- включення досвіду ціннісно-змістового аналізу проблем комунікації, здійснення експертизи власних комунікативних дій, рефлексії образу «Я» як особливого елемента змісту навчання;
- створення атмосфери шанобливого ставлення до професійної педагогічної комунікації, відповідного соціокультурного фону у процесі навчання;
- досягнення високого рівня підготовки викладача ВНЗ до здійснення педагогічної комунікації;

- дотримання гуманних взаємин у системі «викладач – студент», суб'єкт – суб'єктний характер їхніх стосунків;
- забезпечення постійної діагностики й контролю за динамікою рівня готовності студентів гуманітарних спеціальностей до здійснення педагогічної комунікації;
- стимулювання студентів гуманітарних спеціальностей до оволодіння педагогічною комунікацією; забезпечення самореалізації студентів у різноманітних комунікаціях, тобто введення в навчальний процес прийомів і методів, які сприяють підвищенню комунікативної активності і реалізації домінантних індивідуальних якостей студентів у процесі навчального спілкування;
- досягнення комунікативної спрямованості у викладанні всіх дисциплін, передбачених навчальним планом підготовки фахівців початкової освіти у ВНЗ;
- наявність науково-методичного забезпечення процесу навчання [147].

Погоджуємося із думкою С. Скворцової [206] про те, що дуже складно врахувати та досконало експериментально перевірити усі умови [137] в процесі підготовки майбутніх учителів.

Т. Грітченко [48], досліджуючи формування професійно-мовного стилю спілкування майбутнього вчителя початкової школи, виокремила такі умови його реалізації:

- стимулювання позитивної мотивації;
- удосконалення змісту професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи шляхом уведення спецкурсу «Основи професійно–мовного стилю спілкування вчителя початкової школи», програм педагогічних практик;
- створення за період педагогічної практики такої структури роботи майбутнього вчителя початкової школи, яка була б оптимально адекватною до структури, змісту педагогічної діяльності в усьому її розмаїтті;
- педагогічно обґрунтоване застосування технології інтерактивного навчання з метою організації колективної комунікативної

діяльності на заняттях у вищому педагогічному навчальному закладі [там само].

С. Скворцова в результаті аналізу концептуальних засад теоретико-методологічних основ побудови моделі формування педагогічної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, сформулювала та обґрунтувала педагогічні умови її формування. Науковцем виділено компетентнісний підхід як базовий, що ефективно реалізовуватиме мету, а саме – формуватиме педагогічну комунікативну компетентність майбутніх учителів початкової школи [206].

Комплекс педагогічних умов, за С. Скворцовою, вміщує:

1. Залучення майбутніх учителів початкової школи до комунікативної діяльності під час опанування фахових дисциплін.
2. Розробку спеціального комплексу комунікативних ситуаційних завдань (тренінгів).
3. Реалізацію міждисциплінарних зв'язків на заняттях зі спецкурсу «Комунікативна складова професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи».
4. Безперервний моніторинг процесу формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи [206].

Погоджуємося зі С. Скворцовою, що означені умови є ефективними для формування професійної педагогічної комунікації із врахуванням специфіки експериментального ВНЗ.

На основі вищезазначених педагогічних умов формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи *виокремимо основні*:

- забезпечення мотиваційно-ціннісного ставлення майбутніх учителів початкової школи до професійної педагогічної комунікації;
- запровадження у процес підготовки майбутніх учителів початкової школи організаційних форм; активних та інтерактивних методів професійної педагогічної комунікації;
- застосування інтерактивної технології при оволодінні знаннями з фахових методик, проведення позааудиторних форм роботи;

педагогічної практики з метою професійного удосконалення умінь майбутнього вчителя початкової школи.

Погоджуємося із думкою Н. Волкової [35], що ефективне формування комунікації має ґрунтуватися на таких принципах, як толерантність і референтність.

Принцип толерантності спрямований на розуміння, що кожна людина неповторна й індивідуальна і тому має право на свою точку зору.

Для того, щоб кожен педагог був референтною особистістю, потрібно:

- поважати партнерів по спілкуванню, ставитися до них із повагою.
- наші партнери у спілкуванні відповідають образу доброї, приємної людини. Слід пам'ятати, що всі люди поведуться відповідно до того, чого очікують від них ті, хто поруч (ефект «Пігмаліона»).

Формування ефективної педагогічної комунікації майбутнього вчителя у взаємодії «вчитель – учні» значною мірою залежить від рівня психологічної установки педагога, яка й визначає різні підходи. Одним з оптимальних напрямів визначається гуманістичний підхід, який передбачає стосовно навчання та виховання школяра реалізацію ідеї самоактуалізації та розкриття творчих можливостей кожного, а також проголошує виховання дитини у всій повноті її унікальності та своєрідності, її можливостей активно і творчо вчитися. Професійна педагогічна комунікація залежить від багатьох чинників, один із яких – володіння високим рівнем педагогічної майстерності вчителем, який обов'язково повинен ґрунтуватися на гуманістичному підході до виховання та формування особистості школяра.

Для визначення ефективності умов формування професійної педагогічної комунікації майбутнього вчителя початкової школи виникає необхідність у визначенні критеріїв діагностики і прогнозування, рівнів сформованості умінь педагогічних комунікацій, які будуть розроблені з урахуванням усіх вищезазначених умов, проведеного аналізу літератури, бесід з учителями початкової школи та проведеного анкетування серед студентів, педагогічних працівників.

З результатів анкетування та бесід постає необхідність розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців різних сфер діяльності як

професійно значущих. Потреба підвищення рівня формування умінь професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи передбачає виділення їх структурних компонентів та проведення діагностики їх сформованості.

Для ефективного формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи доцільно впроваджувати елементи нашої експериментальної моделі на різних видах педагогічної практики.

Педагогічна практика як форма професійного навчання у вищому навчальному закладі є обов'язковою складовою процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи. Саме цей вид навчальної діяльності є визначальним при становленні учителя початкової школи.

Дослідженнями проблеми впливу педагогічної практики на формування професійної компетентності у майбутніх учителів займались О. Абдулліна [1], С. Гончаренко [44], І. Осадченко [164], С. Скворцова [200], В. Сластьонін [207], В. Чепіков [242] та ін. У своїх працях науковці розглядають педагогічну практику як:

- спосіб проникнення у навчально-виховний процес на основі безпосередньої участі у ньому практикантів, з метою його вивчення;
- практичне пізнання закономірностей та принципів професійної діяльності;
- іспит на професійну придатність до педагогічної діяльності,
- засіб підвищення рівня педагогічної майстерності тощо.

Студенти під час проходження педагогічної практики мають можливість застосувати теоретичні знання у професійній діяльності, формувати «свідомість знань», що передбачає:

- актуалізацію засвоєних знань, необхідних для вирішення поставлених завдань;
- синтезування;
- мотивацію до поглиблення набутих і набуття нових знань у галузі педагогічного спілкування [133].

Педагогічна практика – це педагогічна діяльність, досвід навчання і виховання, що є об'єктом педагогічної підготовки вчителя початкової школи та засобом пізнання педагогічного процесу, іншими

словами вона є практичною педагогічною діяльністю, у процесі якої пізнаються, перетворюються і конструюються педагогічні явища.

Державний стандарт освітньо-професійної програми підготовки фахівця у галузі «Початкова освіта» передбачає проходження майбутніми вчителями початкової школи різного виду педагогічних практик як форм організації навчання студентів: ознайомлювальна діагностична педагогічна практика (II курс, 4 семестр); навчальна психолого-педагогічна практика (III курс 5 та 6 семестри); навчальна практика із проведенням залікових уроків (IV курс 8 семестр); виробнича педагогічна практика (V курс 9 семестр). [59].

Усі перераховані види педагогічних практик, які входять до навчальних планів спеціальності «Початкової навчання», передбачають практичне інтеграційне оволодіння студентами елементами майбутньої професійної діяльності, формування ключових, базових і спеціальних компетентностей, реалізацію професійної спрямованості, закріплення, поглиблення і збагачення психолого-педагогічних і спеціальних знань, задоволення потреби у педагогічній самоосвіті, вивчення передового педагогічного досвіду тощо.

У рамках нашого дослідження серед основних завдань, які сприятимуть підвищенню рівня сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутнього фахівця, варто виділити такі:

- усвідомлення суспільної та особистісної значущості професії вчителя початкової школи;
- усвідомлення значення професійної комунікації з метою педагогічно правильного вирішення проблемних ситуацій, які можуть виникнути у навчально-виховному процесі початкової школи;
- вивчення особливостей вікової поведінки суб'єктів комунікації (від молодших школярів, як основних суб'єктів спілкування, до їхніх батьків та ін.);
- оволодіння психолого-педагогічними прийомами, підвищення інтересу до навчального матеріалу та його викладу; створення емоційного настрою, організація співпраці у різних видах комунікативної діяльності тощо;

- здійснення контролю за дотриманням правил комунікації вчителем початкової школи: точності, зрозумілості, чистоти тощо;
- формування і розвиток у майбутнього вчителя початкової школи педагогічних здібностей, його індивідуальності у процесі оволодіння комунікацією;
- професійне самовиховання, вироблення творчого та дослідницького підходу до педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкової школи;
- потреба в самовдосконаленні та формуванні професійної педагогічної комунікації.

Ці завдання було поставлено перед студентами-практикантами під час проходження ними педагогічної практики у початковій школі.

Оцінюючи рівень розвитку у майбутніх учителів початкової школи професійної педагогічної комунікації, виділили чотири показники, що відображають основні аспекти професійної комунікації педагога:

- спрямованість комунікації – система професійно ціннісних орієнтацій та смислових установок у сфері педагогічного спілкування, яка визначає «ідеальний стиль» взаємодії і типовий для вчителя спосіб включення у міжособистісну взаємодію з учнями;
- розвиток соціально-перцептивних умінь, що характеризують здатність учителя адекватно, неупереджено і точно сприймати особистісні властивості і вчинки учнів, розуміти їхні мотиви й емоційні стани, індивідуальні та вікові особливості, швидко орієнтуватися в педагогічних ситуаціях;
- розвиток інтерактивних умінь, що проявляються у способах і прийомах виховного впливу на учнів, тактиках і стратегіях самопрезентації та організації педагогічної взаємодії: доброзичливості, тактовності у стосунках з учнями, здатності поєднувати вимогливість із наданням учням можливостей для прояву своєї ініціативи і самостійності, вміння встановлювати між собою й учнями оптимальну соціально-психологічну дистанцію, забезпечувати необхідний рівень особистісної відкритості і статусної субординації;

- розвиток мовленнєвих умінь, які характеризують інформаційно-сміслову сторону педагогічної взаємодії і проявляються у здатності вчителя чітко, зрозуміло і переконливо висловлювати свої думки та почуття за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування.

Використання наведеного матеріалу сприятиме вдосконаленню організації навчального процесу та оптимізації педагогічної взаємодії [35], а саме:

- кращому взаєморозумінню між викладачем та студентами;
- установленню емоційних контактів та створенню сприятливої атмосфери на заняттях;
- зняттю емоційного перенапруження, яке може виникати під час навчання;
- формуванню навичок встановлювати та підтримувати активний зворотний зв'язок зі студентами, знаходити спільне рішення у проблемних ситуаціях;
- використанню різних засобів впливу на діяльність та поведінку студентів, які би відповідали цілям та особливостям ситуації;
- урахуванню особистісних особливостей студентів та впливу на навчальну діяльність;
- гармонійному розвитку особистісних якостей для активізації власної діяльності.

Найважливішим завданням при проведенні нашого дослідження є набуття практичних умінь у педагогічній комунікації, зокрема таких:

- уміння успішно виступати перед аудиторією;
- уміння переконувати співрозмовника;
- уміння ефективно говорити і слухати співрозмовника;
- уміння правильно подати себе;
- уміння вибрати правильний стиль спілкування;
- уміння захищатися від маніпуляцій співрозмовника;
- уміння орієнтуватися в особливостях партнера за допомогою невербальних засобів спілкування;
- уміння вести дискусію, переговори;
- уміння вирішувати конфліктні ситуації і багато чого іншого.

До спеціальних якостей комунікативності вчителя також належать:

- комунікативні знання – узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності;
- комунікативні вміння – комплекс дій, які базуються на теоретичній і практичній підготовленості, що дає змогу творчо використовувати комунікативні знання та навички для відображення й перетворення дійсності;
- комунікативні навички – автоматизовані свідомі дії, що сприяють швидкому відображенню у свідомості комунікативних ситуацій, визначають успішність сприйняття, розуміння об'єктивного світу й відповідного впливу на нього у процесі педагогічної комунікації;
- комунікативні звички – доведені до автоматизму комунікативні дії;
- комунікативний характер – головні якості, властивості особистості, що виявляються у типовій для неї активності в комунікативній діяльності й у ставленні до навколишнього світу, до інших людей, до себе.

Упровадження особистісно-зорієнтованих технологій навчання передбачає зміну форми комунікації в навчально-виховному процесі з викладацького монологу (однобічна комунікація) на багатопозиційне навчання у формі полілогу, де відсутня строга полярність і концентрація на поглядах учителя, що дозволяє будувати систему взаємин, у якій всі елементи процесу взаємодії більш мобільні, відкриті й активні (багатобічна комунікація); реалізацію в навчальному процесі механізму взаємообміну між викладачами й учнями (діалогічна взаємодія, спільне визначення мети діяльності, створення ситуацій вільного вибору, взаємооцінювання, пошук і репрезентація навчального матеріалу).

Відомо, що емоційне напруження призводить до порушення і погіршення оперативної пам'яті, послаблення розуміння нового матеріалу. Неприйняття педагогічних стратегій учителя призводить до зниження комунікативної насиченості взаємодії, до згортання спілкування в роботі. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови, які суттєво підвищують ефективність формування комунікативних умінь студентів:

1) організація педагогічно доцільного відбору форм і методів навчання, які би забезпечили суб'єкт-суб'єктну взаємодію;

2) професійно-педагогічна спрямованість навчального процесу;

3) організація гуманістично-спрямованих відносин у системі «викладач – студент», «студент – студент»;

4) забезпечення високого рівня комунікативної компетенції викладачів. Педагогічні умови становлять собою сукупність компонентів, що взаємодіють і сприяють цілісному підходу до організації навчального спілкування і створюють можливість для викладачів повною мірою реалізувати комунікативний потенціал психолого-педагогічних дисциплін у процесі формування комунікативних умінь.

У процесі формування професійної педагогічної комунікації слід ураховувати ряд факторів, а саме:

1) соціальні, які відображають потреби суспільства у спеціалістах високого рівня із знанням фахових дисциплін;

2) соціально-педагогічні, пов'язані з розвитком системи освіти;

3) психолого-педагогічні, пов'язані з інтелектуальною діяльністю з формування професійного мислення та професійної мотивації;

4) педагогічні, які включають діяльність викладача і студента у формування спеціаліста.

Процес розвитку педагогічної комунікації не можна розглядати у розриві з формуванням комунікативних умінь і здібностей спілкування, які формуються у процесі комунікативного підходу в навчанні.

Досліджуючи умови формування професійної педагогічної комунікації майбутнього фахівця, ми простежили, що більшість учених розглядають як один із компонентів цього феномену комунікативні вміння. У структурі компетентності особливе місце займають навички і вміння. Уміння – це компетентність у дії, а компетентність – це те, що мотивує дію, вміння; це можливість встановити зв'язки між знаннями і ситуацією.

Розглядаючи питання формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи у реальному навчальному процесі, маємо необхідність у побудові структурно-функціональної моделі відповідного навчального процесу.

3.3. Реалізація моделі формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи

Експериментальне навчання проводилося на базі Черкаського національного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Харківської гуманітарно-педагогічної академії серед студентів III і IV курсів спеціальності «Початкова освіта», освітніх ступенів «бакалавр» та «спеціаліст». В експериментальній групі брали участь 202 студенти III та IV курсів спеціальності «Початкове навчання»; у контрольній групі брали участь 190 студентів. Усього, таким чином, було залучено 392 студенти. Для правильної інтерпретації результатів пошукового експерименту групи було підібрано таким чином, щоб за річними оцінками вони мали приблизно однаковий рівень успішності та сформованості комунікативних умінь.

Формувальний педагогічний експеримент передбачав експериментальну перевірку створеної нами структурно-функціональної моделі «Формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи» та оцінку її ефективності. Основним методом перевірки було дослідне викладання фахових дисциплін для майбутніх учителів початкової школи за авторською методикою.

Під час організації і проведення експерименту перед нами постали такі завдання:

- вибір бази для проведення педагогічного дослідження;
- розробка структурно-функціональної моделі «Формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи», яка могла б забезпечити відповідний рівень сформованості професійної педагогічної комунікації у студентів;
- підготовка і проведення практичних занять, тренінгів для формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи;
- розробка тестів, що дозволять виявляти рівні сформованості

- професійної педагогічної комунікації у студентів;
- відвідування уроків, які проводили студенти під час проходження педагогічної практики;
 - забезпечення достовірності отриманих результатів експерименту та правильної їх інтерпретації.

Розроблена у другому розділі структурно-функціональна модель «Формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи» призначена для педагогічних навчальних закладів.

Оскільки структурно-функціональна модель «Формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи» передбачає етапи формування комунікації, необхідно розглянути формування готовності до професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи в аспекті конкретних фахових дисциплін та описати методику її реалізації у навчально-виховному процесі педагогічного вищого навчального закладу.

Реалізація структурно-функціональної моделі формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи відбувалася відповідно до організаційних етапів: підготовчого, основного, змістово-практичного.

Перший етап – *підготовчий* (вивчення предметів дидактико-методичного циклу), – передбачав вивчення предметів: «Педагогіка», «Дидактика», «Психологія», «Вікова та педагогічна психологія» та ін., під час опанування яких майбутні вчителі мали змогу оволодіти пропедевтичними вміннями професійної педагогічної комунікації. На цьому етапі студенти I–II курсів отримували базові знання з педагогіки (вивчення змісту та структури комунікативної культури педагога, формування умінь та навичок професійної комунікації), дидактики (формування педагогічної комунікації та впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій), що забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти; теоретичної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до професійної педагогічної комунікації (види спілкування кожної особистості відповідно до психологічного типу, особливості спілкування з дітьми молодшого шкільного віку тощо).

Під час теоретичного навчання майбутні вчителі початкової школи закріплювали знання з сучасної української літературної мови, практичного курсу української мови; опановували мову жестів при вивченні курсу «Театральне мистецтво», вчилися застосовувати невербальну комунікацію під час вивчення дисциплін «Інформаційна культура», «Фізична культура» та ін.; використовувати персональний комп'ютер та мережу Інтернет як засіб інформаційної комунікації.

Другий етап – *основний* (засвоєння фахових методик через застосування інтерактивної технології навчання) – був спрямований на вивчення бакалаврами (III–IV курс) фахових методик («Методика навчання освітньої галузі “Мова і література”», «Методика навчання освітньої галузі “Математика”», «Методика навчання освітньої галузі “Суспільствознавство”», «Методика навчання інформатики» та ін.), навчального курсу «Педагогічні технології» та засвоєння курсів «Теорія та технології вивчення освітньої галузі “Мова і література”», «Теорія та технології вивчення освітньої галузі “Математика”», «Теорія та технології вивчення освітньої галузі “Суспільствознавство”», «Інноваційні технології навчання» спеціалістами (V курс). Під час опанування майбутніми вчителями вищеназваних курсів відбувалося засвоєння інтерактивної технології навчання і поступове формування професійної педагогічної комунікації. На заняттях проводилися інтерактивні вправи («Намалюй портрет», «Щастя – радість», «Квітка з позитивними якостями», «Снігова куля», «Знайомство», «Плюс і мінус» та ін.), вправи групової комунікації («Два – чотири – всі разом», «Карусель» та ін.), дискусії («Дискусія у стилі телевізійного Ток-шоу», «Петельна дискусія» та ін.) тощо. Експериментальне навчання сприяло якісному засвоєнню знань із фахових методик та формувало у майбутніх учителів початкової школи професійну педагогічну комунікацію. З метою кращого засвоєння навчального матеріалу деякі заняття для студентів проводились у формі тренінгів, що дозволило студентам відчути ефективність педагогічної комунікації через залучення особистого досвіду та емоційної сфери.

Оскільки однією з означених умов була розробка спеціального комплексу комунікативних ситуаційних завдань, зокрема тренінгів, виникла потреба у більш детальному аналізі цієї дефініції. У науці

зустрічаємо різні тлумачення цієї форми навчання.

Трєнінг (англ. *training*) – це запланований процес модифікації (зміни) ставлення, знання чи поведінкових навичок того, хто навчається, через набуття навчального досвіду з тим, щоб досягти ефективного виконання в певному виді діяльності або в певній галузі. Тренування (від англ. *to train* – виховувати, навчати) – комплекс вправ для тренування в чому-небудь. Тренування – система підготовки організму людини з метою пристосування його до підвищених вимог і складних умов роботи й життя [33].

Варіанти визначення поняття «трєнінг»:

- метод активного соціально-психологічного навчання [99, с. 9];
- активне групове навчання навичкам спілкування у житті і суспільстві взагалі: від навчання професійно корисних навичок до адаптації до нової соціальної ролі з відповідною корекцією Я-концепції і самооцінки [166, с. 176];
- засіб дії, спрямований на розвиток знань, соціальних установок, умінь і досвіду у сфері міжособистісного спілкування [161, с. 12];
- інтенсивний курс навчання, що поєднує короткі теоретичні семінари і практичне відрацювання навичок за короткий термін [202, с. 198];
- цілеспрямована і стандартизована послідовність дій із формування нових навичок поведінки [183, с. 28];
- багатофункціональний метод свідомих змін психологічних феноменів людини, групи та організації з метою гармонізації професійного і особистісного буття людини [235, с. 8].

З проведеного аналізу суті дефініції «трєнінг» випливає, що це поняття широко використовується для означення методик, методів, форм, способів і засобів, які базуються на різних теоретичних підходах та принципах і пов'язані з оволодінням комунікаційними компетентностями.

У своїй практиці ми застосовували трєнінги з метою підвищення рівня професійної педагогічної комунікації та формування комунікаційної та професійної компетентностей, самостійності, уміння аналізувати, дискутувати, задля розвитку мислення і творчих здібностей у майбутнього вчителя початкової школи.

Для вирішення психологічної проблеми комунікації спочатку

рекомендується відпрацювати елементи педагогічної комунікації, наприклад: «орієнтування і вибір об'єкта, привернення до себе уваги, зондування особливостей об'єкта та його бажання спілкуватися, власне вербальне спілкування, зворотний зв'язок». Другий цикл тренінгу – навчання цілісному процесу педагогічного спілкування. У першу підгрупу цього циклу входять дії в типових ситуаціях, наприклад, «вирішення педагогічних завдань з цільовими установками». Друга підгрупа спрямована на розвиток педагогічної уяви, інтуїції, навичок педагогічної імпровізації у спілкуванні. Із усними завданнями органічно пов'язані запропоновані на закінчення правила спілкування: «Дуже важливо будувати спілкування з дітьми не «від себе», а «від них», заборонено критикувати поведінку, знання, спосіб життя школяра, частіше посміхайтесь дітям».

Наприклад, під час проведення тренінгового заняття проводимо самооцінювання комунікативних навичок, використовуючи заздалегідь підготовану таблицю із застосуванням сходинок – навичок комунікації учасників заняття. Після чого проводимо декілька вправ із блоку «Криголам», наприклад: «Намалюй портрет», «Щастя – радість», «Квітка з позитивними якостями», «Снігова куля», «Знайомство», «Плюс і мінус», які сприяють створенню позитивного настрою учаснику тренінгу та допомагають налагодити міжособистісну комунікацію у групі.

Вправи «Криголам» (прості та ефективні для створення атмосфери довіри та позитивного настрою в колективі) :

1. «Намалюй портрет» – викладач та кожен учасник заняття беруть зошит або листок паперу і кладуть на рівні грудей лицьовим боком від себе, щоб не бачити намальоване. За командою викладача всі малюють свій «портрет»: коло – лице, очі, ніс, уста, волосся, брови, вуха та ін. Звичайно, такі портрети є веселими і не об'єктивними, що надзвичайно сприяє позитивному настрою колективу, але наступним завданням кожного учасника є пояснення свого намальованого портрета за допомогою інтерактивної вправи «Незакінчене речення»: «На сьогоднішньому занятті я налаштована (-ий) ..., тому що(характеристика портрету)». Наприклад: «На сьогоднішньому занятті я налаштована отримати нові знання та узагальнити інформацію з інтерактивної технології,

тому, що мої вуха великі, а очі виглядають здивовано з-під волосся» і так далі.

Мета вправи – позитивно налаштувати студентів на заняття, розвивати комунікативні навички.

2. «Снігова куля». Перший учасник називає своє ім'я та з якою рослиною (деревом) себе асоціює, наступний учасник повинен повторити попереднє і назвати своє, третій – повторює два попередніх слова і називає своє і т. д. У результаті отримуємо безперервний ланцюжок, наприклад: «Яна – ромашка, Тетяна – кульбабка, Олеся – троянда, Катя – лісовий дзвіночок, Ірина – підсніжник, Аня – фіалка і так далі».

Мета вправи – активізувати лексичний матеріал, розвивати короткочасну слухову пам'ять студентів, стимулювати їхню пізнавально-комунікативну мотивацію.

3. «Щастя – радість». Учасники заняття об'єднуються в пари, один з учасників – «Щастя», а інший «Радість», завдання – дізнатися якомога більше про своє «Щастя» або «Радість» (настрій, хобі, цікаву історію з дитинства). Суть інтерактивної вправи «Незакінчене речення» полягає у тому, що кожен учасник розповідає про свою половинку: «Моє щастя / радість, сказало мені, що...».

Мета вправи – зблизити учасників колективу, вчити емпатії та вміти слухати.

4. «Квітка з позитивними якостями». Кожний учасник малює квітку (за бажанням), яка має п'ять (сім) пелюсток; завдання – на кожній пелюстці написати свою позитивну рису характеру і зачитати по черзі. Наприклад: «Я квітка - троянда, тому що впевнена, красива, ефектна, самодостатня, вмію постояти за себе» або «Я квітка - ромашка, тому що скромна, не вибаглива, лагідна, терпляча, тендітна» та ін.

Мета вправи – підняти самооцінку кожного учасника колективу, охарактеризувати себе, перевірити словниковий запас, розвиток комунікації.

5. «Знайомство». Кожен учасник пише своє ім'я на папері, і з кожної букви підбирає характеристику собі. Наприклад, «Оля – охайна, лагідна, яскрава; або Олена – обережна, ласкава, ефектна, надійна,

активна», «Саша – самостійна, амбіційна, шалена, активна» та ін.

Мета вправи – охарактеризувати себе, розширити словниковий запас, розвиток комунікації.

6. «Плюс і мінус». Учасники заняття вільно пересуваються по аудиторії зустрічаючись один з одним. Завдання – знайти в кожній парі спільне та відмінне, використовуючи вправу «Незакінчене речення».

– Чим ми з тобою схожі?

– Чим ми відрізняємося?

Мета вправи – підвищити комунікативність учасників групи, навчити учасників бути уважними один до одного, розвивати пам'ять.

Одна із важливих складових розвитку комунікаційної компетентності – невербальна комунікація, яка має на меті сформувати навички використання жестів, міміки, зорового контакту, тактильних відчуттів та відчуття необхідної дистанції під час спілкування. Для цього ми використовуємо вправи: «Візуальний контакт», «Крізь скло», «Малюнок на «полотні», «Дискусія: нічого не бачу, не чую, не говорю» [185]. Ці вправи формують взаєморозуміння партнерів по спілкуванню на невербальному рівні та удосконалюють навички сприйняття й уявлення учасників тренінгу.

«Дискусія: нічого не бачу, не чую, не говорю»: учасники заняття об'єднуються у трійки, кожен учасник трійки отримує роль. 1-й – «глухий та німий»: він нічого не чує, не може говорити, але бачить, жестикулює; 2-й – «глухий та паралітик»: може розмовляти та бачити, але не може жестикулювати; 3-й – «сліпий та німий»: може чути і показувати. Кожній трійці дається завдання, наприклад, домовитися про час та місце зустрічі, придбання подарунку та ін. У будь-якому випадку не можна порушувати умов виконання своєї ролі.

Перед проведенням цієї вправи варто спробувати простіший варіант, де учасникам – «сліпому», «глухому», «німому» – дають завдання на виконання спільної роботи.

Мета вправи – формування невербальних навичок комунікації, удосконалення взаєморозуміння в колективі.

«Крізь скло»: один із учасників групи дає іншому картку із завданням (короткий текст), але передає його через уявне скло за допомогою міміки та жестів. Група повинна зрозуміти та назвати те,

що було передано. Ступінь подібності переданого тексту свідчить про уміння встановлювати контакт.

«Малюнок на «полотні»: керівник групи загадує слово, наприклад – сонце, хмара, посмішка, квітка та ін. Учасники сидять один за одним, керівник малює на спині малюнок (сонечко), так щоб інші не бачили, наступний учасник малює третьому і так далі, останній учасник повинен назвати загадане слово.

«Візуальний контакт» – кожен з учасників заняття повинен у будь-якій невербальній формі встановити позитивний контакт з групою. Спочатку в парі потім пари об'єднуються в четвірки і так далі до повного об'єднання учасників.

У педагогічній діяльності використовуємо інтерактивну технологію, за якими комунікаційний канал збільшується з урахуванням моделі комунікації «полілог», або багатосторонній тип комунікації. *Полілог* (від грецького polys – багато і logos – слово) – це дискусія, бесіда трьох і більше учасників; це обмін думками з тієї чи іншої теми, де кожен учасник має власну, відмінну точку зору [107].

У випадку використання інтерактивної технології навчання комунікаційні зв'язки виникають не тільки між викладачем і студентом, а й між усіма учасниками комунікації. Педагог постає рівноправним учасником навчального процесу. Багатостороння комунікація характеризується відсутністю полярності та мінімальною увагою на точку зору викладача. У процесі цієї комунікації у студентів з'являється можливість поділитись своїми думками і враженнями у рамках певної теми чи завдання. Особливістю цього виду комунікації є те, що у процесі взаємодіють усі присутні.

Поділяємо думку О. Пометун [186] щодо основних завдань, які постають перед викладачем чи вчителем перед застосуванням інтерактивної технології – навчити навичок міжособистісного спілкування, а саме:

- уміння слухати себе та інших;
- відтворювати почуте;
- пояснювати своїми словами певний матеріал;
- уміти ставити запитання.

Тому оволодіння вищезазначеними навичками є обов'язковою

ознакою готовності комунікативних здібностей майбутнього вчителя початкової школи до професійної педагогічної діяльності.

Проблема педагогічної комунікації в такому контексті полягає в тому, щоб підвищити її ефективність, перевести з формально-рольової, не зачіпаючи глибинних структур особистості, в особистісно-зорієнтовану.

Готовність викладача педагогічного ВНЗ поставити себе на місце студента і поглянути на світ його очима, щирість і відкритість здатні додати освітньому спілкуванню змістовність і глибину. Це, у свою чергу, обумовлює формування у майбутнього вчителя гуманної педагогічної позиції, розвиток його внутрішньої професійної мотивації, підготовленість до рефлексії особистісної та професійної поведінки, до орієнтації на діалог і зміни у процесі педагогічної комунікації.

Перед викладачами фахових дисциплін початкової освіти постає завдання формувати уміння, що належать до професійно-комунікативної діяльності, навчити майбутніх фахівців раціональній комунікативній поведінці. Реалізація цього завдання передбачає включення в систему викладання фахової дисципліни комунікативно-мовних завдань і вправ, засобами інтерактивних технологій навчання. Формування професійної педагогічної комунікації студентів вимагає особливої організації навчального процесу. Таким чином, зміст навчання за інтерактивними методами доповнюється та постає у вигляді конкретних мовних моделей, які закріплюють студенти у просторі навчального та позанавчального спілкування і використовуватимуть у сфері майбутньої професійної діяльності.

Значна частина студентів увійшла до складу гуртків (проблемних груп), що діють, наприклад, на кафедрі фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі (Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини):

- «Підготовка студентів до розвитку мовлення молодших школярів»;
- «Актуальні проблеми навчання української мови»;
- «Актуальні проблеми навчання іноземних мов у початковій школі»;
- «Сучасні методи навчання з дисципліни «Я у світі»;
- «Впровадження інноваційних технологій у навчальний процес

початкової школи».

Частина студентів займалися теоретичними дослідженнями відповідних проблем, результатом яких стали виступи з доповідями. Інші учасники гуртків продовжили дослідження означених проблем у курсових роботах. І, як правило, продовжили свою наукову роботу при написанні випускних кваліфікаційних робіт на здобуття освітнього рівня бакалавр, спеціаліст, магістр.

Заняття з фахових методик переважно проводились із застосуванням інтерактивних технологій, оскільки всі викладачі пройшли спеціальну підготовку в Центрі інноваційних технологій навчання при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини і є тренерами з інтерактивних технологій навчання.

Для вдосконалення процесу формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи нами передбачено апробацію визначених у попередніх розділах педагогічних умов.

З метою реалізації першої педагогічної умови, а саме мотивації майбутніх учителів початкової школи з метою покращення професійної комунікації, нами запропоновано, не збільшуючи обсягу навчального навантаження, упроваджувати у змістове забезпечення дисциплін психолого-педагогічного циклу та фахових методик методи, прийоми та форми, які спрямовані на:

1. Вирішення проблемних педагогічних ситуацій у початковій школі. Так, наприклад, проблемні запитання «Що означає вміти спілкуватися», «Які помилки при комунікації найчастіше зустрічалися при проведенні педагогічної практики». Дискусія на тему: «Які умови необхідно створити викладачеві ВНЗ для формування педагогічної комунікації у студентів?». Тренінги та коучінги на теми: «Як виховати впевненість у собі?», «Імідж учителя – це...» тощо.

2. Розвиток потреби майбутнього вчителя початкової школи у формуванні власної професійної компетентності. Використано вправи: «Скласти казку на задану тематику» (наприклад, при вивченні геометричного матеріалу скласти казку про фігури див. Додаток № 8), «Назвати найбільше синонімів до одного слова: дискусія у стилі «Токшоу» на задану тематику» тощо. Анкетування з обов'язковим

обговоренням результатів на тему: «Яких компетентностей бракує під час педагогічної практики?», «Який я співрозмовник?» тощо. Круглий стіл на тему: «Психологічні впливи на результат комунікації», «Роль фахових методик у формуванні професійної педагогічної комунікації у студентів».

Використовували інтерактивні вправи за групами: легкі, середні, складні – задля формування комунікативних умінь і навичок:

1. Легкі – «Знайомство», «Криголам», «Одна хвилина», «Подаруй квітку», «Незакінчене речення»;
2. Середні – «Бліц-дискусія», «Круглий стіл», «Акваріум», «Рольова гра», «Метод капелюхів»;
3. Складні – «Чотири погляди», «Напиши казку», «Торнадо», «Публічний форум», «Дебати» тощо.

У своїй діяльності використовували інтерактивну технологію навчання при вивченні фахових методик, зокрема «Методики навчання освітньої галузі “Математика”».

Через те що математика як шкільний предмет є достатньо абстрактною дисципліною, вивчення якої потребує достатньо розвиненої уяви учнів, у них виникають труднощі, пов’язані із засвоєнням нового матеріалу. Це призводить до втрати інтересу до вивчення дисципліни, учні вважають, що математика є нецікавою, нудною. Нашим завданням є не лише сформувати професійну педагогічну комунікацію у майбутнього учителя початкової школи, а й розвинути цікавість та захопленість предметами, яких він буде навчати учнів. Це можливо реалізувати з використанням структурно-функціональної моделі «Формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи», що містить інноваційні технології. Майбутні учителі як творчі особистості, засвоївши інтерактивні технології навчання, зможуть ефективно комунікувати та довести, що математика є цікавою й необхідною наукою, і це підвищуватиме якість навчання у школі.

Пропонуємо приклад використання інтерактивної технології навчання на практичному занятті з дисципліни «Методика навчання освітньої галузі “Математика”», тема заняття: «Методика вивчення геометричного матеріалу».

Варто зазначити, що всі використані вправи за інтерактивною

технологією необхідно проводити з дотриманням трьох основних етапів [137]: 1) інструкції; 2) дії; 3) рефлексії.

I. За структурою інтерактивного уроку (Додаток № 7) на мотиваційному етапі використано вправу «Криголам», за допомогою якої кожному учаснику заняття було запропоновано назвати три основні очікування, які він має реалізувати на цьому практичному занятті. Студенти можуть обрати такі очікування: «Дізнатися нову інформацію про геометричний матеріал», «Отримати нові знання з методики математики», «Закріпити лекційний матеріал на практиці», «Отримати позитивні емоції на практичному занятті» тощо.

II. Вправу «Мозковий штурм» застосовували як ефективний метод пошуку правильних рішень та формування теми заняття. Один із студентів записує на дошці всі ідеї-відповіді, що були запропоновані, а саме питання оголошує викладач: «Для чого і як вивчають геометричний матеріал у початковій школі?». Після того, як присутні назвали всі можливі варіанти і записали на дошці, потрібно провести аналіз щодо правильності поданих рішень.

III. Вправу «Два – чотири – всі разом» застосували при вивченні основних методів, які використовують при засвоєнні учнями елементів геометрії. Студенти за темою заняття отримали роздаткові картки, що містять приклади опису методів. Завдання, яке треба виконати учасникам заняття, полягає у тому, щоб навести свої приклади використання поданих методів та зобразити у практичних зошитах.

Завдання на картках:

1. Робота з моделями геометричних фігур:

- Які завдання можна використати для пояснення матеріалу про геометричні фігури на площині (точка, лінії, відрізок, промінь, кут, багатокутник, коло, круг)
- Навести приклади завдань при поясненні матеріалу про геометричні фігури у просторі (куб, куля, циліндр, піраміда, конус).
- Використання геометричних фігур як елементів для лічби.

2. Моделювання фігур із паперу, паличок, пластиліну, дроту:

- Навести приклади вправи «Конструювання фігури із відомих фігур»;

- Які вправи використовують з лічильних паличок?
- Які з використанням дроту пояснити геометричні фігури у просторі?

3. Креслення геометричних фігур на папері:

- З наведених фігур створити одне зображення або поділити фігури на частини.
- За допомоги вправи на порівняння фігур розфарбуй малюнок, добери схожі вправи.
- Використання вправ пов'язаних із формуванням основних навичок читання геометричних креслень та використанням буквених позначень.

Спочатку студенти, згідно з інструкції до вправи обговорюють у парах варіанти виконання завдання, далі об'єднуються в четвірки, обирають кращі варіанти, а потім, відповідно до кількості студентів на занятті, гуртуються в більші групи для колективного обговорення.

Кожне із запропонованих завдань дозволяє сформувати лише групи з чотирьох осіб (за складом академгрупи). Для об'єктивного оцінювання студентів їм потрібно сформувати відповідь за допомогою роботи в малих групах. Кожна із груп самостійно поділяє ролі: Спікер, Доповідач, Посередник, Секретар. Згідно з обраними ролями студенти виконують завдання та презентують їх на загальне обговорення.

IV. Одна із цікавих та творчих вправ, що була використана на занятті з «Методики вивчення освітньої галузі «Математика», – «Напиши казку». Завдання складалось із написання короткого есе-казки про різні геометричні фігури, а також були додаткові завдання:

- використати запропоновані геометричні фігури для складання казки;
- створити малюнок до казки;
- скласти завдання для учнів початкової школи відповідно до створеного есе;
- систематизувати завдання за методикою вивчення геометричного матеріалу у початковій школі.

Створені есе-казки додаються до ІНДЗ студентів (Додаток № 8).

Також ефективно застосовувати роботу в малих групах при вивченні методики створення та розв'язування цікавих завдань

ділення фігур на частини і на складання одних геометричних фігур з інших.

V. Для підведення підсумку заняття використали вправи «Мікрофон» та «Метод Прес»:

Починаємо зі слів: «Я вважаю, що вивчення геометричного матеріалу формує в учнів початкової школи...»;

«...тому що...»;

«... наприклад...»;

«Отже,...», або «Таким чином...».

Оцінювання практичного заняття відбувалося за допомогою бальної системи, студенти отримували бали за виконану роботу в кінці кожного практичного заняття.

Третій етап – *змістово-практичний* (проходження державної педагогічної практики) – передбачав проходження виробничої педагогічної практики, де майбутні вчителі освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» закріплювали здобуті знання і набували досвіду професійної педагогічної комунікації. Під час проходження педагогічної практики студенти складали плани-конспекти уроків із використанням інтерактивної технології навчання та проводили їх, здійснювали професійну педагогічну комунікацію у своїй повсякденній педагогічній діяльності при проведенні уроків у школі. Для складання звітів про проходження педагогічної практики здійснювалася відеозйомка уроків із фахових дисциплін для подальшої демонстрації й аналізу іншими студентами денної та заочної форми навчання. Проведені уроки обов'язково обговорювалися методистами і вчителями, що давало можливість студенту-практиканту виправити свої помилки і вдосконалити свою професійну педагогічну комунікацію у практичній діяльності. Остаточні результати з формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи були одержані при засвоєнні курсу «Інноваційні технології навчання».

Наводимо приклад практичного заняття з курсу «Інноваційні технології навчання» на тему: «Інноваційна педагогічна технологія»:

I. На практичних заняттях студенти готують при виконанні домашнього завдання та проводять вправу «Криголам» для створення позитивної творчої та психологічно позитивної атмосфери на занятті,

що допомагають швидко налагодити взаємини у групі. Студенти вчаться проводити вправи та долати свої комунікативні недоліки. («Три слова про мій настрій», «Сніжний ком», робота у групах «Щастя – радість» та ін.).

II. Використання вправи «Портрет» (викладач бере аркуш паперу і кладе перед собою так, щоб не бачити того, що малює. Студенти повторюють за викладачем і малюють свій портрет. Завданням цієї вправи є налаштування на плідну роботу на практичному занятті, покращення емоційного стану, зняття напруженості у колективі тощо).

III. Технологію «Навчаючи – вчусь» використовуємо при вивченні нового навчального матеріалу, який маловідомий для студентів або при узагальненні раніше вивченого матеріалу. Студенти читають інформацію на картках згідно з інструкцією вправи, потім розповідають цю інформацію сусідам. Важливо зауважити учасникам, що ця вправа обмежує спілкування до двох осіб.

Роздатковий матеріал [179, 188]:

Картка № 1 Що означає термін технологія?:

Історично поняття «технологія» (грец. techne – мистецтво, майстерність і logos – слово, вчення) у значенні науки про майстерність виникло у зв'язку з технічним прогресом. Найзначнішим воно є у виробничій діяльності, де технологія тлумачиться як сукупність знань про способи і засоби оброблення матеріалів, мистецтво володіння процесом.

Картка № 2. Охарактеризуйте термін «технологія навчання»:

Технологія навчання – це своєрідний алгоритм дій, правильне виконання яких у визначеній послідовності веде до наперед запланованого, передбачуваного результату. Ознаки педагогічної технології: діагностичність цілей навчання та результативна економічність, повторюваність і відтворюваність усіх стадій, етапів технологій, коректування. Однією з технологій, у якій найяскравіше видно всі риси технологічності навчального процесу, є технологія В. Шаталова. Вона ґрунтується на використанні двох закономірностей: перша – матеріал краще засвоюється, якщо він подається великими блоками; друга – для запам'ятовування матеріалу потрібно повторити його не менше (7±2) разів.

Картка № 3 Педагогічна інновація – це...:

Педагогічна інновація (від лат. «новина», «оновлення», «зміна») — це процес реалізації конкретною особою (або групою осіб) ідеї, яка є для неї (них) у цей час новою у навчально-виховному процесі, у результаті чого виникає творчий пошук оригінальних, нестандартних рішень. Також педагогічна інновація — це:

- ідея, яка є новою для конкретної особи; ідея, для реалізації якої настав час;
- результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень;
- процес створення та поширення нововведень для розв'язання педагогічних завдань.

Картка № 4 Педагогічна технологія – це.....»:

За визначенням ЮНЕСКО, педагогічна технологія — це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, що ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти. Це поняття ми застосовуємо до форм процесу: уроку, класної години, класних зборів, інших навчальних занять.

Педагогічна технологія означає системну сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, використовуваних для досягнення педагогічних цілей [136].

Після завершення вправи використовуємо технологію «Незакінчені речення», яку поєднуємо з технологією «Мікрофон», що дає можливість кожному учаснику процесу отримувати навички комунікації та оцінювати власні висловлювання. Приклад речення до вправи:

- «Ця інформація дозволяє нам зробити висновок, що.....»;
- «Отже, термін педагогічна це.....»;
- «Означивши суть терміна «... ми можемо.....» та ін.

Ще одним прикладом роботи з картками є використання технології «Акваріум». Ця технологія передбачає диференційоване завдання для групи із 4–6 осіб, які працюють окремо, а викладач дає завдання всій групі і працює з ними. Після завершення обговорення

проблемного питання група повертається на місце, а викладач дає слово групі. Після чого до учасників процесу ставляться питання:

- Чи погоджуєтесь ви з думкою групи?;
- Чи була ця думка аргументована?
- Який з аргументів найбільш переконливий? та ін.

IV. Основна частина заняття відведена для використання технологій «Дебати», «Дискусія» або «Громадські слухання».

Дискусія – широке публічне обговорення спірного питання [144]. Вона є важливим засобом пізнавальної діяльності, сприяє розвитку комунікації, поглиблює знання з обраної проблеми, дає можливість синтезувати свою аргументовану думку та відстояти її згідно з обраною позицією.

Для проведення цього виду вправ необхідно правильно організувати роботу кожної групи. Значно полегшать виконання таких вправ надруковані на картках «Правила поведінки та участі у дискусії» та окремі завдання чи нагадування для учасників. Важливо попередньо повідомити тему дискусії, дати домашнє завдання, щоб студенти мали змогу підготуватися.

Теми обраних дискусій, таблицю з оцінювання інноваційних технологій використовували відповідно до матеріалу, який вивчався раніше, або нового навчального матеріалу за планом роботи [144].

Під час дискусії викладач повинен контролювати хід та небажаний прояв емоцій учасників; важливо кожному студенту надати слово та всіх вислухати.

Після закінчення названих вправ викладач повинен оцінити діяльність кожного з учасників, вказати на допущені помилки, відзначити особливості колективної роботи.

V. Для підведення підсумку заняття використовуємо технології «Мікрофон» та «Метод Прес»:

- Починаємо зі слів: «Я вважаю, що вивчення інноваційних педагогічних технологій впливає на»;
- «...тому що...»;
- «... наприклад...»;
- «Отже,...» або «Таким чином....».

Для зручності оцінювання за кожен правильну відповідь

студенти отримують бонуси (це можуть бути кольорові смужки паперу або картону), які в кінці заняття обмінюють на бали за заняття. Основну увагу приділяли логічності викладеного матеріалу, повноті, аргументованості та логічній побудові відповідей, роботі у колективі тощо.

Особливістю педагогічної практики є те, що студент постійно перебуває під контролем методиста, учителя унаслідок чого він:

- правильно складає плани конспекти уроків з використанням інтерактивної технології навчання (згідно зі структурою інтерактивних уроків, Додаток № 7);
- проводить уроки з фахових дисциплін та відзнімає їх на відео для подальшої демонстрації іншим студентам;
- здійснює професійну педагогічну комунікацію у своїй педагогічній діяльності при проведенні уроків;
- аналізує плани-конспекти уроків та проведені за ними відео уроки;
- ці уроки обов'язково обговорюються методистами і вчителями, що дає можливість студенту-практиканту виправити свої помилки і вдосконалити свою діяльність.

У процесі застосування інтерактивної технології на практичних заняттях та при проходженні педагогічної практики, у початковій школі, у майбутніх учителів формується комунікативна компетентність. Опора на загальнолюдські цінності є обов'язковою умовою для її формування. Процес формування комунікативної компетентності не може реалізовуватися поза системою ціннісних орієнтирів (усвідомленням необхідності демократичного поступу, дотриманням прав людини, утвердженням в особистісних стосунках ідей гуманізму, прагнення до соціальної гармонії та справедливості, толерантності тощо). Цей процес може здійснюватися у спільній діяльності об'єкта і суб'єкта навчання.

Комунікативна компетентність передбачає наявність певної життєвої позиції, внутрішньої готовності до реалізації і проявляється лише в реальній життєвій ситуації.

Все вищесказане потребує дослідження можливостей упровадження структурно-функціональної моделі «Формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової

школи» у навчальний процес педагогічного закладу.

На основі проведеного констатувального експерименту та спостережень було виділено типові помилки при організації професійної педагогічної комунікації при викладанні фахових методик, визначено їх причини, сформульовано гіпотезу дослідження та поставлено відповідні завдання.

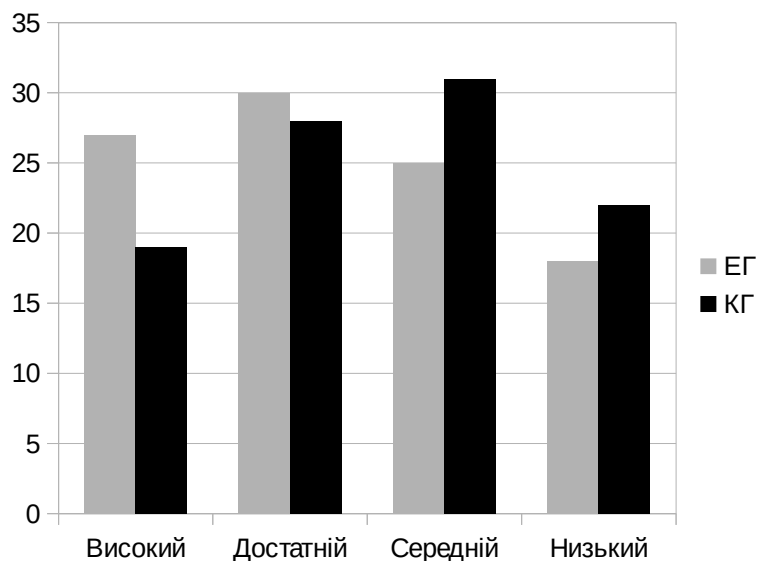
За результатами констатувального експерименту та результатів роботи, проведеної під час формувального експерименту, нами було розроблено структурно-функціональну модель «Формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи».

У результаті проведення формувального експерименту було отримано матеріал, що підлягав статистичній обробці, яка проводилась з метою оцінки ефективності розробленої методичної моделі «Формування професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи» (Див. табл.3.2).

Стан сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи за результатами формувального експерименту

Таблиця 3.2.

Рівні сформованості	ЕГ	КГ
	Формувальний етап у %	Формувальний етап у %
високий	27	19
достатній	30	28
середній	25	31
низький	18	22

Оскільки соціальні та педагогічні явища взаємопов'язані та обумовлюють одне одного, це робить неможливим дослідити конкретне явище або закономірність у певному контексті без інших явищ. Пояснити сказане дозволяє наявність причинно-наслідкових зв'язків між усіма пов'язаними явищами і предметами об'єктивного світу, які є досить складними, їх вивчення вимагає від дослідника розглядати будь-який об'єкт як складову частину взаємопов'язаних явищ і (або) процесів. Аналіз літератури [7] свідчить, що саме до таких об'єктів належать педагогічні явища і процеси.

На етапі реалізації педагогічного експерименту виходили з тих уявлень, що явище, яке за певних умов (наприклад, використання запропонованої нами авторської моделі у навчальному процесі вищої школи) викликає інше явище, являє собою причину, а явище, утворене дією певної причини, – є наслідком, тобто результатом дії цієї причини. Однак, у ході експериментального навчання та аналізу результатів статистичної обробки емпіричних даних, було з'ясовано, що такого прямого і однозначного зв'язку між причиною і наслідками у нашому випадку не існує. Цей висновок справедливий для будь-яких психолого-педагогічних явищ і процесів [98].

ПІСЛЯМОВА

У монографії викладено результати теоретичного узагальнення і розв'язання проблеми формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи, що дозволило обґрунтувати структурно-функціональну модель забезпечення цього процесу, визначити та експериментально перевірити педагогічні умови формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи в системі професійної підготовки. Результати наукового пошуку засвідчили досягнення мети, виконання сформульованих завдань і послугували підставою для низки аргументованих висновків:

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури з означеної проблеми розкрито та уточнено сутність ключових понять: «комунікація», «педагогічна комунікація», «професійна педагогічна комунікація», «професійна педагогічна комунікація учителя початкової школи» тлумачимо як процес інформаційної взаємодії педагога й учнів, який реалізується за допомогою різних форм, методів спілкування, каналів комунікації з метою навчання та виховання, із урахуванням психолого-педагогічних особливостей дітей молодшого шкільного віку; «формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи» пояснюємо як процес вироблення у майбутніх учителів початкової школи професійних комунікативних якостей та рис характеру, які сприятимуть у подальшій професійній комунікативній діяльності.

Встановлено, що формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи – це цілісний процес діяльності вищого навчального педагогічного закладу зі створення умов для особистісного і професійного зростання студентів, що здійснюється шляхом набуття та подальшого вдосконалення комунікативної освіченості, готовності до професійної педагогічної комунікації у професійній діяльності, вирішенні професійних завдань на комунікативній основі.

Визначено критерії та їх показники (мотиваційний, когнітивний, процесуальний); охарактеризовано рівні сформованості професійної

педагогічної комунікації (низький, середній, достатній, високий) майбутніх учителів початкової школи до здійснення професійної педагогічної комунікації у професійній діяльності.

Показниками мотиваційного критерію є розвиненість, спрямованість та мотивація до організації і здійснення професійної педагогічної комунікації у початковій школі; наявність бажання комунікувати з молодшими школярами; інтерес до опанування теоретичними і методичними знаннями з професійної педагогічної комунікації, розуміння важливості і необхідності здійснення професійної педагогічної комунікації на належному рівні у практичній діяльності.

Показниками когнітивного критерію є сформованість системи знань для здійснення професійної педагогічної комунікації майбутніми вчителями початкової школи при навчанні молодших школярів; розуміння вікових особливостей поведінки суб'єктів комунікації; знання правил вербальної та невербальної комунікації, наявність знань із педагогіки, психології, фахових методик, розуміння професійної педагогічної комунікації як цілісної педагогічної діяльності вчителя; використання інтерактивної технології, методів, прийомів суб'єкт-суб'єктної комунікації.

Показниками процесуального критерію є уміння, навички, досвід, спрямовані на здійснення професійної педагогічної комунікації у професійній діяльності, здатність успішно реалізувати професійну педагогічну комунікацію майбутніми вчителями початкової школи на високому рівні доцільності і продуктивності; наявність умінь проектувати та організовувати комунікативну діяльність молодших школярів через застосування інтерактивної технології навчання; доцільне використання у навчально-виховному процесі інтерактивних методів з урахуванням вікових особливостей учнів початкової школи; сформованість необхідного рівня професіоналізму, здатності до самоосвіти і подальшого професійного зростання.

Розроблено й апробовано структурно-функціональну модель формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи, яка охоплює блоки: *цільовий* (мета, підходи, принципи); *організаційно-діяльнісний* (етапи, зміст, форми,

методи, технології формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи); *діагностично-результативний* (критерії (мотиваційний, когнітивний, процесуальний), показники, рівні (низький, середній, достатній, високий) сформованості професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи) та очікуваний результат.

На першому – підготовчому етапі формування професійної педагогічної комунікації майбутні вчителі оволодівали пропедевтичними вміннями професійної педагогічної комунікації. На другому – основному – відбувалося засвоєння студентами інтерактивної технології навчання і поступове формування професійної педагогічної комунікації. Під час третього етапу – змістово-практичного – майбутні вчителі освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» проходили виробничу педагогічну практику, де закріплювали здобуті знання і набували досвіду професійної педагогічної комунікації.

Виокремлено педагогічні умови формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи: забезпечення мотиваційно-ціннісного ставлення майбутніх учителів початкової школи до професійної педагогічної комунікації; запровадження у процес підготовки майбутніх учителів початкової школи організаційних форм; активних та інтерактивних методів професійної педагогічної комунікації; застосування інтерактивної технології при оволодінні знаннями з фахових методик, проведенні позааудиторних форм роботи та педагогічної практики.

Встановлено, що впровадження структурно-функціональної моделі та педагогічних умов формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи дозволило досягти позитивних змін у рівнях сформованості професійної педагогічної комунікації у студентів експериментальної групи порівняно із контрольною групою.

Ефективність реалізації педагогічних умов формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи засвідчена істотною різницею результатів контрольної та експериментальної груп. Зріс відсоток студентів експериментальної групи з високим рівнем сформованості професійної педагогічної

комунікації на 9 % у порівнянні з контрольною групою. Студенти експериментальної групи виявили значно вищі показники рівня сформованості професійної педагогічної комунікації, ніж майбутні вчителі початкової школи, яких було віднесено до контрольної групи.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне розв'язання питань, пов'язаних із можливостями професійної педагогічної комунікації майбутніх учителів початкової школи. Перспективи подальших наукових розробок полягають у дослідженні фахової підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності або професійної педагогічної комунікації учителів початкової школи в умовах їхньої перепідготовки, післядипломної освіти.

Список використаних джерел

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: [для пед. спец. высш. учеб. заведений] / О. А. Абдуллина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Абрамович С. Д. Мовленнєва комунікація / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова: Підручник. – К.: Центр навч. Л-ри, 2004. – 217 с.
3. Амеліна С. М. Тренінги з розвитку умінь та навичок діалогічного спілкування / С. М. Амеліна. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 74 с.
4. Амонашвили Ш. А. Школа Жизни: трактат о начальной ступени образования, основанного на принципах гуманно–личностной педагогики / Ш. А. Амонашвили. – М. : Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 2000. – 80 с. – (Творческая лаборатория учителя).
5. Андреева І. М. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи // І. М. Андреева, І. М. Мельникова // навч. посіб. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 304 с.
6. Аристотель. Сочинения: в 4 т. (Серия «Философское наследие») / Аристотель. – М. : Мысль, 1983. – Т. 3. – С. 168–206.
7. Бавина П. Практика коммуникативного тренинга / П. Бавина // Новые знания. – 2004. – №2 – С. 32-35.
8. Балакина Л. Л. Педагогические принципы реализации коммуникативного подхода в образовании: Монографія / Л. Л. Балакина. – Горно–Алтайск: РИО ГАГУ, 2012. – 240 с.
9. Балюбаш Я. Я. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти / за заг. Ред. Я. Я. Балюбаша – К.: Інст–т інноваційних технологій і змісту освіти, 2008. – 77 с.
10. Батракова С. Н. Основы профессионально-педагогического общения / С. Н. Батракова, - Ярославль, 1986. – 80 с.
11. Бахов І. С. Педагогічні умови формування профемійно–комунікативної компетентності перекладачів в системі вищої освіти / І. С. Бахов // Вісник Київ. нац. ун. ім. Т. Шевченка. – Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка» – Додаток 4, том II (14) – 2009. – Тем. вип №3. – «Вища освіта у контексті інтеграції до

- європейського освітнього простору»ю – С. 313-323.
- 12.Бацевич Ф. С. / Основи Комунікативної лінгвістики. Підручник / Бацевич Ф. С. Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
 - 13.Безкоровайна Л. В. «До поняття про компетенцію майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту» / Л. В. Безкоровайна // Педагогіка, психологія та методико–біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2006. – №8, С. 12-14.
 - 14.Бех І. Д. Технологія інтимно-особистісного спілкування / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. –2003. –№1. – С.17-29.
 - 15.Бібік Н. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти / Н. Бібік // Початкова школа. – №9. – 2010. – С. 1-4.
 - 16.Бібік Н. М. Компетентнісний підхід до презентації освітніх результатів / Н. М. Бібік // Школа першого ступеня: теорія і практика : зб. наукових праць Переяслав–Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди / Н. М. Бібік. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 10. – С. 18-26.
 - 17.Бібік Н. М. Моделі розвитку сучасної української школи: Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції // ред. колегія Н. М. Бібік, М. І. Бурда, О. І. Ляшенко, Ю. І. Мальований та ін. 11–13 жовтня 2006. – Черкаси – Сахнівка. – К.: СПД Богданова А. М., 2007. – 240 с.
 - 18.Біда О. А. Підготовка вчителя до впровадження нових технологій навчання в сільській початковій школі: Монографія / О. А. Біда, Г. П. Волошина, М. В. Картель та ін. – К.: Науковий світ 2002. – 229 с.
 - 19.Бірюк Л. Я. Система формування комунікативної компетентності з російської мови майбутнього вчителя початкової ланки освіти/ Л. Бірюк// Наук. Часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова сер. 17: Теорія і практика навчання та виховання.– 2009.– Вип. 10. – С. 91-97.
 - 20.Бовтенко М. А. Профессиональная информационно–коммуникационная компетенция преподавателя иностранного языка: монография / Новосибирск : Изд–во НГТУ, 2005. – 244 с.
 - 21.Бодалев А. А. Психология и педагогика / под ред А. А. Бодалева, В. И. Жукова, Л. Г. Лапаева, В. А. Слостенина. – М.: Изд–во Ин–та

- психотерапії, 2002 – 167 с.
- 22.Бойко А. М. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: Підручник / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова та ін.; – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 576 с.
- 23.Бондар С. Компетентність особистості інтегрований компонент навчальних досягнень учнів // Біологія і хімія в школі. –2003. –№ 2. – С. 8-9.
- 24.Бражнич О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи: дис. канд. пед. наук / О. Г. Бражнич. – Кривий Ріг, 2001. – 238 с.
- 25.Буган Ю. В. Словник психолого–педагогічних термінів і понять (на допомогу працівнику сільської школи) / Укладачі: Ю.В. Буган, В. І. Уруський /, – Тернопіль: ТОКІППО, 2001. – 179 с.
- 26.Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні: підручник / Н. Ю. Бутенко. – вид. 2–ге, без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 384 с.
- 27.Бутенко Н. Ю. Комунікативна майстерність викладача: Навч. посібник. – К.:КНЕУ, 2005. – 336 с.
- 28.Василик М. А. Наука о коммуникации или теория коммуникации? К проблеме теоретической идентификации // Актуальные проблемы теории коммуникации: Сб. науч. трудов. – Спб.: Изд–во СпбГПУ, 2004. – С.4-11.
- 29.Васильєва М. П. Формування комунікативних умінь як компонента педагогічної культури майбутнього вчителя: Автореф. дис... канд. пед. наук:13.00.01 / Харківський держ. педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – Х., 1997. – 23 с.
- 30.Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
- 31.Виготський Л. С. Мислення і мова / Л. С.Виготський. – Т.2 М., 1982. – 354 с.
- 32.Вікіпедія – вільна енциклопедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>
- 33.Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: вид. центр «Академія» – 2001. – 576 с.
- 34.Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 256 с. (Альмаматер).
- 35.Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна з

- передумов досягнення життєвої мети / Т. Вольфовська // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 13-16.
36. Воробьева О. Я. Коммуникативные технологии в школе: секреты эффективного общения / авт.-сост. О. Я. Воробьева. – Волгоград: Учитель, 2008. – 142 с.
37. Габермас. Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Ю. Габермас. підручник : пер. з нім. / А.М. Єрмоленко; М-во освіти України. - Київ : Лібра, 1999. – 488 с.
38. Галузевий стандарт вищої освіти: освітньо-кваліфікаційна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання» / за заг. ред. В. І. Бондаря. – К., 2006. – 140 с.
39. Галузевий стандарт вищої освіти: освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання» / за заг. ред. В. І. Бондаря. – К., 2006. – 57 с.
40. Гимпель Н. Л. Формирование коммуникативной компетентности учителя средствами социально–психологического тренинга: дисс. на соиск. уч.ст.канд.пед.наук: 13.00.08 / Наталья Львовна Гимпель. –Калининград, 2003. – 238 с.
41. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції / Л. П.Гнатюк. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 446 с.
42. Гойхман О. Я. Основы речевой коммуникации / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина. – М. : ИНФРА–М, 1997. – 272 с.
43. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1995. – 45 с.
44. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
45. Грітченко Т. Я. Сутність комунікативної рефлексії майбутнього педагога / Т. Я. Грітченко // Наукові дослідження – теорія та експеримент 2009 : мат. п'ятої міжн. науково–практичної конф. (Полтава, 18–20 травня 2009 р.). – Полтава : ІнтерГрафіка, 2009. – Т. 9. – С. 45-47.
46. Грітченко Т. Я. Формування мовної культури майбутнього вчителя початкової школи / Т. Я. Грітченко // Підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності: теорія і практика : мат. третьої

- науково–практичної інтернет–конф. «Сучасні проблеми професійної підготовки майбутнього фахівця: інноваційний досвід і перспективи». – Переяслав–Хмельницький : Видавництво К С В, 2010. – С. 240-241.
47. Грітченко Т. Я. Вплив інтерактивних технологій навчання на процес формування комунікативних умінь у майбутнього вчителя початкової школи / Т. Я. Грітченко // Психолого–педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : УДПУ імені Павла Тичини, 2007. – Випуск 19. – С. 40-45.
48. Грітченко Т. Я. Формування професійно–мовного стилю спілкування майбутнього вчителя початкової школи : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. Я. Грітченко. – Умань, 2012. – 20 с.
49. Гусак Л. Є. «Теоретичні і методичні основи підготовки майбутніх учителів до асоціативного навчання іноземних мов учнів початкової школи» / Л. Є. Гусак Дисертація – 13.00.04. – Київ. – 2014. – 571 с.
50. Девід В. Джонсон Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування / Пер. з англ. В. Хомика. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 288 с.
51. Делор Ж. Образование: необходимая утопия / Ж. Делор // Педагогіка. – 1998. – № 5. – 32 с.
52. Дербеньова А. Г. Адміністратору школи. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / уклад. А. Г. Дербеньова, А. В. Кунцевська. – Х.: Вид. Група «Основа», 2010. – 191 с.
53. Деревицький О. М. Про початок історико–літературних занять в Стародавній Греції / О. М. Деревицький. – Харків: типографія А. Дарре, 1891. – 234 с.
54. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.93 № 896. – К.: Радуга, 1994. – 61 с.
55. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2006. – № 2. – С. 22-47.

56. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
57. Добрович А. Б. Общение: наука и искусство / А. Б. Добрович. — М., 1980. – 159 с.
58. Дубасенюк О. А. Концептуальна модель професійної виховної діяльності педагога / О. А. Дубасенюк // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К. : ІСДО, 1995. – Вип. 1. – С. 190-197.
59. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 19-33.
60. Дубічинський В. В. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. Редакцією д-ра філолог. наук проф. В. В. Дубічинського. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2011. – 1008 с.
61. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности к деятельности / К. М. Дурай-Новакова. – М.: Просвещение, 1983. – 356 с.
62. Дьяченко М. Л. / Психологические проблемы готовности к деятельности / М. Л. Дьяченко, Л. А. Кандилович. – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – 176 с.
63. Електронні словники мережі Інтернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s>; <http://slovopedia.org.ua>
64. Єрмаков І. Навчання і компетентність: пошуки сенсу і змісту / І. Єрмаков // Завуч (Шкільний світ). – 2005. – №19. – С. 3-4.
65. Жирун О. А. Педагогічна комунікація в аспекті професійної ідентичності // О. А. Жирун. – ВІСНИК НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 1'2010. – С. 100–104.
66. Заброцький М. М. Комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування / М. М. Заброцький, С. Д. Максименко. – Київ – Житомир: Волинь, 2000. – 112 с.
67. Зайченко І. В. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І. В. Зайченко. – К. : Освіта України, 2006. – 528 с.
68. Закон України «Про вищу освіту» : за станом на 19 жовтня 2006 / Верховна Рада України. – офіц. вид. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 64 с.
69. Закон України «Про затвердження Національної рамки

- кваліфікації»: Постанова Кабінету міністрів України від 23.11.2011. №1341. –[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>
70. Закон України «Про освіту» від 23 трав. 1991 р. № 1060–ХІІ // Основні чинні кодекси і закони України / уклад. Ю. П. Єлісовенко. – К. : Махаон, 2003. – С. 60-86.
71. Зарецкая Е. Н. Риторика. Теория и практика речевой коммуникации / Е. Н. Зарецкая. – М., 1998р. – 480 с.
72. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативная целевая основа компетентностного подхода в образовании / И. А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. – 2004. – 30 с.
73. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования / И. А. Зимняя // Компетенции в образовании : опыт проектирования: сб. науч. трудов ; под ред. А. В. Хуторского. – М. : ИНЭК, 2007. – С. 33-44.
74. Злишков В. Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації / В. Л. Злишков. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с.
75. Злобин Е. Г. Общение как фактор развития личности / Е. Г. Злобин. – К: Вилл, 1982. – 182 с.
76. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук. – метод. посіб. / І. А. Зязюн. – К. : МАУП, 2000. – 312 с.
77. Іванов Є. М. Основи психологічного вивчення професійної діяльності / Є. М. Іванов. – М., 1987. – 294 с.
78. Ильина Т. А. Педагогика. Курс лекций. Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Т. А. Ильина. – М.: Просвещение, 1984. – 496 с.
79. Ильичёв Л. Ф. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов]. М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
80. Інтерактивні технології навчання в початковій школі: Навчальний посібник / О. І. Пометун, Г. І. Коберник, О. А. Комар та ін. – Умань: РВЦ «Софія». – 2009. – 264 с.
81. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя высшей школы: Воспитательный аспект /

- И. Ф. Исаев. – Москва: Издательский центр Академия, 2004. – 208 с.
82. Каган М. С. Світ спілкування. Проблема міжсуб'єктних стосунків / М. С. Каган. – М.: Политиздат, 1988. – 315 с.
83. Калюжка Н. «Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи в умовах вищих навчальних закладів» / Н. Калюжка // журнал Педагогіка Гуманітарний вісник № 28, С. 125-129.
84. Кан-Калик В. А. Грамматика общения / В. А. Кан-Калик. – М.: Роспедагенство, 1995. – 108 с.
85. Капська А. Й. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом: навчально-методичний посібник / За ред. А. Й. Капської Л. В. Долинська, О. Г. Карпенко, В. С. Филипчук; Держ. центр соц. служб для молоді, НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ : [б. и.], 2003. – 87 с.
86. Карнеги Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей / Д. Карнеги. – К. : Наукова думка, 1990. – 224 с.
87. Карпенко Л. А. Краткий психологический словарь. / Ред.- сост. Л. А. Карпенко. Под общей ред. А. Н. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов-на-Дону, Узд-во «Феникс». – 1998. – 512 с.
88. Касярум К. В. Формування комунікативної компетенції майбутніх викладачів вищої школи / К. В. Касярум // Зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [гол. ред.: Мартинюк М. Т.]. – Умань: ПП Жовтий, 2011. – Ч.1. – С. 99-105.
89. Касярум К. В., Савченко О. П. Проблема формування у майбутніх викладачів ВНЗ готовності до професійного спілкування / К. В. Касярум, О. П. Савченко // Викладач і студент: умови особистісного і професійного зростання: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Черкаси, 29 –30 жовтня 2009 р.). – Черкаси : вид. від. ЧНУ, 2009. – С. 181-182.
90. Касярум К. В. Формування комунікативної компетенції магістрантів педагогічних спеціальностей у процесі фахової підготовки: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Катерина Володимирівна Касярум. – Черкаси, 2011. – 282 с.

- 91.Кашницкий В. И. Коммуникативная компетентность как ресурсовладеюще-го поведения личности / В. И. Кашницкий // Психология совладающего пове-дения : материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Кострома : КГУ им. Н. А. Некрасова, 2007. – С. 201-202.
- 92.Кіліченко О. І. Вдосконалення професійного спілкування вчителів початкової школи у процесі розв'язування навчальних ситуацій / Оксана Кіліченко // Обрії : наук.-пед.журн. – Івано-Франківськ, 2015. – № 1(40). – С. 75-78.
- 93.Кіліченко О. І. Підготовка майбутнього учителя до педагогічної взаємодії з учнями молодшого шкільного віку: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / АПН України. – К., 1997. – 24 с.
- 94.Кіліченко О. І. Розвиток комунікативних здібностей майбутніх учителів початкової школи в процесі тренінгового розв'язання навчальних ситуацій / О. Кіліченко // Освітолологічний дискурс : електронне наукове фахове видання. – Київ: Київський університет імені Б. Грінченка, 2015. – № 4 (12), С. 65-73.
- 95.Кіслов Д. В. Термінологія комунікацій: теоретичний дискурс та його практичне використання // № 3, 2013 Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=551>
- 96.Кларин М. В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта / М. В. Кларин. – М., Наука, 1997. – 223 с.
- 97.Ковалёв Г. А. Теория и практика психологического воздействия / Г. А. Ковалёв. – М. : Наука, 1991. – 119 с.
- 98.Ковальчук З. Я. Психологічний аналіз міжособистісної взаємодії вчителя зі старшокласниками : монографія / З. Я. Ковальчук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 160 с.
- 99.Ковбасенко Ю. І. Антична література: Навчальний посібник для студентів / Ю. І. Ковбасенко. – К.: Київський ун-тет імені Бориса Грінченка, 2011. – 247 с.
100. Комар О. А. Навчання і виховання через спілкування / О. А. Комар // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред.:

- Мартинюк М. Т. – К. : Міленіум, 2006. – Ч. 2. – С. 131-138.
101. Комар О. А. Оволодіння студентами нових технологій навчання молодших школярів (інтеграція змісту навчання) / О. А. Комар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2001_3_1/doc_pdf/komar.pdf
102. Комар О. А. Застосування активних методів навчання при підготовці майбутніх вчителів / О. А. Комар // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : збірник наукових праць. Серія 17 «Теорія і практика навчання і виховання». – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 8. – С. 48-52.
103. Комар О. А. Інтерактивна технологія навчання: організація і проведення тренінгів (інноваційні форми навчання) : Методичний посібник / О. А. Комар, Л. В. Пироженко. – Умань: ФОП Жовтий О. О. 2015. – 109 с.
104. Комар О. А. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивних технологій. Теоретико-методичні аспекти: монографія / О. А. Комар. – Умань: ПП Жовтий, 2008. – 328 с.
105. Комар О. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивної технології : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. А. Комар. – Черкаси, 2011. – 40 с.
106. Кондратюк О. М. Інтерактивні методи навчання у початковій школі / упоряд. О. М. Кондратюк. – К.: Шкільний світ, 2011. – 104 с.
107. Кондрашова Л. В. Моральна психологічна готовність студента до вчительської діяльності / Л. В. Кондратова. – Київ: «Вища школа», 1987. – 160 с.
108. Конецкая В. П. Социология коммуникации Общение. Коммуникация. Речевая деятельность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://society.polbu.ru/konetskaya_commsociology/ch01_i_.html
109. Конецкая В. П. Социология коммуникаций: [учебник] / В.П. Конецкая. – М.: Междунар.ун-т бизнеса и управления, 1997. –

304 с.

110. Конституція України. [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р]. – К.: «Україна», 1996. – 56 с. (Законодавчі документи. Закон).
111. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти в Україні та її інтеграції в європейський освітній простір. – [Електронний ресурс]: Наказ М-ва освіти і науки України від 31.12.2004, № 988. – Режим доступу: <http://www.education.gov.ua> (Нормативний документ МОН України. Наказ)
112. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / Ю. В. Косенко. – Суми: Сумський державний університет, 2011. – 187 с.
113. Красильникова В. А. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: учебное пособие / В. А. Красильникова. – Оренбург – ГОУ ОГУ, 2006. – 235 с.
114. Краснобокий Ю. М. Словник-довідник термінів з інноваційних технологій навчання / Ю. М. Краснобокий, В. Ф. Мішкурова, М. І. Пашенко. – К.: Наук. Світ, 2003. – 75с. – Бібліогр.: С. 72-75.
115. Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання: Розвиток комунікативних і мовленнєвих умінь // Дивослово. – 2004. – №10. – С. 2-11.
116. Кремень В. Г. Енциклопедія освіти / Акад пед наук України, головний ред В. Г. Кремень – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
117. Кремень В. Г. Педагогіка вищої школи / В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, І. С. Волошук, та ін за заг ред В. Г. Кременя. – К.: Педагогічна думка. – 2009. – 256 с.
118. Кривонос І. Ф. Технологія навчання у співробітництві (лабораторне заняття № 9) / І. Ф. Кривонос, Н. М. Тарасевич // Педагогічні технології: теорія та практика: навч.-метод. посіб. / за ред. проф. М. В. Гриньової. – Полтава, 2006. – С. 164-174.
119. Крюкова Є. С. Підготовка майбутнього викладача вищого навчального закладу до впровадження інтерактивних педагогічних технологій: Автореф. дис. канд. пед. Наук: 13.00.04 / Національна академія педагогічних наук України Інститут вищої освіти. – К., 2015. – 20 с.
120. Кузь В. Г. Вища школа і система компетенцій педагога /

- В. Г. Кузь // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України : мат. методологічного семінару. – К. : Педагогічна думка, 2009. – С. 281-287.
121. Кузь В. Г. Формування професійної компетентності вчителя в умовах Європейської інтеграції / В. Г. Кузь // Матеріали міжнародної науково–практичної конференції (28–29 листопада 2005 р.) Київ – Житомир, 2005. – С. 32-38.
122. Кузьменко И. В. Формирование коммуникативной культуры студентов-математиков педагогического вуза / И. В. Кузьменко. автореф. 13.00.01, канд. пед. наук. – М. – 2005. – 179 с.
123. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности / Нина Васильевна Кузьмина. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1967. – 183 с.
124. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
125. Куницина В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницина, Н. В. Казаринова, В. М. Польгоша. – С.-Пб. : Питер, 2001. – 544 с.
126. Курило В. С. Педагогічна модель як основна складова теоретико–методолгічних засад формування толерантності у студентів вищих педагогічних навчальних закладів // В. С. Курило – Вісник луганського національного педагогічного університету №3, 2013. – С. 31.
127. Ладыженская Т. А. / [Виды коммуникативной деятельности учителя](http://ped_recheved.academic.ru/). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ped_recheved.academic.ru/
128. Ларионова Г. А. Компетенция в профессиональной подготовке студентов ВУЗа / Г. А. Ларионова. – Челябинск, 2004. – 171 с.
129. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 306 с.
130. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
131. Ліненко А. Ф. Теорія і практика формування готовності студентів педагогічних вузів до професійної діяльності / А. Ф. Ліненко: Автореф. дис... д-ра пед. Наук: 13.00.01, 13.00.04 / Інститут педагогіки АПН України – К., 1996. – 43 с.

132. Лобанов А. А. Основы профессионально–педагогического общения : учеб. пособие / А. А. Лобанов. – М. : Академия, 2002. – 356 с.
133. Лодатко Є. О. Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічні вимірювання: that is that? / Є. О. Лодатко // Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології // Вища освіта України: Теоретичний та науково–методичний часопис. У 2-х тт. – Вип 3. – 2011. – Т. 1. – С. 339-344.
134. Ломакина О. Е. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя иностранных языков / О. Е. Ломакина: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / О.Е. Ломакина. – Волгоград, 1998. – 26 с.
135. Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания / А. С. Макаренко // Соч. : в 7 т. – Т. 5. – М. : АПН РСФСР, 1958. – 558 с.
136. Мамчур Л. І. Розвиток мовної особистості у контексті сучасної шкільної освіти / Л. І. Мамчур // [Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету](#). – 2013. – Ч. 2. – С. 291–298. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpudpu_2013_2_40.pdf
137. Мардахаев Л. В. Словник з соціальної педагогіки: Посібник для студентів ВНЗ / Л. В. Мардахаев. – автор – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 368 с.
138. Матвієнко О. В. Моделювання професійної компетентності майбутнього педагога // Школа першого ступеня: теорія і практика : зб. наук. праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди / О. В. Матвієнко. – Переяслав-Хмельницький. – 2006. – Вип. 17-18. – С. 26-34.
139. Матьяш О. И. Что такое коммуникация и нужно ли нам коммуникативное образование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.russcom.ru.
140. Машбиць Ю. І. Основи нових інформаційних технологій навчання: Посібник для вчителів / Авт. кол.; За ред. Ю. І. Машбиця / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН

- України. – К.: ІЗМН, 1997. – 264 с.
141. Митина Л. М. Психологическая диагностика коммуникативных способностей учителя : учебное пособие / Л. М. Митина. – Кемерово, 1996. – 124 с.
142. Міщук І. М. Формування готовності майбутніх учителів гуманітарного профілю до педагогічної комунікації: дис.на здоб.наук.ст.канд.пед.наук: 13.00.04 / Інна Михайлівна Міщук. – Черкаси, 2010. – 255 с.
143. Мони́на Г. Б. Коммуникативный тренинг : (педагоги, психологи, родители) / Г. Б. Мони́на, Е. К. Лютова-Робертс. – СПб. : Речь, 2006. – 224 с.
144. Монтессорі М. Мой метод: начальное развитие / М. Монтессорі. – Издательство "Астрель". – 2005. – 210 с.
145. Моргун В. Ф. Общение в многомерной концепции личности / В. Ф. Моргун // Психология общения. Энциклопедический словарь. – под. общ. ред А. Бодалева. – М.: Изд-во 2-е, 2013. – С. 45.
146. Мороз О. Психолого-педагогічна модель викладача вищої школи // О. Мороз, В. Юрченко. Наукове проектування інноваційних та альтернативних систем вищої освіти. – Тернопіль, 2000. – С. 187-189.
147. Москаленко А. М. Розвиток умінь педагогічного спілкування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. М. Москаленко. – К., 2001. – 23 с.
148. Мусатов С. О. Психологія педагогічної комунікації: теоретико-методологічний аналіз / С. О. Муратов. – К., Рівне, 2003. – 175 с.
149. Мусатов С. О. Педагогічна комунікація: психологічні витоки та особливості / С. О. Мусатов // Освіта і управління. – 1999. – Т.3. № 3., С. 47-52.
150. Наволокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / укладач Н. П. Наволокова. – 2-ге видання. – Х.: Видавнича група «Основа», 2012. – 176 с.
151. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире / М. М. Назаров. – М.: Мысль, 2002. – С. 131-233.
152. Нестеренко Т. С. Ключові компетентності молодших школярів:

- навч. посібник / Т. С. Нестеренко. – Кіровоград: Поліграф-Сервіс, 2016. – 156 с.
153. Нестерова, И.Н. Формирование коммуникативной компетентности у студентов педвуза средством решения ситуативных коммуникативных педагогических задач: Автореф. дис. канд. псих. наук. / И. Н. Нестерова. – СПб., 2007. – 170 с.
154. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології : Навч.посібник для вузів / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О.Т. Шпак. – Київ : Книга Пам'яті України, : Просвіта, 2000. – 367 с.
155. Овчинникова Л. П. Формирование информационной культуры менеджера туризма в процессе профессиональной подготовки: Текст. дисс. канд. пед. наук / Л. П. Овчинникова. – М., 1999. – 188 с.
156. Огієнко О. І. Соціокультурна компетентність у професійній підготовці майбутнього фахівця / О. І. Огієнко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – № 4. – С. 368-375.
157. Ольховецький С. М. Дослідження комунікативних умінь учителя та їх вплив на успішність навчально–виховного процесу / С. М. Ольховецький // Нові технології навчання : наук.–метод. зб. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2000. – Вип. 25. – С. 150-155.
158. Орлов А. А. Введение в педагогическую деятельность: Практикум: Учебное пособие для студ высш.пед учеб заведений / А. А. Орлов, А. С. Агафонова. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 256 с.
159. Осадченко І. І. Дидактичні особливості застосування технологій інтерактивного навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи / І. І. Осадченко // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в умовах ВНЗ: мат. Всеукраїнської науково–практичної конференції. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2009. – С. 67-70.
160. Падалка О. С. Педагогічні технології / О. С. Падалка, Нісімчук А. С., І. О. Смолюк, О. Т. Шпак: навч. посібник. – К.: Укр. енциклопедія, 1995. – 253 с.
161. Панченков А. Навчання в дії: Як організувати підготовку вчителів

- до застосування інтерактивних технологій навчання / А. Панченков, О. Пошетун, Т. Ремех: Методичний посібник. – К.: «А.П.Н.», 2003. – 72 с.
162. Парыгин Б. Д. Социальная психология: истоки и перспективы / Б. Д. Парыгин. – СПб : СПбГУП, 2010. – 533 с.
163. Пащенко Д. І. Формування готовності майбутніх учителів початкової школи до гуманістичного виховання учнів : монографія / Д. І. Пащенко. – К. : Науковий світ, 2005. – 370 с.
164. Педагогическая коммуникация: сборник научных трудов по материалам Международной Интернет конференции / Урал. Гос. Пед. Ун-т; Екатеринбург, 2009. – 224 с.
165. Петровская Л. А. Теоретические и методические проблемы социально–психологического тренинга / Л. А. Петровская. – М. : Узд-во Моск. Ун-та, 1982. – 168 с.
166. Петрук Г. М. Чинники формування комунікативної компетентності індивіда / Г. М. Петрук // Імідж сучасного педагога. – 2005. – №8 (57) – С. 7-18.
167. Петухова Л. Є. Теоретичні основи підготовки вчителів початкової школи в умовах інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища : монографія / Л. Є. Петухова. – Херсон: Айлант, 2007. – 220 с.
168. Пехота О. М. Інформаційно-комунікаційні технології в педагогічній освіті: навчальний посібник / за наук. ред. О. М. Пехоти, Т. В. Тихонової. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 252 с.
169. Пехота О. М. Культура співробітництва: практика групової роботи студентів: навчальний посібник / О. М. Пехота, С. В. Ратовська. – 2-ге вид. Доп та перероб. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 252 с.
170. Пехота О. М. Освітні технології / за ред. О. М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 237 с.
171. Пехота О. М. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя: монографія / О. М. Пехота, А. М. Старєва. – Миколаїв: Іліон, 2005. – 272 с.
172. Пехота О. М. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: Навч. посіб./ О. М. Пехота, В. Д. Будака та ін.; За ред. І. Я. Зязюна, О. М. Пехоти. – К.: Вид. А.С.К., 2003. – 240 с.

173. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І. П. Підласий – К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. – 616 с.
174. Використання інтерактивних технологій навчання в професійній підготовці майбутніх вчителів: Монографія / Н. Г. Баліцька, О. А. Біда, Г. П. Волошина та ін., за заг. ред. Н. С. Побірченко. – К.: Наук. світ, 2003. – 138 с.
175. Побірченко Н. С. Інноваційні підходи до підготовки майбутніх учителів у контексті реформування системи вищої педагогічної освіти / Н. С. Побірченко // Рідна школа. – 2003. – № 3.– С. 3-5.
176. Побірченко Н. С. Інноваційні технології у підготовці вчителя сучасної школи: посібник / заг. ред. Н. С. Побірченко. – Черкаси: ДП 2012. – 448 с.
177. Пометун О. І. Активні й інтерактивні методи навчання: до питання про диференціацію понять / О. І. Пометун // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С. 10-15.
178. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук.– К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
179. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. – К.: СПД Кулінічев Б. М., 2007. – 144 с.
180. Пометун О. І. Застосування інтерактивних технологій у навчанні молодших школярів: методичний посібник для вчителів початкової школи / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко, О. А. Біда та ін. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2011. – 304 с.
181. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18.
182. Пометун О. І. Підготовка вчителів початкової школи: інтерактивні технології у ВНЗ / О. І. Пометун, О. А. Комар. – навч. посібник, – Умань: РВЦ «Софія», – 2007. – 64 с.
183. Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К.: «А.П.Н.», – 2002. – 136 с.

184. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов – М.: «Реал-бук», К.: «Ваклер», – 2001. – 656 с.
185. Розеншток–Хюсси О. Речь и действительность / О. Розеншток–Хюсси. – М., 1994; – С. 43.
186. Ромек В. Г. Тренинг уверенности в межличностных отношениях / В. Г. Ромек. – СПб : Речь, 2008. – 175 с.
187. Руденко В. М. Роль інтерактивних технологій навчання у формуванні професійно-комунікативної компетентності майбутніх філологів / В. М. Руденко // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 2. – С. 40-45.
188. Русецкий В. Ф. Культура речи учителя. Практикум : учеб. пособ. / В. Ф. Русецкий. – Минск, 1999. – 239 с.
189. Савенкова Л. О. Комунікативні процеси у навчанні / Л. О. Савенкова. – К. : КДЕУ, 1996. – 120 с.
190. Савенкова Л.О. Комунікативність учителя / Л. О. Савенкова // Початкова школа. – 1998. – № 8. – С. 49-51.
191. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручн. / О. Я. Савченко. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.
192. Сагач Г.М. Мистецтво ділової комунікації / Г. М. Сагач. – К. : ІСДО ; Київський інститут банкірів банку «Україна», 1995. – 124 с.
193. Сас О. О. Педагогічні умови формування комунікативних умінь і навичок майбутніх вихователів на семінарсько–практичних заняттях із дошкільної лінгводидактики / О. О. Сас. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2414
194. Селевко Г. К. Енциклопедія освітніх технологій / Г. К. Селевко. Том 2., Москва НИИ Шкільних технологій, 2006. – 816 с.
195. Сериков В.В. Образование и личность. / В. В. Сериков – М.: Педагогика, 1999. – 287 с.
196. Сёрл Дж. Р. Что такое речевой акт?; Косвенные речевые акты; Классификация речевых актов / Дж. Р. Сёрл // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. М., 1986. – С. 151-169.
197. Сисоева С. О. Педагогічні технології у безперервній освіті / За заг. ред. С. О. Сисоевої. – К., 2001. – 244 с.
198. Сисоева С. О. Методологія науково–педагогічних досліджень:

- Підручник / С. О. Сисоєва, Т. Є. Кристопчук. – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 360 с.
199. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії: навчальний посібник / Л. А. Ситниченко ; Міжн. фонд «Відродження». – Київ : Либідь, 1996. – 176 с.
200. Скворцова С. О. Професійно–комунікативна компетентність учителя початкової школи: монографія / С. О. Скворцова, Ю. С. Вторнікова. –Одеса: Абрикос Компани, 2013. – 290 с.
201. Скворцова С. О. Комунікативний компонент професійної компетентності учителя / С. О. Скворцова // Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал, 2010. №2 – С. 99-102.
202. Скрипник М. І. Інтерактивне навчання: основні поняття / М. І. Скрипник // Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – С. 30-43.
203. Скульський Р. П. Вчитися бути вчителем / Р. П. Скульський. – К., Педагогіка, 2008. – 155 с.
204. Слостенин В. А. Некоторые методологические подходы к проблеме совершенствования психолого–педагогической подготовки учителя / В. А. Слостенин // Психолого–педагогічна підготовка вчителя у вузі. – Полтава : Вид–во «Полтава», 1992. – С. 5-10.
205. Слостенин В. А. Педагогика: Учебное пособие для студентво ВУЗ / В. А. Слостенин 2-е издание стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 576 с.
206. Слостенин В. А. Психолого–педагогический практикум: учеб пособие для студ. высш. учеб. заведений / [Л. С. Подымова, Л. И. Духова, Е. А. Ларина, О. А. Шиян]; под ред. В. А. Слостенина. – 5-е изд., стер. – М. : Академия, 2009. – 224 с.
207. Слостенин В. А. Проффессиональная деятельность и личность учителя / В. А. Слостенин, Р. М. Асадуллин // Весник Башкир. Гос.пед.университета – 2000. – № 1. – 156 с.
208. Словник педагогічних термінів. Віртуальна школа професійного становлення молодого педагога. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://teacher.ed-sp.net>.
209. Співаковський О. В. Інформаційно–комунікаційні технології в початковій школі: навчальний посібник / О. В. Співаковський,

- Л. Є. Петухова, В. В. Коткова. – Херсон: ХДУ, 2011. – 272 с.
210. Станкин М. И. Психология общения : курс лекций / М. И. Станкин. – М.: Московский психолого–социальный институт ; Воронеж : МОДЭК, 2000. – 304 с.
211. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 612 с.
212. Суховершина Ю. В. Тренинг коммуникативной компетенции / Ю. В. Суховершина, Е. П. Тихомирова, Ю. Е. Скоромная. М.: Академический Проект, Трикста, 2006. – 112 с.
213. Суховірський О. В. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до використання інформаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Суховірський. – К., 2005. – 20 с.
214. Тарасевич Н. М. Професійно-педагогічне спілкування, його сутність та структура. Тема 12 / Н. М. Тарасевич // Педагогічна майстерність : тексти. Модуль II / за ред. І. А. Зязюна; Н. М. Тарасевич. – Полтава, 2004. – Ч. I. – С. 6-56.
215. Теорія і методика професійної освіти: навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Т. Ю. Осипова, Р. С. Гурін [та ін]; за ред. З. Н. Курлянд. – К.: Знання, 212. – 390 с.
216. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування) С. Д. Максименко, М. М. Забродський. – К.: Главник, 2005. – 112 с.
217. Троянская С. Л. Педагогическая коммуникация: методология, теория и практика / С. Л. Троянская. – Учебное пособие. Ижевск: УдГУ, 2011. – 148 с.
218. Тюття О. Комунікативна компетентність особистості // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков, та ін. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.
219. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
220. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник / М. М. Філоненко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

221. Федоров А. В. Классификация показателей развития профессиональных знаний и умений, необходимых педагогам для медиаобразовательной деятельности / А. В. Федоров // Вестник высшей школы. – 2008. – №11. – С. 38-42.
222. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.
223. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / З. Фрейд. – пер. з нім. Петра Таращука, – К.: Основи, 1998. – 709 с.
224. Хайновская Т. А. Диагностика коммуникативной компетентности будущих учителей: материалы научно-практ. конф. [«VI Знаменские чтения»], (4 марта 2007 года) / Т. А. Хайновская. – Сур ГПУ, 2007. – С. 43-49.
225. Харбатович С. В. Теоретичні аспекти моделювання як методу наукового дослідження / С. В. Харбатович // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка: зб. наук. праць. – 2012. – № 96. – С.254-258.
226. Хименець В. В. Інновації в початковій школі / В. В. Хименець, М. Ю. Кірик – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 312 с.
227. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Л. О. Хомич. – К. : Магістр-S, 1998. – 201 с.
228. Хом'як А. П. // Психолого–педагогічні умови формування комунікативної компетентності старшокласників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream>.
229. Хрящева Н. Ю. Психогимнастика в тренинге / Н. Ю. Хрящева. – Спб : Речь, 2001. – 256 с.
230. Хуторской А. В. Современная дидактика : учеб. для вузов / А. В. Хуторской. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.
231. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно–ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.
232. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: Навч. посіб. / І. М. Цимбалюк – К.: ВД – Професіонал, 2004. – 304 с.
233. Чалдини Р. Психология влияния / Р. Чалдини. – СПб.: Питер Ком, 1999, – 272 с.

234. Чекотовский Э. В. Графический анализ статистических данных в Microsoft Excel 2000 / Э. В. Чекотовский. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2002. – 464 с.
235. Чепиков В.Т. Воспитание нравственных качеств младших школьников / В.Т. Чепиков. – Гродно: ГрГУ, 2001. – 189 с.
236. Чепіль М. М. Педагогічні технології: навчальний посібник / М. М. Чепіль, Н. З. Дудник. – К.: Академвидав, 2012. – 224 с.
237. Чернилевский Д. В. Креативная педагогика и психология [текст]: учеб. пособие для вузов / Д. В. Чернилевский, А. В. Морозов. – М.: МГТА, 2001. – 301 с.
238. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Шапар. – Х.: Прапор, 2005. – 640 с.
239. Шарков Ф. І. Теория коммуникации / Ф. І. Шарков: Учебник. – М.: РИПхолдинг, 2005. – 246 с.
240. Шарков Ф. Н. Коммуникология: основы теории коммуникации: учебник / Ф. Н. Шарков. 3–е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2012. – 592 с.
241. Ширшов В. Д. Збірник наукових праць «Педагогічна комунікація» / В. Д. Ширшов. Матеріали Міжнародної заочної Інтернет-конференції / Уральський державний університет, Єкатеринбург, 2009. – 224 с.
242. Шкуренко О. В. Застосування інтерактивних технологій навчання при формуванні професійно-педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи / О. В. Шкуренко // матеріали Міжнародної наук.-практ конф. «Inovačne-informačný priestor vo vzdelávacej a vedeckej činnosti: problémy organizačných funkcií, vyplnenie a perspektívy rozvoja» Košice, Slovenija, 2014. – С. 360-365.
243. Шкуренко О. В. «Готовність майбутнього учителя початкової школи до здійснення професійної педагогічної комунікації» / О. В. Шкуренко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології №9(43), 2014 : наук. Журнал / гол. ред А. Сбруєва. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – С. 207-214.
244. Шкуренко О. В. «Застосування інтерактивних методів навчання при формування професійно–педагогічних комунікацій у майбутніх вчителів початкової школи» / О. В. Шкуренко //

- Психолого–педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н.С. (гол. ред.) та інші].– Умань: ПП Жовтий, 2010. – Випуск 33. – С. 145-149.
245. Шкуренко О. В. «Критерии и уровни формирования профессионально–педагогической коммуникации у будущих учителей начальной школы» / О. В. Шкуренко // Міжнародний журнал «Наука и мир». – 2014, № 12 (16), декабрь, – С. 129-132.
246. Шкуренко О. В. «Професійно педагогічна комунікація майбутніх учителів початкової школи» / О. В. Шкуренко // Вісник Черкаського педагогічного університету Серія Педагогічні науки Випуск 166 / гол. ред. А. І. Кузьмінський та ін.: Ви-во ЧНУ – 2009. – С. 202-205.
247. Шкуренко О. В. «Формування професійної педагогічної комунікації майбутнього вчителя початкової школи» / О. В. Шкуренко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 55. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2010. – С. 367-371.
248. Шкуренко О. В. «Формування професійної педагогічної комунікації: практичний досвід» / О. В. Шкуренко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. Праць. – Випуск 42. – Ч.2 / редкол.: В. І. Шахов – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. – С. 282-286.
249. Шкуренко О. В. «Формування професійно–педагогічних комунікацій у майбутніх вчителів початкової школи із застосуванням інтерактивних методів навчання» / О. В. Шкуренко // Психолого–педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського педагогічного університету імені Павла Тичини / ред кол.: Побірченко Н. С. та ін. – Умань: ПП Жовтий, 2010. – Випуск №34 – С. 74-79.
250. Щедровицкий Г. П. Интеллект и коммуникация / Г. П. Щедровицкий // Вопросы философии. – 2004. – № 3. – С. 170-183.
251. Ягупов В. В. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В. В. Ягупов, В. І. Свистун // Наукові

- записки НаУКМА. – Том 71. – Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2007. – С. 3-8.
252. Ядровская М. В. Модели в педагогике / М. В. Ядровская // Вестник Томского государственного университета. – 2013. – №366. – С. 139-143.
253. Яковлев И. П. Ключи к общению. Основы теории коммуникаций / И. П. Яковлев – СПб., «Авалон», «Азбука–классика», 2006. – 240 с.
254. Ярмаченко М. Д. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М. Д. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
255. Яценко Т. С. Активна соціально-психологічна підготовка вчителя до спілкування з учнями / Т. С. Яценко. - К. : Освіта, 1993. – С. 112-116.
256. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.
257. Яценко Е. М. Комунікативна культура сучасних студентів / Е. М. Яценко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: ТДПУ, 2005. – №4. – С. 40-45.
258. Biemans H. Determining factors of the use of e-learning environments by university teachers / H. Biemans, H Mahdizadeh, M Mulder – Computers and Education Vol 51. – P. 142-154, Yaghoubi et al. 2013.
259. Hyland, T. Book review of Competency Based Education and Training: A World Perspective by A. Arguelles and A. Gonczi / T. Hyland // Journal of Vocational Education and Training. – 2001. – Vol. 53.3. P. 487-490.
260. Hoffmann T. The meanings of competency / T. Hoffmann // Journal of European Industrial Training. –1999. –Vol. 23.6. – P. 275-285.
261. Hornby A. S. Oxford advanced Learning dictionary of current English (7th Edition), Oxford University press. – 2005. – P. 307.
262. Jasminka Markovic and Michael Axmann. «Interpersonal and communication skills» in vocational education teacher training [Web resource] – Режим доступу: <http://www.vetserbia.edu.rs/Zbirka%20dok%202/English/03/3/Lessons%20learnt.pdf>.

263. McClelland, D. C. Testing for competence rather than for intelligence. *American Psychologist* / D. C. McClelland. –2004. – P. 28. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lichaoping.com/wp-content/ap7301001.pdf>.
264. Lisa Zamosky Socrates: Greek Philosopher. – Teacher Created Materials, 2007. – 32 с.
265. Maurice Tardif / *Communication Technology and Pedagogical Power* / France, octobre. – 1996 № 7-8, P. 41-51.
266. Mina Tsay and Miranda Brady // A case study of cooperative learning and communication pedagogy: Does working in teams make a difference? // *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning*. Vol. 10, № 2, June 2010, – P. 78-89.
267. Oxford English Dictionary // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oed.com>
268. Thomas J. Socha / *Building Positive Communication Pedagogy: Positive Experiential Communication Learning in Human Relating* / edited by Thomas J. Socha and Margaret J. Pitts 2012 Peter Lang Publisher., Ins. New York. – 355 p.
269. Tracy Bridgeford, Karla Saari Kitalong, Richard Selfe / *Innovative Approaches to Teaching Technical Communication* / 01.01.2004 / All USU Press Publications. Book 147/ 360 p.
270. Shuang Liu and Cindy Gallois // Integrating intercultural communication and cross-cultural psychology: Theoretical and pedagogical implications // *Journal Online Readings in Psychology an Culture* 2010, – P 5.
271. Weber K. The pedagogues' competencies: professional learning between past experience and future orientations. In Weber Kirsten (ed). –Experience and discourse: theorising professions and subjectivity. Frederiksberg: Roskilde University. – 2001. – P. 123-139.
272. Webster's New World College Dictionary [Web resource] – Режим доступа: – <http://websters.yourdictionary.com/>

ДОДАТКИ

Додаток 1

Фрагмент анкети

«З'ясування стану використання інноваційних технологій навчання, як засобу реалізації педагогічної комунікації у навчальному процесі початкової школи»

(оцінювання результатів семінару від 1 до 5 балів):

1. Рівень змістової насиченості семінару.
2. Використання презентаційних методів та дискусії.
4. Атмосфера семінару.
5. Організація семінару.
6. Одержані матеріали.
7. Спосіб формулювання висновків та рекомендацій.
8. Компетентність експертів.
9. Які найважливіші знання та навички Ви отримали під час семінару?
10. Які питання в рамках семінару для Вас залишилися без відповіді?
Яким чином можна знайти на них відповідь?
11. Які Ваші загальні враження від проведення семінару?

**Авторська анкета визначення проблеми вдосконалення
професійної педагогічної комунікації у навчально–виховному
процесі початкової школи**

(без загальних питань: вік, стаж роботи, і. т. д.):

1. Що таке педагогічна комунікація на вашу думку?
2. Яка із сторін комунікації переважає у педагогічній діяльності на Вашу думку?
 - комунікативна (обмін інформацією між індивідами, що спілкуються.);
 - інтерактивна (організації взаємодії між індивідами, що спілкуються);
 - перцептивна (процес сприйняття і пізнання один одного партнерами за спілкуванням і встановлення на цій основі взаєморозуміння).
3. У чому полягає професійна комунікація учителя початкової школи?
4. Чи застосовуєте на уроках інноваційні технології навчання? Які саме?
5. Яким технологіям, традиційним чи новим, Ви надасте перевагу?
 - традиційним;
 - новим;
 - і ті, і ті треба застосовувати;
 - вагаюсь відповісти;
 - Ваш _____ варіант
6. Чи хотіли б Ви оволодіти новими технологіями навчання для підвищення рівня своєї професійної майстерності?
 - хочу;
 - вагаюсь відповісти;
 - не хочу;
 - Ваш _____ варіант
7. На Вашу думку, які інноваційні технології можна віднести до тих,

що впливають на розвиток комунікації вчителя початкової школи (учнів)?

8. Чи приділяєте Ви увагу у навчально-виховному процесі спілкуванню учнів?
 - так;
 - приділяю не завжди;
 - ні;
 - Ваш варіант _____.
9. Чи застосовуєте у навчально-виховному процесі інтерактивні технології навчання?
10. Чи потрібно, на Вашу думку, розвивати комунікаційні здібності в учнів 1–4 класів при навчанні? Якщо так, то в якій мірі?
 - не потрібно;
 - потрібно;
 - потрібно, але вибірково;
 - Ваш варіант _____.
11. Які невербальні засоби комунікації Ви використовуєте найчастіше?
 - жести;
 - міміка;
 - візуальний контакт;
 - комплексно усі;
 - не використовую.
12. Коли і як ви використовуєте комп'ютерні засоби професійної педагогічної комунікації?
 - при підготовці до занять (пошук матеріалу, ел. пошта, створення персонального навчального контенту і. т. д.);
 - при проведенні уроку (електронний підручник, наочності, моделювання, тестування);
 - наукова діяльність (участь у інтернет-конференціях);
 - дистанційне навчання (проведення вебінарів, чат).
13. Виберіть ефективні вимоги удосконалення педагогічної комунікації учасників навчального процесу.
 - збільшення інформаційного навчального потоку;
 - розширення спілкування в освітньому процесі (учнів);

- впровадження більшої кількості джерел інформації (створення сайтів, блогів з тематики предметів початкової освіти);
- підвищення інтересу учня і учителя до комунікативних процесів шляхом удосконалення інформаційної грамотності;
- подача навчальної інформації якомога різними каналами сприйняття (зоровим, тактильним, слуховим тощо.);
- свій варіант.

Теми застосованих бесід

1. «Комунікація чи спілкування?»;
2. «Що означає вміти спілкуватися»;
3. «Які помилки при комунікації трапляються у Вашій професійній діяльності»;
4. «Як вийти із складної ситуації спілкування, що зустрічаються у професійній діяльності»;
5. «Риторика – як наука»;
6. «Комунікаційна компетентність – інструмент вчителя»;
7. «Імідж учителя – це...»;
8. «Як успішно скласти самопрезентацію (вербальну, невербальну, інформаційну)?»;
9. «Молодь за використання української мови»;
10. «Національні особливості комунікації різних народів світу».

Запитання анкети «Який я співрозмовник?»

1. Чи уважно ви слухаєте співрозмовника?
2. Особа співрозмовника впливає на розуміння його думки? Чому?
3. Чи припускаєте ви, що у Вашого співрозмовника може бути інше бачення Вашої проблеми?
4. Ви уникаєте погляду співрозмовника під час бесіди?
5. Чи перериваєте співрозмовника, тоді коли знаєте наперед його слова?
6. Чи уникаєте нецікавих Вам тем під час бесіди?
7. Яка кількість отриманої інформації, залишається у вашій пам'яті під час останньої бесіди?
8. Як часто Ви ставите себе на місце співрозмовника, для розуміння суті проблеми?
9. Чи не заважають Вам висловлювати свою думку емоції, стосовно певної тематики?
10. Чи намагаєтесь зрозуміти, що спричинило суперечку: різні точки зору, невдала постановка питання, особа співрозмовника тощо.
11. Чи часто після обговорення спірного питання Ви намагаєтесь довести свою точку зору?

Модель М. Севіл – Тройк

«Вплив на результат комунікації»

1. Час, місце (фізичні аспекти ситуації);
2. Тема обговорення;
3. Жанр у якій проходить комунікація (бесіда, привітання, лекція, розповідь);
4. Хто є учасником спілкування (вік, стать, етнічна належність, соціальний статус, міжособистісні взаємини);
5. Емоційний характер учасників;
6. Зміст комунікації;
7. Послідовність комунікативних актів (зміна ролей);
8. Норми сприйняття інформації (загальні знання, відповідна культура, спільний фонд знань комунікантів);
9. Правила інтеракції (настанов), які не можна порушувати;
10. Форма повідомлення (врахування звукових і незвукових сигналів: кодування, декодування).

**Діагностика потреби у спілкуванні
(за Ю. Орловим)**

Інструкція: відповідайте «так» або «ні» на наведені нижче твердження.

Опитувальник:

1. Я отримую задоволення від участі в різних урочистостях.
2. Я можу приглушити свої бажання, якщо вони суперечать бажанням моїх друзів.
3. Мені приємно виявляти прихильність до когось.
4. Я більше зосереджений на набутті впливу, ніж дружби.
5. Я відчуваю, що по відношенню моїх друзів у мене більше прав, ніж обов'язків.
6. Коли я дізнаюся про успіхи свого друга, у мене чомусь погіршується настрій.
7. Щоб бути задоволеним собою, я повинен комусь у чомусь допомогти.
8. Мої турботи зникають, коли я опиняюся серед товаришів по роботі.
9. Мої товариші мені трохи набридли.
10. Коли я роблю погано роботу, присутність людей мене дратує.
11. Притиснутий до стіни, я кажу лише ту частину правди, яка, на мою думку, не шкодить моїм друзям чи знайомим.
12. У важкій ситуації я думаю не стільки про себе, скільки про близьку людину.
13. Неприємності у друзів викликають у мене такий стан, що я можу захворіти.
14. Мені приємно допомагати друзям, навіть якщо це завдасть мені значних клопотів.
15. Із поваги до товариша я можу погодитися з його думкою, навіть якщо він неправий.
16. Мені більше подобаються пригодницькі оповідання, ніж оповідання про кохання.
17. Сцени насилля в кіно мені огидні.
18. У стані самотності відчуваю тривогу і напруженість більше, ніж коли я знаходжуся серед людей.

19. Я вважаю, що основною радістю у житті є спілкування.
20. Мені шкода покинутих собак і кішок.
21. Я віддаю перевагу мати менше друзів, але більше близьких.
22. Я люблю бувати серед друзів.
23. Я довго переживаю сварки з близькими.
24. У мене більше близьких людей, ніж у багатьох інших.
25. У мене більший потяг до досягнень, ніж до дружби.
26. Я більше довіряю власним інтуїції та уяві в погляді на людей, ніж судженням про них інших людей.
27. Я надаю більшого значення матеріальному благополуччю та престижу, ніж радості спілкування з приємними мені людьми.
28. Я співчуваю людям, у яких немає близьких друзів.
29. Стосовно мене люди часто невдячні.
30. Я люблю оповідання про безкорисливу дружбу та любов.
31. Заради друга я можу пожертвувати всім.
32. У дитинстві я входив до однієї «тісної» компанії.
33. Якби я був журналістом, мені подобалось би писати про дружбу.

Оброблення та інтерпретація результатів.

За кожну відповідь, що відповідає ключеві, нараховується один бал.

Ключ: Відповіді «так» на твердження 1, 2, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 30, 31, 32, 33. Відповіді «ні» на твердження 3, 4, 5, 6, 9, 10, 15, 16, 25, 27, 29. Визначається загальна сума балів. Чим вища оцінка, тим більша потреба у спілкуванні.

Структура інтерактивного уроку

Тема уроку

Очікувані результати (навички учнів отримані після уроку):

- визначати поняття;
- порівнювати;
- виконувати певні дії

Обладнання: картки, папір, маркери, підручник та ін.

Зміст уроку

1. Контроль, корекція та закріплення знань учнів (опитування учнів та усні обчислення).
2. Закріплення вивченого на попередньому уроці матеріалу або опрацювання нового матеріалу (підготовка до вивчення нового матеріалу, вивчення його та первинне закріплення).
3. Закріплення та узагальнення знань учнів (закріплення і повторення матеріалу, підсумок уроку).

Хід роботи

I. Вступна частина (5-10-12-15 хв.)

Актуалізація опорних знань. *(З метою актуалізації вчитель проводить з учнями роботу у формі бесіди, або роботу в парах, або об'єднує індивідуальну роботу і роботу в парах. Це може бути каліграфічна хвилинка, усний рахунок, перевірка домашнього завдання тощо.*

Мотивація навчальної діяльності. *(Учитель щось підсумовує, або робить висновки про те чому важливо вивчати нову тему, або ставить проблему, наводить цікавий випадок тощо. Таку роботу можна виконувати у формі бесіди з учнями).*

Тема і очікувані результати. *(Учитель оголошує тему і очікувані результати).*

II. Основна частина (15-20 хв.)

Пояснення (інформація учителя) нового матеріалу

Організація роботи в парах за питаннями для засвоєння. Первинне закріплення. Вислуховуються 3-4 пари. Обов'язково робиться підсумок. За інтерактивними технологіями будь-яка робота повинна бути перевірена.

Об'єднання учнів у малі групи для закріплення матеріалу, який вивчається.

В основній частині використовуються складні за організацією технології. З метою їх організації потрібно ретельно продумати роботу кожного учасника та врахувати час. Вся інтеракція починається з індивідуальної роботи у такій послідовності: індивідуальна-групова-індивідуальна.

III. Підсумкова частина (5-15 хв.)

Підсумки інтерактивного уроку підводяться у формі бесіди, обговорення у загальному колі. При проведенні підсумків учителю слід використовувати відкриті запитання, щоб запобігти відповідям учнів «так» чи «ні». Кожний учень повинен обґрунтувати свою відповідь.

З чим ми познайомилися сьогодні на уроці?

Які поняття обговорили...?

Дайте визначення...і наведіть приклади....

Яке значення має те, що вивчили? Бажано поєднувати з життям.

При проектуванні уроку учитель повинен коротко розподілити технології за частинами уроку.

Геометричні казки

Автор Щербата Наталія (4 курс 2 група)

«Царство математики»

Існує чарівне царство математики. Головним у ньому була королева, яка є квадратом, у неї було двоє дітей – квадратики. Мудрі і надійні спадкоємці, які добре керували царством. У них була велика та дружня сім'я, підростало 9 дітей. З них 5 дівчаток - кружечки і 4 хлопчики – квадратики. Вони були забавними та веселими, підростали усім на потіху. У царстві жили і піддані королеви багатокутники. І жили вони довго та щасливо доповнюючи один одного, поважаючи та цінуючи кожен математичну фігуру.

Завдання для учнів:

1. Які геометричні фігури називаються у казці?
2. Скільки квадратів було названо?
3. Порахувати геометричні фігури?

Автор Пошембайло Інна (4 курс 2 група)

«Ера Геометрії»

Настала ера геометрії. Одного зимового ранку у лісі, я спостерігала чудесну картину. На поляні стояв геометричний сніговичок, а біля нього росла геометрична ялинка, небо було вкрите геометричними хмарками, із-за яких виглядало геометричне сонечко.

Але несподівано цей спокій в геометричному лісі порушив сильний вітрюган. Подувши на геометричних героїв, він розкидав їх по всьому лісі. Побачивши це мені стало жаль геометричних героїв, які перемішались. Тож давайте допоможемо скласти картину лісової геометрії.

Завдання для учнів:

1. Відновити геометричні фігури у тому порядку, який ви бачили на початку казки
2. Порахувати скільки було використано кружечків при створенні героїв казки?
3. Скільки було всього трикутників?

Діхтяренко Анастасія (4 курс 7 група)

«Подорож трикутника»

Жив собі колись маленький трикутничок, він був найменшим у сім'ї і йому це дуже не подобалось. Наш герой вирішив піти до країни геометричних фігур і запитати поради як йому підрости.

Спочатку він завітав до сім'ї квадратиків, але вони заспокоїли його і сказали, що кожна фігура важлива незважаючи на розмір. Квадратики показали що за допомогою трикутника вони можуть створити будинок. Не повірив їм трикутник і пішов далі у сім'ю кружечків:

Кружечки, - каже трикутничок – я такий маленький і взагалі нікому не потрібний, допоможіть мені будь-ласка підрости.

Не сумуй – відповіли кружечки – , дивись разом з тобою ми можемо утворити гарні і цікаві фігури.

Не схотів слухати їх трикутничок та й пішов далі порад шукати і ось прийшов він до прямокутників, розповів свою сумну історію, а прямокутники і відповідають:

- Трикутнику разом з тобою ми зробимо човник.
- І запам'ятай неважливо великий ти чи маленький, високий чи низенький, кожен може бути потрібним і корисним, головне прагнути цього!

Зрозумів тоді маленький трикутник, що його величина не має значення, адже все залежить тільки від нього, тому радісний та щасливий повернувся в свою сім'ю і більше ніколи не думав, що він не приносить користі.

Завдання для учнів:

Зробити якомога більше фігур, використовуючи геометричні фігури

Порахувати скільки всього членів сім'ї квадратиків, кружечків, прямокутників та трикутників.

О. В. Шкуренко

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ
ШКОЛИ ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

МОНОГРАФІЯ